

ספרות
הגורת
מזחקר

רבעון

חורף-אביב — תשמ"ז

„שובו לבצרון אסירי החקוח“

לזכרה הברוך
של

Rose Lehman Stein ע"ה סטיין

(כפטרטה ב' שבט, תשמ"ה בגיל 83 בניו-יורק. (24 בינואר, 1985)

גב' סטיין סיימה ביה"ס למשפטים על יד ניו-יורק אוניברסיטה בשנת 1922 ושימשה עורכת-דין כל ימי חייה

היא הקדישה את כשרונותיה למפעלים אקדמיים, ציבוריים ותרבותיים והצטיינה במידותיה ואהבתה לעם לישראל, ארצו וערכיו. נדיבות ליבה לא ידעה גבול. כל מעייניה היו נתונים לעזרת אירגונים ויחידים, לקרנות ומגביות למען בנין הארץ והגברת הלימודים העבריים באוניברסיטאות.

גב' סטיין היתה בין המייסדים של מחלקת עורכי-הדין למען מפעל איגרות המילוה ויו"ר המחלקה קרוב לעשרים שנה. כן גם היתה חברה במועדון של ראש הממשלה למען איגרות המילוה, היתה חברה מייסדת של ה"אלומני" של ביה"ס למשפטים ליד ניו-יורק אוניברסיטה ונשיאה ראשונה, יו"ר ועד המנהלים של המועדון של ניו-יורק אוניברסיטה, וכן גם מייסדת ונשיאה של הסתדרות **עורכות-הדין** של ניו-יורק. פעילותה כללה מוסדות פילנתרופיים של העיר ניו-יורק וראש העיר לנווארדיה העניק לה טבלת כבוד על שרותה הנאמן

אין מקום לפרט את רוב פעולותיה ותרומותיה לאירגונים בארה"ב ובישראל.

שמה ינון לברכה בלב בעלה ד"ר ש. סטיין. בתה **עלן אוסטריץ**; בנה ד"ר **מירון וב"ב** ובלב כל יודעיה. — ידידיה.

בשם ועד הזיכרון לרחל ליהמן סטיין

רחל וכסלר

We invite you to join us
celebrate the glorious
Holiday of Liberation:

PASSOVER
Monday, April 13—
Tuesday, April 21

We proudly offer
**Cantor
Lawrence
Tuchinsky**
assisted by the Nadel Choir
for services and sederim.

Dr. Chaim Israel Etrog
will be offering a program of lectures
and conduct seminars during the holiday

N E V E L E

THE NEVELE HOTEL, ELLENVILLE, N.Y. 12428
(913) 647 6000 - (212) 240 0800 - OUTSIDE N.Y.S. (800) 647 6000 - SEE YOUR TRAVEL AGENT

PASSOVER GREETINGS!
RATNER'S
Tel.: OR 7-5588
Dairy Restaurant and
Bakery
Catering Facilities for
All Occasions
138 DELANCEY STREET
NEW YORK, N.Y. 10002

הזמינו את הספר
פרקי חיים
ספר אוטוביוגרפי רב-ענין
מאת
רב צעיר (פרופ' חיים טשרנוביץ)
\$7.50 (כולל המשלוח)
BITZARON P.O.B 623
Cooper Station, N.Y. 10003

בצרון

רבעון לספרות, הגות ומחקר, יוצא לאור על ידי "קרן לספרות עברית" בשיתוף "המכון לתרבות עברית וחינוך" של ניו-יורק אוניברסיטה.

עורך: חיים ליף

ועד המערכת: רבקה פרידמן

גבריאל פרייל

יושבי-ראש ועד המערכת: מייכאל ארפא

יושבי-ראש הוועדה היועצת: נפתלי ה. ווינטר

כרך ח' (סידרה חדשה), 32-33 (362-363) חורף-אביב, תשמ"ז

התוכן

2	פרקים ראשונים..... ח.ל.
6	פתות שלג ועוד דברים (שיר)..... גבריאל פרייל
7	כאן אדם חי בלא פרוגרמא ואדם מת בלא פרוגרמא?..... גרשון שקד
19	מתוך מחזור שירים חדש..... ראובן בן-יוסף
20	כתבי אוגריתית — 50 שנות מחקר..... כורש ה. גורדון
30	י.ח. ברנר ויחסו למרכז האמריקני..... נורית גוברין
35	ל.א. אריאלי (אורלוף) — הסופר שנשכח..... עמנואל אריאלי
43	יומנו של מורה..... ל. א. אריאלי
49	שירים א. המאה הזאת. ב. שתי עונות..... גיורא לשם
50	שיר החתנים לר' יהודה הלוי..... יהודה רצהבי
54	"ירושלים של מטה": מיתוס המשורר הנביא כבסיס למיתוס הציוני. אורציון ברתנא
64	דניאל פרסקי — נאמן הלשון והספרות העברית באמריקה..... יעקב קבקוב
71	חשיפתו של המיידים האירוני ביצירת עגנון לתולדותיה..... רבקה פרידמן
77	הרהורים למקרא "קופסה שחורה" לעמוס עוז..... גילה רמרז-ראון
79	השוואה והישוב היהודי בארץ-ישראל..... יצחק עברי
82	מדברים הפרופטורים הרבה..... אברהם הגורני-גרין
87	בשולי "אחת היא לי" לט. כרמי..... נילי סגל
88	בין ספרים חדשים..... אבשלום
90	ידיעות.....
95	תקצירים באנגלית.....

פרופ' חיים שטרנוביץ (רב צעור) מייסד ועורך (תרגום-חשיט) פרופ' משה שטרנוביץ מנהל המערכת (תרגום-תשל"ז)
בצרון: ת.ד. Cooper Station 623, ניו-יורק, ניו. 10003. טלפון: 473-1475 (212)

דמי מינוי לשנה: \$15.00

פרקים ראשונים

ניסן תשמ"ז

אין ללוח העברי השפעה ישירה על הליכי החיים ועל "ילדי הזמן", אלא שצירוף התרחשויות ומשאלות-לב מתקשרות במסורת העם ליחס לימי השנה ערך סמלי ולהחיות מחדש זכרונות עבר הפועלים על דמיונו בהווה.

כך ייחדה המסורת היהודית את חודש ניסן כחודש הגאולה, לא רק כתופעה חד-פעמית בעבר הרחוק, אלא כסמל חי לכל העתים והזמנים – "בניסן נגאלו בני ישראל ובניסן עתידים להגאול".

אף התרחשויות מסוימות סמוך לחודש ניסן ש.ז. מעוררות משאלות-לב לסיכויים מרחיקי-לכת לטובה במצב עמנו במרכז חיינו בארץ ובארצות פיזורנו, ובפרט במדינה ששללה מתושביה חופש רוח ותנועה, נעלה את שערי היציאה לפני הקיבוץ היהודי בתוכה וגזרה עליו שיתוק לאומי-תרבותי.

בחודש ניסן מתגייסים הארגונים היהודים בארצות החופש ובעיקר בריכוזי היהודים הגדולים בארה"ב לפעולות הפגנה, שמטרתן הזדהות עם אסירי-ציון ברוסיה מצד אחד ועם מדינת ישראל הנצורה מאידך. להפגנות אלה ערך חינוכי-לאומי ליהודי ארה"ב עצמם, מצנת עמידה על המשמר לגורל העם הכלולה במשפט: ישראל ערבים זה לזה.

ניסים "חלקיים", אתחלתית של גאולה, התרחשו בשנות חיינו – תקומת מדינת ישראל ופתיחת שערי רוסיה ליציאתם של רבבות יהודים מאז תשכ"ז, וביחוד בשנות השבעים הראשונות – מאורע שלא צפינו לו קודם. עצם התעוררות הרצון הלאומי של קיבוץ יהודי גדול שניתק למעלה מיובל שנים מיהדות העולם ושהיה נתון בתהליך של טמיעה גמורה, התבוללות תרבותית-חברתית מוחלטת – אף זהו אחד הניסים ההיסטוריים הגדולים.

מאות אלפים של יהודי רוסיה עדיין מצפים לגאולה. אנו רוצים להאמין שיש ממש ברמזי המיפנה במדיניותו של השלטון הסובטי ובההפשרה המובטחת של השליט החדש ביחס לחופש אמונות ודעות, אפילו חופש מוגבל ביותר, של אזרחי המדינה. לאחר שנות גזירות, רדיפות והתעללויות בזכויות אדם, אין להשתחרר מהרהורי ספק לגבי אמינותן של הבטחות אלה, אך גם הקלות כלשהן הן בבחינת אורות מאופל.

יוסף ביגון ומלחמת העברית

שחרורו של יוסף ביגון עליידי השלטון הסובטי לאחר שנות מאסר וגולה, הוא

אחד מן האורות שבמיפנה החדש. נוסף לצדק שנעשה לאדם מישראל שנאסר על לא עוון בכפו, מגלם יוסף ביגון באישיותו ובמעשיו נאמנות ללשון העברית כקנין תרבותי-לאומי ממדריגה ראשונה במעלות הערכים הלאומיים.

לקוראים עברים ותיקים אין מן הצורך לספר על המאבק הקשה והנועז להפוך את לשוננו הקדומה, לשון הדורות, ללשון תחיתנו, ללשון החיים. חלק הארי בתחיה הזאת לסופרים ולמחנכים בארץ ובתפוצות, שחידשו את הלשון והרחיבו את גבולותיה. הם, ועסקני התחיה הלאומית, לחמו את מלחמת השפה נגד המתבוללים למיניהם, הקנאים מימין והרדיקלים משמאל, שלעגו ל"בטלנים", שהתימרו להחיות שפה "מתה".

ידעו מחדשי הלשון וידעו מתנגדיהם שהחייאת הלשון העברית היא "מושכל ראשון" בתקומתנו הלאומית. לכן ההתנגדות העזה לה מצד ה"אידישיסטים", שדיברו בשם החיים, בשמם של ה"המונים" ובזכות ה"עכשוויות", ומלחמת ה"יבסקציה", האגף היהודי בארגון הקומוניסטי הכללי ברוסיה, נגד העברית, לימודה ושימושה. עם חיסולם של ראשי הסופרים והעסקנים היהודים בראשית שנות החמישים, שדימו ליצור תרבות אידישיסטית על טהרת הקומוניזם, הקיץ הקץ גם על תנועה זו. מעתה התגייס המנגנון העצום של השלטון הסובטי עצמו במלחמה נגד ה"סכנה" העברית וגזרה על מוריה ולומדיה גזירת מאסר, גלות ועבודת פרך.

יוסף ביגון ל"לא חרב וקשת", הוא אחד מאבירי הלשון העברית בימינו שרכשה כשכבר שימש שנים רבות כאיש מדע.

פרטים מעניינים על אישיותו של אדם מופלא זה, שריצה את עונו – "עוון" הוראת הלשון העברית במוסקבה, באו ב"הדים", ירחון הקיבוץ הארצי השומר הצעיר (שבט, תשמ"ז). יוסף מינץ, אסיר-ציון מברית המועצות בישראל, מספר על פגישה ראשונה עמו, בסוף שנות השישים, במסיבת פרידה לחברים שזכו לקבל היתר-יציאה לעליה ארצה, ואלה דבריו:

זוכה אני אדם בגובה ממוצע, שעמד בפנינת החדר המלא אנשים עד אפס מקום, נועץ בי עיניים של יהודי תלמיד-חכם, הסופג לתוכו את צליל העברית הישראלית, שהוא שומע אותה, אולי בפעם הראשונה בחייו. היה זה יוסף ביגון.

כעבור ימים מספר, פנה אלי: "אני מבקש ממך שתלמדני עברית!" בבקשה צנועה זו הרגשתי שעומד לפני אדם שאני יכול וחייב למסור לו את הדגל המוסרי שאנחנו מביאים ליהודי ברית-המועצות.

הוסיף על דבריו אנטולי (נתן) שצ'רנסקי:

כאשר העבירו אותי אחרי 16 חדשי מאסר מבית-הכלא לבית-המשפט, הכניסו אותי עד תחילת המשפט לתא מבודד. נעצתי מבטי בקירות. מול עיני היה מגן-דוד קטן,

חרוט בקיר ואותיות "ד"ש מאסיר-ציון יוסף ביגון לאחי בצרה" – הוא ניסה לעודד כל אסיר-ציון שיעמוד לפני בית-הדין, חסר-הרחמים, שיגיע לתא זה. – זה חיזק את רוחי... עידוד כזה מאפיין את יוסף. תמיד בהשראת פעולה... כשהחליט היה מבצע בלהט נפשי. הוא לא היסס ללמד אנשים עברית, אף כי ידע על צרות שזה עלול לגרום לו; החליט לכתוב מאמרים על קיפוח זכויותינו הלאומיות – וכתב. רק מדבר אחד התרחק – מסיכסוכים וויכוחים לא מועילים.

התווכחנו אם אנחנו צריכים להיאבק רק בעד זכות לעלות ארצה, או גם בעד תרבות יהודית ואולי בראש וראשונה בעד תרבות וזכויות אדם. יוסף היה מעונין במעשים, החשובים לפי תפיסתו. בשנת 1984, ביום העצמאות לישראל, הוא דיבר בתא שלו לפני האסירים, כמעט הירצה בגלוי על מדינת היהודים. (היה) בזה התנגדות ללחץ של הק.ג.ב. יוסף שימש בכל מקום דוגמא לאחרים...

בימינו נעשה ענין העברית חולין, ויש שהשימוש בה הוא בדיוטא התחתונה של טעם טוב. ודאי ש"מי רפשים" אינם מים חיים, אך מים הם, אך אין בעברית של ביבין לעורר כבוד וחיבה. לצערנו הכבוד שרוחשים "המתוקנים" שבהם ללשונם הם – כמעט שאינו מרגש אצלנו. הביגונים וחבריו, שחונכו על התרבות הרוסית-הסובייטית ללא שמץ יהדות, הם עתה "שומרי הגחלת" לא רק בדקוּתם ברעיון התחיה הלאומית, בתנועת שיבת ציון, אלא גם בהמשך המסורת של לוחמי מלחמת העברית לפני דורות מספר ושעשוה ללשון חיה.

מאה שנה להולדתם של ל.א. אריאלי ודניאל פרסקי

מאה שנה להולדתו של סופר, או של אישיות, בעל זכויות היסטוריות, היא הודמנות נאותה להחיות את זכרם ולצין את תרומתם לספרות או לעמם. המפורסמים הם תמיד "על הפרק". המדובר באישים שתומתם בשעתם ודאית, אלא שהזמן עושה את שלו – מוחק את רשמי פעלם וגורלם הוא גורל של "סופרים נשכחים"...

שניהם, ל.א. אריאלי ודניאל פרסקי, משתייכים למרכז העברי האמריקני בזעיר-אנפין, שהיה קיים במדינה הזאת עד שתם הדור, דור של סופרים, מחנכים ועסקנים עברים ונותרו מהם רק מתי מספר, הם ומספר "צעירים" שהגיעו לזיקנה...

דניאל פרסקי – זכרו בלבד מעורר הדי "הימים הטובים ההם" כשהתקיימו אסיפות, "ישיבות", מסיבות, וועידות עבריות ובכולן הופיע בתרמילו, תרמיל עתונים וספרים. נוכחותו בלבד היתה מכניסה רוח חיים, ריגשת חדווה, שהרי ודאי ישא דבריו: "מילתא דבדיחותא", שנינה, צירוף לשוני נאה, והערות קולעות אל נושא השיחה או הדין.

דניאל פרסקי לא היה "אדם באוהל", כי אם איש החברה, הרוח החיה של

החברה. "אלף ידידים" – זה שם ספרו הראשון המכיל רשימות קצרות, שבהן סיכם את "פילוסופית החיים" שלו וחיפש את עצמותו בגילוי לב. הוא הזדהה עם "הארם הקטן", האיש שתוכו כברו, עם האלמונים, שמכלילים אותם במלת-סיום "ועוד". הוא התייחס באהדה לחולשותיו של אדם. רשימה אחת על "החולשות היפות", הוא חותם: "בתורתי שלי כתוב: איזה גיבור? המגלה חולשותיו שהן גבורותיו..."

אהבתו לעברית של ד.פ. לא ידעה גבול. הוא עשה הרבה לפירסומה והפצתה, הפצת ספרותה ועתונותה, אך ייחד לעצמו מקום בהן – מדורו הקבוע ב"הדואר": "כדבר איש אל רעהו", שבהן הפך בספרות ובחיים, הגיב על מאורעות הזמן והתגרר בענייני לשון, פולקלור החגים היהודים וההומור היהודי. אלה נאספו בחלקם בספרים: "מטעמים לחג", "לכבוד הרגל", "לשון נקיה" וחוברת – "צחוק מארץ-ישראל" ועוד. ד.פ. התכוון בסוף ימיו להוציא רשימותיו ופליטותיו על אישים. לכך לא זכה ואלה מחכים לגאולתם, והם גם מבחר דבריו.

ל.א. אריאלי לא היה מאישי הספרות הבולטים באמריקה העברית; הוא לא הבליט את עצמו. ההפך מפרסקי, היה "בודד במועדו" ובכינוסים עברים לא ניכר מקומו. אמנם שמו "הלך לפניו", כשפירסם בגיל צעיר את סיפוריו, ובעיקר את מחזהו "אללה כרים", עוד לפני מלחמת העולם הראשונה בארץ-ישראל, כשהגיע אליה מעירת מולדתו באוקריינה. המחזה נתפרסם מחדש בהוצאת "קדימה" באמריקה וקבוצת שחקנים "חובבים" אף הציגוהו. הוא המשיך ביצירתו בארצות-הברית ופירסם כאן כמה מסיפוריו הטובים, כ"בן עזאי התימני". אריאלי גילה בסיפור זה, את כוחו של הנהג, ההרגל והטבע הבלתי-משתנה של האדם, שהולך לקראת גורלו בעיניים עצומות. כשהוא מתאר את החולשות האנושיות ואת קלקולי החברה, תיאוריו עוקצניים ומרים.

ל.א. אריאלי המשיך במסורת הברנרית כשתיאר את המציאות היהודית באמריקה, מציאות חמרנית, גסה ומתנכרת לערכי רוח ותרבות. חריפות זו במשפטו על יהדות אמריקה נובעת מאכזבותיו כמורה עברי, מיחסם האדיש של הורי הילדים לחינוך העברי של בניהם.

ירושתו הספרותית של אריאלי אף היא מחכה "לגאולה". ואנו תקוה שבאו תבוא.

ח.ל.

גבריאל פרייל

פתות שלג ועוד דברים

ברחוב משרטט שמש וצל
 יורד אט הלכךן החרפי
 מרטיב את עתון הבקר שבנדי
 מבשר חדשה מאד מחשמלת:
 לאחר שנות מחקר מינעות
 גלו אנשי המדע המדיק
 את מהותו, מתר אולי לומר
 את המולקולה עצמה
 של פתות שלג. סוף סוף.
 אני לא הרביתי לשמח
 (הן הם שערבבו עלי
 את מהלך המזלות
 עשו מטוס למוחה אפקים)

די היה לי בפתות שלג כמו שהיה:
 סמטריה ועירה מלחשת, זו
 שעפה לה מאליה, מתכננת כבמקרה
 ומציתה את חלונותי הצפוניים

באור רגעי מתפורר משיי
 עד העלמות ואלם —
 ועמק השקט שנח לו אז
 על עיני המתעורות.

כאן אדם חי בלא פרוגרמא ואדם מת בלא פרוגרמא?

[מקומה של השקפת העולם הציונית ביצירתו של ש.י. עגנון]

גרשון שקד

א.

שׂי עגנון

יוצרים גדולים אינם בעלי השקפת עולם חד־משמעית ביצירתם. בעלי פרוגרמא הם אלה הכותבים יצירות לכל עת ולעיתם בלבד. מה שמכונה יצירה פוליטית אינו ממיטב היצירה העולמית והחלקות הפוליטיות ביצירותיהם של יוצרים גדולים אינן מיטב יצירתם, כיצירות פוליטיות אני מגדיר יצירות, שיש להן מסר פוליטי ישיר ושכאמצעותו מנסה מחברן להעביר מסר פוליטי מוגדר לנמעניו ולשדלם לנקוט בצעד זה או אחר במעשים הנובעים מהשקפת־העולם שהוא נשבע לה אמונים. יוצרים גדולים אינם נשבעים אִמון להשקפות־עולם.

הם נוהרים מאיזמים ומתנועות פוליטיות (ביצירתם!). ככל שיצירתם מורכבת יותר הם רואים צדדים שונים של המטבע ומי שרואה את אלה אינו יכול לדבר בשבחו של צד אחד בלבד. מורכבות פירושה תמיד רב־משמעות ובעולמה של הרב־משמעות אין מקום לאמיתות פשוטות חדות וחלקות.

ב.

פתחנו בכל זה משום שאנחנו מבקשים לתהות על מעמדה ומקומה של השקפת־העולם הציונית ביצירתו של עגנון. כל בר־בירב־מדע לקשרים האמיצים של עגנון עם העליה השניה ולחלק מן ההנהגה הציונית ודברים שאמר בשבחם של ברל כצנלסון ל.י.ח. ברנר ובאמצעותם לחלק מהשקפת־העולם הציונית. הם אולי השבחים הגדולים ביותר שנאמרו על היבטים אחדים של השקפת־העולם הציונית מאז ומעולם:

ברנר לימד אותנו שאין לצעירי ישראל מקום בעולם חוץ מבארץ-ישראל. ואם היה מקטרג על הארץ ומקנתר את יושביה והיה מזהיר כמה מחבריו שלא יעלו ל'פּלסטינא' הרי קיים בחייו את ישיבת הארץ ונהרג על הארץ. אף הוא לימד להתנהג בצניעות ובענווה ולא להרעיש עלינו את העולם במעשינו הקטנים. ואם אנו מסתכלים בחברינו בני העלייה השנייה רואים שרובם ככולם קיבלו ממנו. וקצתם שיצאו קצת מחוץ לשיטה לא הרחיקו הרבה.

רופין לימד אותנו שלא נצפה לגדולות אבל לעשות כל מה שידנו מגעת.

רכינו הגדול וצ"ל לימד אותנו תורת ארץ ישראל שעבודת הארץ עבודת הקודש. וברל כצנלסון לימד אותנו כל הדברים האמורים כאן. (על ברל כצנלסון, מעצמו אל עצמי, ת"א, עמ' 148).

דבריו מלמדים על קשר עמוק אל ההיבטים החיוביים ביותר של ארץ ישראל העובדת ואל מנהיגים אחדים שנתנו לתנועה כיוון חיובי. יתר על כן, בין שעגנון קיבל באופן בלתי מודע מה שקיבל באופן מודע ובין שלא קיבל, הרי הגשים בחייו את התורה הציונית בגופו הלכה למעשה. בנוהג שבעולם מפריד המחקר הספרותי בין הסופר-האדם לבין המחבר-היוצר. זה חי את חייו הפרטיים ואין בינו לבין יצירתו אלא אחדות פרסונלית בלבד וזה חתום על היצירה ועליו אנו למדים מן ההשתמעויות שביצירה, שאינן קשורות תמיד למה שמשמע מחייו של היוצר או מן הדברים שהוא נוהג לאמר על חייו ועל עמדותיו החברתיות והפוליטיות מחוץ ליצירות הבדיוניות. לבדיון חוקים משלו וההשקפות המובעות בעולם הבידיוני נתונות בתוך מסגרת, המעניקה להן משמעות ומטביעה עליהן מודיפיקציות בהתאם לגורמים שונים הפועלים ביצירה.

עגנון היה בחייו ציוני פעיל, שהגשים את ציוניותו בשהותו בארץ ישראל, שלא נטשה לאחר ששב אליה בשנת 1924, למרות שנטשה (בין שאר יורדי העלייה השנייה) בשנת 1913. לפני שירד היה מן הראשונים שעלו לארץ ישראל מארצות הקרייה והצטרף לעלייה השנייה שהיתה רוסית רובה ככולה. הוא היה ציוני פעיל כשם שהיה לאחר שיבתו לארץ ישראל ליהודי דתי, שהקפיד בקלה כחמורה, מה שמענין את הקורא הוא הניגוד בין ההתנהגות החברתית-אישית של הסופר לבין השקפת-עולמו של המחבר. ההתנהגות החברתית של הסופר היא חד-משמעית: הוא מקבל את מצוות הציונות והדת ומקיימן הלכה למעשה, השקפת-העולם של המחבר היא רב-משמעית: כשם שאינו מקבל את השקפת-העולם הדתית כפשוטה ומתייחס אליה בביקורת חריפה, כך אינו מקבל את השקפת העולם הציונית כפשוטה. ליד דמויות חיוביות מאד כר' אלתר בבתמול שלשום ניצבות דמויות כר' גרונם יקום פורקן ור' פייש וליד דברים של המספר המפליג בשבחה של נערה חסודה כשפרה, נשמע קולו של בָּלֶק המתבונן במאה שערים בעינים של סאטיריקון חריף.

הקריאה של הנמָעָן אינה יכולה להתעלם מן החומרים דוקומנטריים שהפכו

לחלק של הקורפוס הספרותי. אין הכוונה כאן רק לדמות החיה שאנחנו יודעים עליה פרטים ביוגרפיים, אלא גם לדמות שמימשה את עצמה בחומרים דוקומנטריים כשם שמימשה עצמה בחומרים בידיוניים. אגרות קפקא הפכו לחלק של הקורפוס הקפקאי ויומנו נקרא לא פחות מכתביו הבידיוניים ואנחנו מעמתים בין הדמות המתגלה באגרות וביומן לבין הדמות המתגלה בכתבים בידיוניים¹, הוא הדין ביצירותיו הדוקומנטריות של עגנון [נאומיו ואגרותיו] שחלק מהן נתפרסמו בעודו בחיים וחלק מהן נדפסו לאחר מותו². היצירה החוץ-בידיונית היא חלק מן היצירה הבידיונית ומה שמרתק אותנו הוא דווקא הניגוד שבין ההכרעות והחיוויים שבחומר הדוקומנטרי לבין המסרים, המשתמעים מן היצירה הבידיונית. החומר הדוקומנטרי מעיד בדרך כלל על נאמנותו של עגנון לערכים הציוניים. החומר הספרותי מורכב יותר.

ג.

מה שמשמע מן הקטע הדוקומנטרי שהבאנו הוא שעגנון כרוך אחרי האוטופיה הציונית ומקבל אותה כאידאל רגולטיבי. זהו אידאל רומנטי של חיים צנועים וחיי עבודה, שהדריך כמה מן החלוצים הצעירים, שהגיעו לארץ ישראל בראשית המאה לבנות ולהקנות בה.

חלק גדול מיצירותיו של עגנון אינם אלא סיפורי אכזבה: אכזבתם של אלה שביקשו לעשות ענבים ועשו באושים. אין זאת אכזבה מיופיה של הארץ או מנופה, אלא אכזבה מכחו של האדם להגשים אידאל רומנטי בכלל ואת האידאל הציוני בפרט. ההנחה הבסיסית היתה שבניגוד שבין אידאל למציאות, יתמוטט האידאל בהתמודדו במציאות. קיים תהליך נמשך של אירונוצייה של האידאל כשהוא עומד במבחן המציאות. הניגוד שבין האידאה הרגולטיבית שהמחבר [והסופר] מזדהים עמה לבין מימושה על ידי בני אדם חיים, שאינם מסוגלים לממש אותה הוא נושא מרכזי ביצירתו של עגנון מאז עלייתו לארץ ישראל. הסיפור הראשון עגונות (שעל שמו נקרא צא'צ'קס הצעיר – עגנון) וסיפור כבארה של מרים, שנדפס מוקדם מאד ב'הפועל הצעיר'³, הם סיפורים המתארים כשלונה של עליה או כשלונה של קליטה חברתית. בשני המקרים אין הגבורים מצליחים להתערות. הכשלון הארוטי הוא

1 G. Shaked, The Kafka Syndrome, "The Jerusalem Quarterly," fall, 1984, esp. pp. 64-68.

2 אגרות לש"ז שוקן, [מלבה"ד מלאכי בית-אריה], "הארץ" 26.7.1963. מאגרות ש.י. עגנון לש.ז. שוקן [מלבה"ד מלאכי בית-אריה], ש.י. עגנון, מחקרים ותעודות [ערכו ר. וויזר וג. שקד], ירושלים, 1978, עמ' 117-79. אגרות ש.י. עגנון לי.ח. ברנר, [מלבה"ד ר. וויזר], ש.י. עגנון, מחקרים ותעודות, שם, עמ' 39-56. לאחרונה נדפסו קובצי אגרות לאשתו ולישראל כהן.

3 ג. שקד, אמנות הסיפור של עגנון, ת"א 1973, ביחוד עמ' 36-41.

ביטוי לכשלון החברתי. הצעירים אינם מסוגלים למצוא מקומם בארץ (עגונות) משום שהם במזרח ולבם (יחזקאל ופיילגה) בסוף מערב.

התיסכול הנובע מחוסר המימוש ומחוסר היכולת של הגיבור למצוא את אושרו בארץ ישראל הולך ונעשה אחד מן הנושאים העיקריים ביצירתו של עגנון. הציונות כאידאה רגולטיבית [נוסח כצנלסון, ברנר, רופין] היא אידאה יפה, אך הציונים הצעירים שביקשו להגשימה אינם מסוגלים לממשה, משום שאינם מסוגלים לנתק עצמם נפשית מן הגולה ומן ההווה הגלותית.

ד.

הניגוד שבין אמונה נאיבית בהשקפת-העולם הציונית להארה סקפטית שלה עובר כחוט השני בכלל יצירותיה של העליה השנייה. במקום אחר כיניתי ניגוד זה בעקבות ברנר כניגוד שבין כתיבה ז'אנרית לבין כתיבה אנטי-ז'אנרית⁴. הסופרים הנאיביים סברו, שהחלוצים הצעירים מגשימים אותה אידאה רגולטיבית הלכה למעשה. סופרים כמאיר וילקנסקי, שלמה צמח ויוסף לואידור תיארו את הצעירים ומעשיהם בעלותם הגלילה בעבודת בבחר או ביום עבודתם הראשון (כפי שנקראים, בערך, כמה מסיפוריו של וילקנסקי⁵). זהו תיאור אוטופי של נערים צעירים הזורעים בדימעה וקוצרים ברינה ובין זריעה לקציר מרקדים ומפוזים. לעומת אלה תיארו י.ח. ברנר א. ראובני ול.א. אריאלי-אורלוף אובדי-עצות שכולים ונכשלים, שאינם מצליחים להתערות בארץ משום שהמשימה הציונית היא למעלה מפחם⁶. הם אינם מסוגלים לממש את האוטופיה וכורעים תחת הניגוד שבין אוטופיה למציאות.

צריך לאמר שעגנון תופס מעין עמדת-ביניים בין שתי המגמות הללו: בניגוד למרבית גיבוריו של ברנר או של ראובני שאבדו את הבתולין הרעיוניים שלהם ואינם מקבלים את העולם המקיף אותם בתום לב של אידאליסט נאיבי, מרבית גיבוריו של עגנון הם תמים ותמימים: יצחק קומר, חמדת, יעקב רכניץ ואחרים אינם מפקפקים בתודעתם בערכים הציוניים ובמשמעות החיובית של קיומם בארץ. יתר על כן, הם אינם מהרהרים כלל בדרך שיבור לו האדם שנטל על עצמו את המשימה הציונית ואינו יכול לעמוד בה. הם סבילים ביחסם למעשים ולרעיונות. הם נישאים עם הרוח כסיגים ואם הם נכשלים במשימה הציונית: אינם עובדים את האדמה, סובבים בין גבעות החול [חמדת] וחוזרים לעולם של תמול שלשום (קומר), או מתכוננים לרדת לאמריקה (יעקב רכניץ) – אין הם עושים זאת לאחר שיקול דעת או לאחר "נשברו"

4 הנ"ל, הסימורת העברית 1880-1980, בארץ ובתפוצה, ת"א, 1983, עמ' 34-36.

5 הנ"ל, שם, עמ' 55-59.

6 הנ"ל, שם, ע' 114-117.

או נהרסו. הם מדרדרים והולכים עד שהם סוטים מ"דרך הישר" ונקלעים למצבים שלא ציפו להם. תהליך התפתחותם הוא תהליך סטיכי וסביל.

הרעיון הציוני מתפורר בין ידיהם או הם מפוררים מדי מכדי לממש אותו. הם אינם מודעים למצבם אלא נפעלים על ידי כחות בלתי מודעים חזקים מהם. להלכה הם מודרכים על ידי חזיונות נאיביים ("בעל דמיונות היה יצחק, ממקום שלבו חפץ היה מַדְמָה דמיונותיו", **תמול שלשום**, 1960, עמ' 9)⁶ למעשה הם נוהגים כ"שאר אחינו אנשי גאולתנו, שהחלו בקול תרועה ומסיימים בקול דממה דקה":

"ספינות באות וספינות הולכות. אלו מביאות יהודים לארץ ואלו מוציאות יהודים מן הארץ. אילו נשאר אחוז אחד מכל היהודים הבאים לארץ כבר היתה כל הארץ מלאה יהודים". (הגלילה, פתחי דברים, 1977, עמ' 204).

קיים פער ניכר בין גבוריו של עגנון לבין המספר המתבונן בהם. הגיבורים אינם אלא אידאליסטים תמימים או אובדי-דרך-ועצות חסרי מודעות עצמית. המספר הוא אירוניקן סקפטי המודע לתמימותם ומאיר תמימות זאת מנקודת-ראות ספקנית. גיבוריו סבורים ברגעים מסויימים שארץ ישראל אינה אלא נווה-שאנן, ארכדיה, המספר יודע יפה שלא זו בלבד שאינה ארכדיה אלא שגיבוריו אינם מסוגלים לחיות בה, משום שהם חיים באשלייה ארכדית. רק יחידי סגולה כמנחם (תמול שלשום) עומדים במבחן ומסוגלים להשתרש בארץ חמדת אבות, מרבית הגיבורים נוטשים אותה, או את הערכים הציוניים שהביאום אליה (רבינוביץ-תמול שלשום). המספר ממשיך להאמין בערכיה ובמימד ההרואי המובלע בעולמה של ארץ ישראל העובדת. נראה לו שהחברה הקיבוצית קרובה יותר מכל חברה אחרת, להגשמת האדיאה הרגולטיבית. חברה זאת איננה חלק של המהלך הרגיל של עלילות גיבוריו. היא מחוץ לתחום כעין ארץ ארכדיה חלומית שנתממשה. הוא מתייחס אליה ברומאן שירה כשהוא בא לתאר את הכפר אחינעם, מקום שמתגוררת זהרה, בתם של הרבסט והנרייטה ואשתו של אברהם וחצי שהמספר מפליג בשבחו:

עתה אזכיר מעלותיו הפשוטות ולא אזכיר את כולן אלא אחת, אהבה לארמה שבכלל מעלה זו כלולות כל המעלות הטובות, דבק הוא לקרקע ולצמחיה. הרי אתם יודעים שאין מעלה גדולה מזו, לפי שכל הישוב עומד על עבודת ארמה, ואלמלא פתווי הזמן היו מכירים יודעים שאין תשועתן של ישראל אלא מן הקדוש ברוך הוא מלמעלה ומן הקרקע למטה. (שירה, ת"א, 1971, עמ' 489).

הוא חוזר לארץ החלומות גם ב**תמול שלשום**, אבל לא כהווייה ממשית, שבה חיים ופועלים גיבורים אלא כהווייה הזוייה שהיא מחוץ לשורת הבריון.

המספר מבטיח לטפל בה לעתיד לבוא בימות המשיח, אך אינו מטפל בה בימים הללו ובזמן הזה:

ואנחנו נספר מעשי אחינו ואחיותינו בני אל חי עם ה' העובדים את ארמת ישראל לשם ולתהלה ולתפארת.

נשלמו מעשיו של יצחק מעשיהם של שאר חברינו וחברותינו יבואו בספר חלקת
השדה. (תמול שלשום, שם, עמ' 607).

ארץ החלומות היא מחוץ לשורת העלילה החושפת את השכול ואת כשלונו
של הגיבור כאן וביצירות אחרות. גם הרבסט, גיבור הרומאן שירה, אינו מקדיש רוב
ימותיו לענין הציוני אלא לקברות המלכים בביזנטיון הרחוקים מן הציונות כרחוק
ביזנטיון מכפר אחינעם.

ה

ואולי כאן המקום להעיר שיש להתבונן בכלל יצירתו של עגנון, כדי להאזין
לפוליפונית של השקפותיו החברתיות. אין עגנון מדבר בקול אחד, אלא בקולות
רבים ומגוונים, ואין יצירתו עשויה מקשה אחת אלא מתבוננת בהשקפות העולם
שרוחו בדורותיו מנקודות ראות שונות.

בשנת 1939 יצא הרומאן החברתי החשוב ביותר של עגנון, אורח נטה ללון.
הגיבור הראשי של רומאן זה הוא המספר הגיבור המגיע מארץ ישראל לגולה הדוויה
(וכאן נאמרים הדברים כפשוטם) לעיירת מולדתו שבוש. הוא נתקל שם באנשים
שחזרו אליה (כירוחם חופשי מארץ ישראל, וממקומות אחרים) וברבים המבקשים
לנטוש אותה (קברצת החלוצים המשתוקקת לעלות לארץ ישראל). מי שמייצג את
הגולה המתייסרת יותר מכל אדם אחר הוא דניאל ב"ח, שרגל אחת שלו תותבת,
משום שאבד את רגלו במעשה רע, דניאל ב"ח הוא מעין בן-זוג רחוק לירוחם שעלה
לארץ ישראל ונהרג על ידי ערבים ברמת רחל. דניאל ב"ח כופר באידאל הציוני
ובמשמעות של כל אידאל, שאנשים חיים למענו או מתים בעטיו:

על מה אנו מסיחים ועל מה אין אנו מסיחים. על דברים שמסיחים בהם, בין שהם מן
הדברים שאדם משעבד אותם לצרכו, בין שהם מן הדברים שמשעבדים את האדם
לצרכם. פעם אחת נתגלגלו הדברים על ארץ ישראל, אמר דניאל ב"ח, משבח אני את
הזקנים שעולים לארץ ישראל למות שם, לא כאותם צעירים שהולכים לעשות שם
חיים, שחיהם אינם אלא קפנדריא למיתתם. אמרתי לו, וכי כאן אתם חיים לעולם?
אמר מר ב"ח, כאן אדם חי בלא פרוגרמא ואדם מת בלא פרוגרמא.

ואמר מר ב"ח, קדושת אלה, קדושת החיים וקדושת העבודה וקדושת המיתה שאתם
דורשים איני יודע מה הן. מה קדושה יש בחיים או בעבודה או במיתה. אדם חי ועובד
ומת. וכי ברירה יש בידו שלא יהיה ולא יעבוד ולא ימות. (אורה נטה ללון, ת"א, 1960
עמ' 347)⁶.

זו השקפה סקפטית למדי על אותם ערכים שברל וברנר, רופין, הרב קוק וא.ד.
גורדון הפליגו בשבחם. מנקודת ראותו של אדם שעבר שבעה מדורי גהינום של
מלחמת העולם הראשונה אין לכל האידאולוגיות הללו משמעות כל שהיא. מה

שנותר זו האקסיסטנציה הערומה של האדם החד־פעמי הניצב ערום וערייה בעולם חסר רחמים ("אדם שכמותי דין שהוא חי ואינו צריך לדון על חיי אחרים", שם). בין הקולות השונים המאירים את האידאולוגיה הציונית, זהו קול חשוב מאד, משום שהמחבר מנסת יחס חיובי מאד של הנמקן אל הדמות. אין זו דמות צינית, מוקצה מחמת ציניותה, אלא דמות סקפטית ידועת-סבל שלדבריה יש משקל רב בפוליפוניה הרב-קולית של הרומאן. המחבר מתייחס, איפוא, באמצעות הגיבור במידה מסויימת של אירוניה סקפטית אל הרעיון הציוני ודבריו של גיבור זה נתמכים על ידי מעשיו ודבריו של גיבור-חיובי אחר שנתאכזב מן המעשים שנעשו תחת שימשה של ארץ ישראל – ירוחם חופשי. שני הקולות הללו הם ערות מובהקת לכך, שהמחבר מתבונן באידאלים ציוניים חיוביים ביותר (קדושת הארץ וקדושת העבודה) גם מנקודת-מבט סקפטית למדי.

ו.

אין למחבר שמץ של פקפוק, משהוא בא לטפל בציונות שבגולה, שפחה בפרוגרמא ואין בין הפרוגרמא למעשים אלא מלים ומלים בלבד. אפשר כמעט לאמר שאין דבר שהמחבר מתעב יותר מאותם ציונים יפיהנפש, שרוממות הפרוגרמא בפיהם אך מעשיהם ריקים ומרוקנים מכל תוכן. נובלה שלמה הוקדשה לעיצוב סאטירי של הקבוצות הציוניות הנוודות מעיירה להציל יהודים מפוגרום אך הדברים נתישבו באותה עיירה, פיטשיריץ, כדברי נשיא אגודת הסטודנטים, זיגמונד דייכסיל: "מעז יצא מתוק. באנו לשם פרעות ולבסוף נשף חשק". הכוונה לנובלה **בנערינו ובזקנינו**, שנדפסה מוקדם למדי,⁷ והיא ביטוי מובהק ליחסו של המחבר אל בעלי 'פרוגרמא' ציונית הרחוקים מעולם העשייה:

"מרומו ומנושא היה האידאל הציוני ורחוק מעולם העשייה". (אורה נטה ללון, 1690, עמ' 101)⁷ האידאה הרגולטיבית של הציונות החלוצית המגשימה והממשות הציונית של ציונות הדיבורים הם שני הקצוות בעולמו של המחבר. הממשות הציונית תוארה, למשל, בתמוּל שלשום בעיצוב סטירי של מעמד חדר הביליירד הציוני שאליו נכנס הציוני החם, יצחק קומר לפני שעלה לארץ "לבנות ולהבנות בה":

וכשנתערר לבם של מנהיגינו וראשינו על ידו של יצחק חברנו אמרו לו, אפשר שאף הם יעלו לראות מה נעשה שם בפלסטינא. באותם הימים רגילים היו הציונים לקרוא לארץ-ישראל פלסטינא, ולכשיבואו לשם לפלסטינא יבואו לבקר אותו ויצטלמו עמו כשהוא הולך אחרי המחרשה. כמה היה יצחק שמח ששיווה לעצמנו שהוא עומד בין מנהיגינו וראשינו והצלם מצלם אותם כאחד. כבוד זה אפילו ענוותן שבענותנים אינו בורח ממנו. (תמוּל שלשום, שם, עמ' 17).

אין ספק "שמנהיגינו וראשינו" הוארו באור אירוני ושהמחבר מעדיף את יצחק התם על ראשי הציונים, שאין בהם מתוס. בין שתי הקצוות הללו מתגלה יחסו הדו-משמעי של המחבר אל גווני הקשת שבין שתי הקצוות. הקצה האחד כולו חייב והקצה האחר כולו זכאי וכל שבינתיים הוא לעתים קרובות מוכה שכול וכשלון אבל מעורר אהדה.

ז.

כל מה שנאמר כאן מתאר את צבעי הקשת ביחסו של המחבר אל גוונים שונים של ההשקפה הציונית ושל גיבורי הציונות, אך אין הדברים מתארים את יחסו הכולל אל ההווה הציונית – מקומו ותפקידו של האדם היהודי בארץ הישנה-החדשה, כאן השאלות הן נכבדות יותר והן עוסקות בבעיות היסטוריוסופיות עקרוניות ורב-משמעיות: האם יש משמעות לשיבתו של האדם היהודי לארץ ישראל, האם אין זו קארץ שבה תתגשם התקווה של "פה תהי השכינה שורה"? האם מסוגל האדם היהודי, שיש לו קשרים להווה אחרת ולתרבות אחרת, להכות שרשים בארץ זאת? האם יש תקווה ושארית לארץ זו החדשה-ישנה, הנוצרת על ידי אומה שאינה מוכנה אולי, עדיין לממש את חלומותיה?⁸

שאלות מעין אלה משתמעות מיצירות שונות כגון **עגונות**, **שבועת אמונים**, **עידו ועינים**, **עד עולם וכיסוי הדם** שנכתבו בתקופות שונות מאד ביצירתו משנת 1908 (עגונות) ועד לימיו האחרונים (כיסוי הדם).

כל היצירות שהוזכרו כאן מתארות את הקיום היהודי בארץ ישראל כישות פרובלמטית מאד, הן מצד הקיום הפסיכולוגי של העולם כיחידים ברשות הרבים והן מצד הקיום ההיסטורי של הקבוצה החברתית כקבוצה.

בשתי היצירות הראשונות הוצגה כבעיה יכולתם של הצעירים העולים להכות שרשים בארץ החדשה כשהם עדיין קשורים בחבלי-קסם פסיכולוגיים לעולם של אתמול ואל העולם שמעבר לים. יחזקאל (אחד משני הגבורים העיקריים בעגונות) ויעקב רכניץ (הגבור של שבועת אמונים) הם במזרח ולפם בסוף מערב. יחזקאל אינו יכול להשתחרר מעברו ומוזיקתו לאהובתו האמיתית, שהשאיר אחריו בגולה ואינו מסוגל להתערות בארץ והרי הוא נשאר קרח מכאן ומכאן. זוהי נפש עגונה המהלכת בעולם כרוח ערטילאית חסרת שרשים.⁹

יעקב רכניץ אינו מגיע ארצה כחלוץ אלא כמי שמבקש לעסוק במדע האצות

8 עיסוק "אוטופיסטי" בנושא הציוני, שיש בו לעתים קרובות למעלה מקורט של אירוניה בסיפורים: מעשה העז, מאויב לאוהב, ותחת העץ.

9 ולנושא זה עיין: א. גולן, הסיפור עגונות והעליה השנייה, 'אמונים', לב, ג (תשל"א), עמ' 215-223.

ומלמד לפרנסתו לטינית לבנות עשירי יפו. שש עלמות מקיפות אותו וכל אחת מהן וכולן יחד מנסות לפתותו שיבחר ביניהן, אך הוא קשור קשר של קסמים לנערה שביעית, יפיפה נרדמת שמקומה והווייתה בארץ הולדתו. משנטשה והגיע לארץ ישראל מגיעה היא אליו ומונעת ממנו לבוא במגע כל שהוא עם שש הנערות. כשהללו מחליטות להתחרות ביניהן על חסדיו במירוץ של שליחות, מנצחת זו שאינה נמנית אליהן ומרחיקה אותן ממנו. שושנה היא דמות הקשורה לבית אהרליך האירופי. היא שהתה זמן־מה באפריקי ועתה שרוייה היא בארץ ישראל בשינה נצחית. למרות חוסר חיוניותה אין הגיבור מסוגל להשתחרר ממנה. הגיבור אינו מכה שרשים ארוטיים או חברתיים בארץ. הסיפור מסתיים ברמו שהוא עומד לגלות מחמת מקצועו לארצות־הברית. אם גיבור זה מייצג את בית יעקב, הרי שושנת יעקב לא צהלה ולא שמחה. העולים הצעירים שהביאו עמם שבועת אמונים להווייה אחרת, אינם מסוגלים להתערות בארץ החדשה, משום שהתערות חדשים פירושה בגידה בהווייה הישנה. שכינת האהבה והשלמות הנפשית לא תשרור בארץ ישראל משום ששכינתא בגלותא והעולים לא הצליחו בעצם להחזירה לארץ ישראל. היא אמנם קיימת כאן כרוח ערטילאית אבל אינה מסוגלת להתממש כאן כדמות חייה וממשית¹⁰. אבל גם הארץ כהווייה חברתית הוארה באור דו־משמעי למדי: זהו המקלט הניסי לכל יוצאיה ושביה.

הגיבור באורח נטה ללון זה שבעד הנה יצאו ממנה לארצות הגולה העומדות בפני חורבן והרס, על מנת לחזור אליה. הסיכוי לשוב אליה מאפשר סיומים חיוביים של עלילות קטסטרופליות [חורבן הגלות]. הציוניות נתפסת כמין עוגן־הצלה או עיר מקלט בעולם יהודי מתערער ומתמוטט, אך 'ארץ החסות' עצמה העמדה בכמה סיפורים בסימן שאלה.

כפי שציין עדי צמח בצדק, הסיפורים עידו ועינם ועד עולם הם סיפורים היסטוריוסופיים שענינם העיקרי הוא עתידו של הקיום היהודי בארץ ישראל¹¹. עידו ועינם הוא סיפור, שאפשר לפרשו כסיפור על שיבוש היחסים בין עבר להווה, בין שפת הסתרים של עולם האמונה לבין שפת המדע של עולם החכמה. משפחת גרייפנבך יוצאת מן הארץ על מנת לנוח מיגיעת הארץ, גמזו הביא את גמולה לארץ ישראל כדי לביית אותה בתוך ההווה הירושלמי של שנות הארבעים (תקופת העוצר בשנים האחרונות של המנדט).

10 Shaked, Portrait of the Emigrant as a Young Neurotic, Prooftexts.

11 עדי צמח, על התפיסה ההיסטוריוסופית בשנים מספוריו המאוחרים של ענגון (עידו ועינם ועד עולם), 'הספרות' א' 1968, עמ' 378-385.

הפירוש של צמח לסיפורים אלה שונה משלי, אבל הנחת היסוד שלו שיש לסיפורים משמעות היסטוריוסופית חשובה בעיני.

לא גמזו ולא גינת מצליחים לביית דמות חלומית זו שבדומה לשושנה [שבועת אמונים] אינה מוצאת את מקומה בארץ ישראל של מטה. אם יש שהשוו (או ניסו להשוות) בין גמולה לבין דמות השכינה המיסטית¹², הרי תשובתו של הסיפור לשאלה – הפה תהי השכינה שורה? היא תשובה שלילית. המיזוג המיסטי בין אלה המנסים להביא את העבר הרחוק (והמרחב בסיפור זה מקבל מימד של זמן) לבין ההווה אינו מצליח. ההווייה נשארת ריקה ומרוקנת והמחבר אינו נוטה להאמין בהשלמתו של התהליך הציוני מתהליך פיסוי לתהליך רוחני, הלכה למעשה מאשר עידו ועינם מה שהעלה כבר בעגונות. הנפשות הפועלות בארץ חמדת האבות הן נפשות עגונות וההווייה נוצרת כאן היא הווייה עגונה, משום שאינה מסוגלת למוזג בין עולם הרוח ששורשיו בגלות לבין העולם הארצי בארץ ישראל.

הסיפור עד עולם מתאר קבוצה חברתית של מצורעי עולם המתנחמת בקריאת ספר המוקדש לזכרה של עיר שנחרבה [גמולידתא]. הגבור הראש [עדיאל עמוה] שחיבר ספר, המנסה לשחזר זכרה של אותה עיר, מוותר על כבוד ופרסום ומחליט להמלט מהבלי העולם הזה ולחיות עם אותם מצורעים שהספר הוא בעל משמעות ממשית לקיומם. לא קשה לזהות את המצורעים הפליטים העומדים מחוץ להיסטוריה, כשם שאין קושי לזהות את העולם, שבתוכו פועל הגיבור והעומד בניגוד לעולם האוטנטי-טראגי של המצורעים.

העימות הוא בין הווייה יהודית מודרנית משוחזרת, המתייחסת אל העבר כאל מושא של מחקר, לבין הווייה יהודית שונה שעברה הוא מקור של נחמה טראגית¹³ המחבר בוחר בהווייה האחרונה. בחירה שיש לה משמעות היסטוריוסופית מרחיקת לכת. מכל מקום אין זו בחירה ציונית מובהקת וכל ההווייה היהודית המודרנית העמדה כאן בסימן שאלה.

החזון הקשה ביותר לסיכוי הציוני מסתבר מתוך הסיפור כיסוי הדם, שפורסם לאחר מותו של מחברו בקובץ לפנים מן החומה, והוא וודאי אחד מן הפירושים הקשים ביותר ליהדות בת-דורנו והחושף בצורה ביקורתית ביותר את היהדות המודרנית ואת אופייה החברתי עד לתקופת השואה ואחרי השואה. בסיפור זה אין עגנון דן לכף זכות קבוצה כל-שהיא או אתר כל-שהוא ביהדות בת-זמננו.

זהו סיפור היסטוריוסופי המקיף את יהדות אירופה, ארצות-הברית וארץ

12 מ. טוכנר, פשר עידו ועינם, פשר עגנון, ת"א, 1968, ביחוד עמ' 109-114.

13 הנ"ל, פשר עד עולם, שם, עמ' 123-152. טוכנר פותח את מאמרו בויכוח עם מאמר שלי על סיפור זה שנדפס ב"הארץ" ב9 ביולי 1957. הוא דוחה את פירושי ומנסה פירוש משלו המבוסס בעיקר על מחקר אינטרטקסטואלי ועל אלגוריוציות המבוססות על מחקר זה. מאז טוכנר (ולפניו) נתפרסמו פירושים רבים לסיפור זה כגון אלה של ג. מוקד, ב. קורצווייל, ה. ברזל, ש. צוקר, ח. ברנדווין ואחרים.

ישראל ואת הדור האחרון בתולדות ישראל מן השנים שקדמו למלחמת העולם הראשונה ועד לשנים שלאחר מלחמת השחרור¹⁴.

אין טעם להִקְנֵס לְכָל פרטי הסיפור ששני גיבוריו, אדולף (!) היהודי והלל וקרוביהם הם נציגים מובהקים של יהודים, שאפשר לִכְנוֹתם גיבורי דורנו. מה שחשוב להזכיר הוא ששני הגיבורים הם קרבנות של הווייה היהודית לא פחות מאשר של התנאים החיצוניים של ההיסטוריה היהודית בדורות האחרונים. הלל הוא קרבן של מלחמת כל בכל בקהילות היהודית בפולין והוא קרבן של מלחמת ההשרדות הכלכלית של יהודי אמריקה המתנהלת לה לאיטה ולהנאתה בזמן שנשחטת יהדות אירופה. הלל משמש כשוחט אצל 'בעלת בית' יהודיה באמריקה התובעת ממנו פריון עבודה גדול ככל האפשר, בזמן ש"פריון של הגרמנים" ברצח יהודים הגיע לשיאו. בעקבות לחצה של בעלת הבית נכרתת רגלו של הלל, המאבד אחר כך את רגלו התחתית בארץ ישראל והיא מוחלפת שם ברגל של עץ פחותה ממנה.

גם כסף המועבר לארץ ישראל כמענק לשרידי פליטה בני עירו של עשיר יהודי אמריקאי מופחת והולך ואדולף (ששמו מעיד על מהותו היהודית-לא-יהודית הדור-משמעית), שהגיע ארצה הוא האחרון לבני עיירתו, המבקש להשאיר לאחד מבני משפחתו האחרונים את המורשת האחרונה שלו – הקוף, התוכי ותיבת הנגינה (סמלים של הצועני-היהודי הנצחי). גם מורשת זו אינו יכול להנחיל, משום שהבן, שהוא שריד אחרון לעיירה שלמה שהושמדה בשואה נמצא גם הוא במצב ללא מוצא:

איני זוכר אם הזכרתי את בן אחותו של אדולף בן עיר אחת שכל יושביה היהודים נהרגו על ידי היטלר, אחד מהם לא נותר, ואלו שהלכו לארץ ישראל מהם מתו ברעב בימות המלחמה הראשונה, מהם נהרגו על ידי פגזים של ערביים בימי כיבוש הארץ. היתה לו אדולף אחות אחת שנישאה בזיווג שני למורה עברי וילדה לו בן. מת אבי הבן, היינו בעל אחותו והניחה בלא כלום.

גידלה את הבן מתוך עוני מתוך עבודה קשה וכל פרוטה שחסכה הוציאה על חינוכו. כשהגדיל נכנס לתנועת הנוער ולבסוף עלה לארץ ישראל והבטיח לה לאמו שיעלה אותה. בא לארץ ישראל סמוך לימי מלחמת היהודים והערביים, נשתתף במלחמה ונפצע ונתרפא. אחר המלחמה הלך לקבוצה אחת ונעשה חורש בטרקטור. יום אחד עברו הסורים את הגבול ותפסוהו והוליכו אותו בשבי. מכאן ואילך לא שמעו עליו כלום — — — שכל העולם לא כדאי לו אחר שנהרגו כל קרוביו, רק בן אחותו שנשתייר מכל קרוביו הוא מחזיק אותו בחיים — — — גלל בן משתדל הוא אדולף

14 ג. שקד, כיסוי הדם כצוותאו החברתית של ש.י. עגנון, 'מאזנים', מה, ר' (סיון, תשל"ז) עמ' 113. ההשווה ה. ווייס, פירוש לסיפור, כיסוי הדם של ש.י. עגנון, 'ביקורת ופרשנות', 109, (תשרי, תשל"ז) עמ' 159-117.

לחיות עד שיחזור בן אחותו מן השביה ויתן לו את תיבת הזמרה ואת הקוף ואת התוכי והם יתנו לו לחמו. (ביסוי הדם, לפני מן החומה, עמ' 95).

אדולף זה מת לבסוף לפני שראה את בן אחותו והלל נשאר בחיים בתקווה לראותו אי פעם ולהוריש לו אותה ירושה מוזרה. אין תקווה רבה שבן-האחות ינצל מן השביה ואם ינצל מן השביה הרי המורשת המורשת לו היא מקל הנדודים של הצועני הנצחי – לא טרקטור ועט או מעדר של שבי ציון שבאו לארץ לבנות ולהקנות בה, אלא סמלים צועניים של עם נודד שלא מצא מנוחה ונחלה. זהו חזון אפוקליפטי שאינו מעורר תקוות. סיפור של סופר שהחל "כשאר אחיו בני גאולתו" בשיר השירים ציוני וסיים בקהלת עגמומי. אם שיר השירים שלו היה גדוש בדברי ספקנות שבין השורות הרי גם ספר הקהלת הציוני של עגנון (ביסוי הדם) יש לו אי-אלו נקודות אור, כגון המעשה באותו בחור אמריקאי צעיר, הבא לארץ ישראל על מנת להשתלם בתורה. מכל מקום אין הדברים, כפי שהיה אומר עגנון, שמחים ואינם דברי ישועות ונחמות.

מי שהחל כאחד מאבותיה הספרותיים של העליה השנייה וחשף את התקוות והאכזבות של העולים הצעירים סיים כאחד מאלה שספק מאוכזבים ספק חוששים לגורלה של מדינת היהודים, כשחשש נורא כוסס בלבו, אם שבוייה ישובו, ואם ישובו מן המלחמות שהם יוצאים אליהן, האם יעמוד בהם הכח לבנות ולהקנות ולא יחזרו ויטלו את מקל הנדודים.

זהו חזון קשה של סופר מזדקן, שחזה מבשרו את עלייתה והתמקשותה של הציונות וחושש בפני ההתבדות הכוללת של החזון, כשם שחשף בעבר התבדותן של תקוות גדולות לצד מימושן של הרבה תקוות קטנות. הוא ידע היטב, שהחיים והמות אינם בידי הפרוגרמא אלא בידי יכולתם המצומצמת מאד של בני אדם וכחו הנורא של הגורל, ששום פרוגרמא לא יכלה ולא יכולה להתמודד עמהם.

יחד עם זאת הקדיש את חייו לארץ ישראל ונקבר בה. בסוף ימיו היה דווקא מנאמני ארץ ישראל השלמה ושוב נוצרה אותה סתירה מוזרה, שהתייחסנו אליה בראשית דברינו, בין העמדה המודעת (הציונית הקיצונית!) של היוצר לבין גילויים של תהליכים ראשוניים (בלתי מודעים בחלקם), המפקקים בסיכווייה ועתידה, המתגלים ביצירותיו הבידיוניות.

החתום מעלה מקווה שכשם שנתברו תקוותיהם של נאיבים שהאמינו שהפרוגרמא והפרוגרמא בלבד תחולל נפלאות, תתבדה חרדתו של גדול סקפטיקני הספרות העברית בכל הדורות, שהאדם והגזירה עשויים להביא לחורבנה של אחת הפרוגרמות היפות בתולדות כל העמים.

ראובן בן-יוסף

שירים

נוסע

והנה בארץ כל רוח מגדלת
גן חמדה

כאלו מעולם אחר הוא החיל
החוזר לביתו
ליום, אולי חצי, עד שובו אל התיל
עד בואו בא צאתו

וגם אני לא ראיתי גון תכלת
כבאותו יום הנומה
ברדתי מרמת הגולן המשכלת
כמו יורד דומה

ענף כמו מת, כך הנה הבטוי
בפי החיים
ומיתה במטה החלפנו, אף פתוי
לא הנה בחיים

עד אותו מראה, עד תכלת כנרת
בין בתמי החלון
כשבדדיו מקהלה מנומרת
צור משלו

צור משלו אכלנו שבחנו
שר הרמקול

וביום ההוא לא תהיה מלחמה
ואני נוסע חפשי למחנה
להחזיר ציוד באביב פתאמי
עינים רגלים כתפים קלות
האם רק מפני שאני רוצה
פורחת הקשת בשולי הכביש
צבעי הקשת לאחר הסער
ואני נוסע חפשי למחנה
ולבי נפעם לפרחי הפרג
ועצי הדר דוהרים בהדר
בחלון הרקב הגח ועובר
האם רק מפני שאני רוצה

יורד דומה

חילים בדרךם מחזית לחפש
ולו גם קצר
משתאים לכל ובכל רואים יפי
שממה נבצר

לא צבע לא פרח באפור הבזלת
סביב העמדה

כתבי אוגריתית — 50 שנות מחקר

כורש ה. גורדון

לוחות אוגריתית החלו להיחשף ב-14 למאי, 1929. קלוד פ.א. שפר, מגלה הלוחות, כבר איננו בחיים¹, אך הלוחות שהוא וממשיכיו גילו, מוסיפים להעשיר את ידיעתנו על העולם המקראי. ההיבט (אספקט) החשוב ביותר באוגריתית הוא הכתב עצמו: האלפבית שלנו, סדר האותיות, כבר היה קבוע בערך באותו סדר כבעברית/פיניקית², והאלפבית היווני והלטיני³. אין לדעת מה הצפונות בגילויים חדשים בעתיד, אבל לפי ידיעתנו בזמן הזה האלפבית שלנו מופיע לראשונה בלוחות האוגריתיים שנכתבו בין 1400-1200 לפנה"ס.

אוגריתית הגיעה לתשומת-לב הארכיאולוגים כאשר נתגלה קבר מן הטיפוס המיקני על-ידי מחרשתו של פלאח מקומי בשנת 1828. מיבנה מיקני על ארמה שמית רמז על קשרים בין האזור האגיאי לבין חלק העולם השמי. קשרים אלו אומתו ע"י לוחות אוגריתית.

האוגריתית מרחיבה את הבנתנו את כל המזרח העתיק מארס-נהריים עד מצריים ומהאזור האגיאי עד לחצי אי-ערב.

אך אין השפעה זו כה מכרעת בשום תחום כבחקר המקרא. אוגריתית גרמה למהפכה כוללת בחקר העברית, שהיא מהווה עכשיו אמת-מידה לבחינת כל עבודת

נרק בַּחלוֹם מִתְגַּלִּים

חֶפְצֵי הַבַּיִת

עוֹלִים עוֹלִים דְּרָךְ נְחֹשׁוֹלִים

מַעַל לַפְּחַד טְבִיעָה הַדּוֹמֵם פֶּקֶבֶר

וְכָל תַּקְנָה תּוֹלִים

מַעַל וּמַעְבָּר

תַּקְנָה לַעֲלוֹת לְהַגִּיעַ לְמִשָּׁשׁ

אֶת מִמְשׁוֹת הַחוּף הַנִּקְרָא מוֹלְדָת

וְעוֹלָה אֵינוֹ חוֹשֵׁשׁ

שְׁעָלָיו לְדָרֶת

וְאִם הוֹתַרְנוּ וְאִם גִּנְעָנוּ

מִשְׁלוֹ הַכֹּל

וְעַל כֵּן בְּדַרְכָּם מִחַיִּית לְחַפְּשׁ

וְלוֹ גַם קָצֵר

מִשְׁתָּאִים חַיִּלִּים לְכָל מִינֵי יָפִי

שְׁצוֹר יָצֵר

לְגֹאֵלָה גּוֹאֵלָת

עוֹלִים עוֹלִים עַל גֵּאוֹן גְּלִים

מַעַל לְמַצּוֹלוֹת הַשְּׁקוּעוֹת בְּשַׁנַּת הַלַּיִל

אסטילה אוגריתית ועליה רכזה אל אבי האלים יושב על כסא

מחקר בשטח הפרשנות, ההסטוריה, השפה והדקדוק. לפי מידת-ההתייחסות לאוגריתית אפשר לקבוע אם עבודת המחקר מעודפנת או מיושנת.

אוגרית וישראל השתייכו לאותו איזור תרבותי, שלעתים קרובות נקרא בשם "כנעני"⁴. היה הרבה מן השיתוף בלשונם, ספרותם וגילויי תרבות אחרים של שני העמים האלה. אך ההבדלים ביניהם היו אף הם חשובים ועמוקים, ובמיוחד בתחום המוסר, המידות, והדת⁵. הדגשת הקשר בין שתי תרבויות אלה אין פירושה העלמת ההבדלים הגדולים ביניהן.

תקופת הזהב בחקר אוגרית חלפה עם מותו של שפר. חלוצי חוקרי לשון וספרות זו כבר הלכו לעולמם, כש. וירלוב, מעתיק, מתרגם ופרשן הטכסטים האלפבתיים⁶, וג. נוג'רול, לו אנו חייבים פרסומים של רוב הלוחות הסיילביים (לוחות ההברות) האוגריתיים. הנס באואר, המפענח העיקרי של הא"ב האוגריתי; וא. דורם, ששיכלל את הפיענוח.

בין משכללי הפרשנות נציין לטובה את פרופ. משה דוד קאסוטו ז"ל מהאוניברסיטה העברית בירושלים. תרומתו מצטיינת בצלילותה ויסודיותה.

אין זו מטרתנו לפרט פירוט יתר את כל שמות הפרשנים, המפענחים והמדקדקים ומומחים אחרים שעשו את מדעי האוגרית לחלק בלתי נפרד של לימודי השפות והספרויות השמיות. ראשוני החוקרים עמדו בדרך כלל בפני בעיות חדשות ומקיפות בעוד שהחוקרים שהלכו בעקבותם שיכללו וליטשו את עבודת קודמיהם. מיטשל דהד היה חוקר שבעבודתו גישר בין שני הדורות של חלוצי חוקרי האוגריתית. יש מהם שסיפרו בשבחיו על מאות הדוגמאות שהביא בקשר לתכונותיה של הלשון והמבנה שלה ויש שגינחוהו בגלל השיבושים שמצאו במחקרו.

עם שכלול חקר האוגריתית שיטות מחקר מקובלות משתנות. השיטה האטימולוגית היתה לכתחילה הכרחית לשם הגדרת המלים בשפה החדשה, אבל עתה, כאשר בערך חצי מכל הכתבים האוגריתיים כבר תורגמו ונתפרשו, השיטה המשווה דחקה את השיטה האטימולוגית לדרגה משנית.

מרבית שכבת תקופת האַךְד המאוחרת באוגרית (1400-1200 לפנה"ס), השכבה שבה נתגלו הלוחות, נחפרה ונשמרה עבור מבקרים. חפירות עדיין נמשכות בעיקר בעיר התחתית, בשטח שמחוץ לחומת העיר, אך זרם הלוחות ממשיך לזרום דרך ראס אבן האני, נמל קטן בשטח העיר לטקיה, שהיה שייך למלכות אוגרית. כ-40 לוחות א"ב חדשים נתגלו שם בעונת החפירה 1983/4⁸

הרבה שלוחות קטנות של אוגרית עדיין קבורות בסביבות העיר. מכל מקום גנוזי אוגרית שוב אינם כספר החתום. חקר אוגרית יתקדם עם החפירות הנמשכות עם גילויי לוחות נוספים.

אביא כמשל כמה השפעות אופייניות של השפה האוגריתית על העברית המקראית: בספרי תהילים פ"ד, י"ב כתוב "...לא ימנע טוב להולכים בתמים". הוֹרָאת אות-היחס "ל" ("למד התכלית") פירושה כאן היא "מן" כבאוגריתית (UT10: 11). כך גם באות היחס "ב" במלכים ב' כג, לג: "ויאסרהו...במלוך בירושלים". — אות היחס "ב", מובנה "מן" כבאוגריתית (VT10: 5).

אוגריתית הפיצה הרבה אור על אוצר המלים העבריות. מלה הראייה לציון משום שלפני גילוי האוגריתית לא אוכחנה כמלה בפני עצמה היא "ספסג", שפירושה באוגריתית — "צפוי לבן". מלה זו מצויה בספר משלי כו, כג: "כסף סיגים מַצְפָּה על חרש, שפתים דלקים ולב רע"⁹. ("כ" = כְּמוֹ + ספסג + "מ" נסמכת) = "כצפוי לבן על חרש (סיר), שפתים נלהבות (כש)הלב רע". כלומר, דברים משמחים המחפים על מצוקת נפש.

בספר מלכים ב, ה, כה הכתיב הוא מאן והקרי הוא מַאֲן — הצטמצמות הדו-תנועה "איו" ל"א" מתאשרת באוגריתית. כך שם המקום Y'n' כתוב בכתיב האלפביתי yn¹⁰, וכן גם המלה יין באוגריתית אינה יין או יין אלא ין. כמו כן השם בן-ענת כתוב בשומרית¹¹, בכתיב האוגריתי עם הסימן המיוחד בשומרית לעין ולכן השין לא בוטאה כפי שנהוג בעברית, אלא כ-עין באוגרית¹². המעבר מעי ל-ע מופיע לעתים קרובות בשפת אַבְלָה ואף מתאשר בשפה המינואית, שבה המלה ליין נכתבת כ- ye¹³ ne

הדיון במלה "מאן" מעיד על שינויים בצורות לשון בשפת אבלה בתקופת הארד הקדומה, במינואית בתקופת הארד התיכונה, ובתקופת הארד המאוחרת באוגרית ובתקופת הברזל הקדומה בעברית.

תוכן הטכסטים הספרותיים באוגרית חופף את תוכן הספרות המקראית, ובמיוחד בכל הנוגע לסיפורי האבות ב"בראשית".

סיפורי פְּרָת, ודָנָאל האוגריתיים עוסקים בנושא המשך השושלת המלכותית באמצעות בן מיוחד הנולד כמתנת אל (השווה: יצחק). יתר על כן ספור כרת מבליט נושא שדומה למוטיב של "הלנה מטרואה". לפי מוטיב זה רק הכלה המיועדת עשויה למלא את צרכיו של בעלה המלך. מנלאוס, מלך ספרטא צריך היה לחלץ את אשתו הלנה מהיכל אויבו (פריאס, מלך טרויה); כרת, מלך העיר חָפֶר, צריך אף הוא לחלץ את אשתו, שאין למצוא דוגמתה. הרי, מהיכל המלך פבל בעיר אודם, וכן ה"מלך"¹⁴ אברהם מוכרח היה לחלץ את אשתו שרה (שהיתה היחידה שיכלה לספק לו יורש), ראשית מארמון פרעה ולאחר מכן מארמונו של אבימלך מלך גרר.

הספרות האוגריתית גישרה בין הספרות ההומרית והמקראית בנושא זה¹⁵. יתר על כן, מתברר ששלושת סיפורי הגבורה של תקופת הארד המאוחרת (של אוגרית, היוונים והעברים) הם סיפורי מלכים המתייחסים למעמד השליטים.

הפצתם של מושגים בין עמי מזרח הים התיכון היתה נרחבת. כבר משך זמן מה היה ברור ששלושת בנות-החן הופיעו באוגרית לפני שבא זכרם במיתולוגיה היוונית.¹⁶

קיימות כמה גירסות יווניות, אך העתיקה ביניהן (של הסיודוס) רואה אותן כבנות זאוס. הן אלילות פריזון יפיפיות, ששמותיהן: אַגְלִיָּה (זוהר, זיו), טליה¹⁷ (פריחה, לבלוב), ואופרוסינה (עליזות). אלילות אלו קדמו להן שלוש בנותיו היפיפיות של האל בעל באוגרית. שמותיהן בת-אור-אגליה, טלי — מלשון טל, וארצי-מלשון ארץ, ארמה. טכסט דו-לשוני המופיע באוגריתית ואכדית משווה את ארצי לאלילות השאול המסופוטמית אֶל-תום. יתכן שהשם אופרוסינה, שפירושו עליזות, אינו אלא תחליף סגיינהור לאֶלֶת השאול.

הערבים שלפני האיסלם ידעו על שלוש בנותיו של אללה. שמותיהן מופיעים בקוראן (53: 19ff): אללת, אל-עוזה ומאנת אללת-אֶל-תום-ארצי.

סביר שעניין הנוצר בלוחות מהתקופה הטרואס-מקראית באוגרית וכן בקוראן בעידן של המאה השביעית לסה"נ, יופיע אף בתקופה של בין-הזמנים. בספר איוב מ, כט, כאשר האל מוכיח את איוב, שואל הוא אותו בלשון נמלצת: "...תמשוך לויתן בחכה...התשחק בו כצפור ותקשרנו לנערותיך". הכנה כאן היא, שאיוב אינו יכול למשוך את הלויתן כצעצוע לשלוש בנותיו היפות, אך האל יכול, ואף הדביר את הלויתן, וקשרו לבנותיו¹⁸. המספר שלוש בנות איוב מעלה על הדעת את האפשרות שאף לאל שלוש בנות-חן.

הספרות האוגריתית קרובה יותר לזו של המקרא בצורה מאשר בתוכן. מבנה

שתי הספרויות מבוסס על טורי תקבלות. כך, למשל, דָּנָאֵל מתואר כממלא את תפקידו הממלכתי כלהלן:

ידן הן אלמת — ידון דין אלמנה

ישפט שפט יתם — ישפוט משפט יתום

כל מלה בפסיקה זו מופיעה בעברית לפי החוק הפונטי. אותו רעיון מופיע בישעיהו א, יז, במשפט שכולל שלושה מארבעת השורשים שבפסיקה האוגריתית: שפטו יתום, ריבו אלמנה. ההוראה של "שפט" בפסיקות אלו אינו מורה על שפיטה ללא משא-פנים. המושג שאנו מכנים "צדק חברתי" בספרי הנביאים מתייחס לחסד כלפי החלשים כלומר — בריב בין החזק לחלש, יש להגן על החלש מפני החזק. בעל הבית המנשל את האלמנה מדירתה, חייב מלכתחילה, והאלמנה צודקת מלכתחילה, מבלי למרות חוקי כְּתִי הדין. רעיון זה מצוי בספרות האוגריתית, ובמקומות אחרים במקרא²⁰ כחוב מוסרי המוטל על השליט. בישראל בלבד הורחב רעיון זה לגבי כל החברה. "האצילות מחייבת" כוחה היה יפה לגבי דָּנָאֵל כשליט, בעוד שעם האלוהים, היו כלם מצווים על-ידי הנביאים להתנהג מבחינה זו כאצילים. זהו המפתח להבנת הרבה מתרומת המקרא. ישראל סיגל לעצמו את המידות הנעלות ביותר של מורשת עולם המקרא והטילן על העם כולן. ישראל נועד להיות עם קדוש, גוי כהנים, הנביאים לא הניחו מקום לקטנות-המוחין.

האלפבית האוגריתי שימש לכתיבת כמה שפות: חורית, בבליית, ואוגריתית. כמו-כן היתה גרסה מקוצרת של האלפבית האוגריתית, אשר נכתב מימין לשמאל, כמו העברית²¹. לאלפבית מקוצר זה היו רק 22 אותיות (בערך). כמו לעברי/פיניקי. כתבים בניב זה נמצאו בכמה מקומות בארץ ישראל. עובדה זו מעלה על הדעת את האפשרות שהכובשים העבריים של הארץ בסוף תקופת הארד ובתחילת תקופת הברזל, היו מודעים לכתב ולספרות באלפבית. השימוש בו יכול להסביר, לפחות חלקית, את הקירבה הרבה בין הספרות העברית והאוגריתית²².

העובדה שהאלפבית האוגריתי נתקבל בשפות שונות מראה שהסביבה התרבותית עודדה את הפצת שיטת כתיבה זו בין העמים השונים שהיו במגע הדדי. מכיון שהיוונים המקינים היוו יסוד אֶתְנִי חשוב בסביבה, הזמן עודד את העברת האלפבית לעולם היווני. אין אפשרות להוכיח שזה אמנם קרה אז, ובכל מקרה אסור לנו למקד את אוגרית כמקום המדויק שבו אכן הועבר האלפבית למעשה. כרתים הוא מקום סביר יותר להעברה זו, שם התגוררו שמיים צפון-מערביים על-ידי יוונים מיקניים, ושם הורגלו להשתמש באותו-לוח-ההברות הקווי²³ ללשוניותיהם הנפרדות.

בזמן יותר מאוחר, מתקופת יוון העתיקה עד האימפריה הרומאית, התחלקה האוכלוסייה השמית המתדלדלת בכרתים עם שכניה היוונים בשימוש האלפבית שהורגלו אליו לכתוב בו ללשוניותיהם²⁴.

בתקופת אל-עמרנא, שהיא עידן האוגריתית, היה השימוש בכתב היתדות רווח ביותר. אף על פי שאין לנו יכולים לומר שהיוונים אמנם השתמשו בא"ב בתקופת הארד המאוחרת, לא נטעה אם נאמר שהאווירה ששלטה בעולם, עודדה את ההעברה ולכל הפחות הכשירה את הקרקע לכך.

התקופה מצויינת בהתפשטות ידיעת קרוא וכתוב. לא רק הא"ב אלא אף בלוח-ההברות של ארס-נהריים נעשה שימוש לכתובת האוגריתית, בבלית וחורית²⁵. עובדה זו מדגישה שאין להפליג בדעה של בקורת המקרא, שהתורה, החל בשכבות הקדומות ביותר, יסודה במסורת שבעל-פה. ברור, שיסודות שבעל-פה מצויים בכל פיטויי-לשון. אולם כתבי המזרח התיכון העתיק, ובמיוחד אלו שנמצאו באוגרית, מחייבים אותנו להכיר בכך שאין במקרא שום חלק שנובע ממקור חברה נבערה, ללא ידיעה אלפביתית. אין ספק שכל חלקי המקרא, מקורם בסביבה אינטלקטואלית, ספרותית.

שיטות הכתיבה שהיו ידועות לעברים היו שונות: היו מגילות-עור או פפירוס, כתובות אבן, לוחות טין, חותמים, חרסים, ומשקלות נושאות כתובות. בספר דברים כז, ב"ג נאמר: "...והקימות לך אבנים גדולות ושדת אותם בשיד וכתבת עליהם את כל דברי התורה הזאת..." לוחות-אבנים מסויידיים סיד, תבליטים ועליהם כתובות וציורים ידועים לנו מהאוספים המצריים כמוזיאונים. כתובות דיר עללה נעשו בדיו שחורה בעוד שהרובריקות היו באדום, כל זה על טיח, לפי המסורת המצרית. כתובות דיר עללה, שנכתבו כ־700 שנה לפנה"ס, דנות בבלעם, אותו נביא (לא עברי) המופיע בספר במדבר כב, כד. שתי גירסות אלו, למרות השוני ביניהן, שייכות לאותה סוגה: סיפורי נביאים. התיאורים בשתיהן אינם משקפים פולקלור נעדר שימוש אלפביתי. דעת קרוא וכתוב היא קנה-המידה העיקרי המבחין בין בערות ותרבות מפותחת. העברים היו מראשיתם חלק של חברה בעלת רמה תרבותית.

לא רק בספרות מעניקה אוגריתית הסבר לרמה הגבוהה שעליה הופיע ישראל על במת ההסטוריה. דוד, שגאל את בני עמו מן השיעבוד הפלשתי, ויצר מעצמה שגבולותיה היו מן הפרת ועד גבול מצרים, מופיע גם כגאון מוסיקלי. הוא מבצע, מלחין, ומצטיין בכל תחומי המוסיקה, כולל המצאת כלי נגינה²⁶. דוד היה זה שהעניק לעבודת הקודש את האופי האסתטי המתקיים הרבה זמן לאחר שהקרבת הקורבן במשכן ובמקדש נעלמו. בתי-כנסת וכניסיות טיפחו שירה דתית מרוממת בהשראת ומירות דוד בלי הקרבת הקרבנות, שהיוותה את החלק העיקרי של פולחן המשכן והמקדש עד 70 לסה"נ. העובדה שמעולם לא עלה אדם על דוד כמשורר תהילים דורשת הסבר הסטורי. מחבר האיליאדה היה גדול המשוררים האפיים בכל הזמנים. גאון כזה אינו יכול להיות את ראשיתו של תהליך אלא שיאו. האפוס של גילגמש וירשיו בכתב-היתדות הביאו את המסורת האפית אל חופי המזרחיים של הים התיכון הרבה שנים לפני הולדתו של האפוס ההומרי. אין לראות את באך כיוצר

"יש מאין" של המוסיקה הנוצרית המשובחת ביותר, אלא כשיא התפתחותה, ששרשיה בתקופה העתיקה ושנתפתחה בעידן ימי הביניים והרנסאנס עד המלחין בראשיתה של התקופה החדשה. אף לגבי דוד ניתן לומר שגאונותו היא שיא תהליך ארוך.

מוסיקה מהווה חלק בלתי-נפרד של התרבות האנושית בין פרימיטיבית או מתקדמת. אמנות המזרח הקדום מתארת שירה מלווה בסוגי כלי-נגן רבים ושונים. כך הם מופיעים למשל, בקברי מלכי אור, ובצירי הקיר של קברי נסיכי תבי. שירת המזרח העתיק ממצרים ועד ארם נהריים, מציינת אותנו בתמלילים מלווי פרטיטורות, אך עד גילויי אוגרית בשנת 1929, היה קיים חשד, שאיזור כנען היווה שטח שולי, נכשל, ולא חלק ממשי של תרבות המזרח העתיק.

באחד מלוחות אוגרית מופיע הימנון לאלילה נִיפֶל. ההימנון חורי, נכתב בלוח-ההברות של ארם נהריים. הכתב מופיע בשני חלקים: ההימנון עצמו, והפרטיטורה המורכבת משמות סמני הֶרְצֶף (או הרווחים) כשכל הלחן רשום. עד יום זה, המזמור האוגריתי הוא העתיק ביותר בעולם המצוּדָר בסימון מוסיקלי מלא²⁷.

לוח זה הוא מן המאה ה-13 לפנה"ס, לפחות מאתיים שנה לפני הולדתו של דוד. השיר האוגריתי אינו שיר עם, אלא פרי מסורת מוסיקוגרפית. מוסיקה היוותה את אחד מענפי המדע שטופחו ב"אוניברסיטת אוגרית", שבה היו מורים, תלמידים, ותיקי רשימות. כך כנען, זמן רב לפני דוד, כבר טיפחה מסורת שלפיה התמליל והלחן היו כתובים, בדומה למזמורי דוד שבכתרותיהם הופיעו הוראות מוסיקליות²⁸.

השוואות אינן מישוואות. ירושלים (לא-כל-שכן בית לחם או חברון) לא היתה אוגרית, אך שתיהן השתייכו לאותו עולם סורי-ארצישראלי, שבו לא היו מזמורי דוד תופעה יוצאת-דופן.

מזמורי דוד נקראים כך, כי נושאים הם את שמו. כך למשל, ניסחת הפתיחה היא "לדוד"²⁹. הוא נקרא דוד ולא המלך דוד. במזמור האוגריתי מופיעה הוספת סופר: "קת עמורפי" – ביד עמורפי³⁰. סביר, שעמורפי זה היה אך סופר במימשל האוגריתי, אך המלך האחרון של אוגרית נקרא עמורפי. הוא משל בעיר עד נפילתה בתחילת המאה ה-12 לפנה"ס. הסופר, או מחבר המזמור האוגריתי, לא נקרא כאן "מלך", ממש כשם שדוד לא נקרא "מלך" במזמורים הנושאים את שמו.

השפה העברית מכילה אוצר מילים שאולות מן השפה השומֶרִית, כמו "היכל", "כסא" והרבה מילים המתארות בעלי מלאכה כגון "נגר" "פֶּקֶר", וכו'. המלים השומריות בשפה העברית מהוות חלק גדול ממושגי תרבות מתקדמת הקשורים להתפשטות התרבות העירונית של ארם-נהריים.

בתחילת המאה הנוכחית היתה נטיה ליחס מלים אלו לזמן גלות בבל. היהודים למדו הרבה מבבל בתקופה זו, ועד היום אנו משתמשים בלוח-הזמנים הבבלי מניסן

עד אדר. אך בתקופת גלות זו, השפה השומרית כבר היתה שפה מתה, לשון קלסית. מלים פשוטות שומריות הנמצאות בעברית כבר היו מצויות באוגרית. לכן אפשר לומר שאוצר המלים השומרי נכנס לשימוש בלשונות השמיות הצפון-מערביות בסוריה-ארץ-ישראל לפני שאברהם הארמי ופמליתו נכנסו לארץ כנען ולמדו את השפה שאנו קוראים עברית.

תודות לאַבְּלָה יש לנו ידיעות רבות על השפעתה העצומה של השפה השומרית על סוריה בתקופת הארד הקדומה. היסוד השומרי בעברית נבלע בה בראשית התפתחותה. סילוקו היה נוטל מן העברית את רוב המושגים המבטאים תרבות עירונית ומדעית. חילופי תרבות הם ענין של דיסטריית. אירופה אמנם נתנה לאמריקה את תרבותה האירופאית, אך אמריקה משפיעה זה זמן רב על תרבות אירופה.

אין חולק על העובדה שהשומרים היו נושאייה של תרבות גבוהה שבכתב, אך אין להתעלם מן המשקע השמי בתרבות זו. מלה שומרית כ"שילים", שפירושה שלום, מקורה במלה השמית. המלה מא-נא השומרית אין להפרידה מ"מנה" השמית — לספור. ברשימת האלים השומרית יש יסודות שמיים מוקדמים מאד כגון האל דגון (אל הפריזן ששמו קשור במלה דגן)³¹.

אוגרית מפיצה אור על מקור שמו של אל אכדי חשוב הידוע כ-Ea (אָאָה). המזוהה עם אַנְקִי בפנתיאון האלים השומרי. זהות זו מופיעה בלוח דו-לשוני מאבלה³². לוחות אבלה הבהירו שהסימן, \dot{E} איננו מראה על התנועה E אלא מייצג הברה הפותחת בגרונית כ"ה" או "ח". זה היה ברור כבר מזמן מכיוון שמלה כ-Égal בשומרית, מופיעה בשפות שמיות כהיכל. עתה ישנם בידינו לוחות דו-לשוניים מאבלה המשווים מלה המופיעה בעברית כ"חדר" עם המלה האבלאית, En-ki³³, É-da-ru-rum. פירושו "אדון הארץ" המופיע באוגרית כבעל ארץ. במיתולוגיה האוגריתית הבעל החי מהולל כ:

כי חי עלין בעל — כי חי עליון בעל,

כי יש זבל בעל ארץ — כי יש נסוך בעל הארץ³⁴

זה היה הארוע השמח ביותר של פולחן הפריזן באוגרית, כאשר הבעל חוזר לחיים כדי לאפשר לטבע לבלב. אין לקרוא את השם É-um באבלה כפי שהוא נכתב כאן, אלא כחיוס — החי, כי זהו הכינוי של אדון הארץ. כך מצוידת אותנו האוגריתית בדוגמה משמית-מערבית של שם אל חשוב בפנתיאון האלים האכדי. לכן E-a-Hay(y)a אינו יכול להיות שמי-מזרחי מפני שחי (לחיות) באכדית מתחלף ב-bl, שפירושו לחיות

בהתאם לתרבות העירונית של עולם כתבי-הידות, עלינו לראות את אוגרית כמרכז השכלה. בערים כאלה, שבהן רבו הסופרים היתה בלשונות מלכת המדעים.

תלמידים באוגרית השתמשו בכתבי פילולוגיה מתוחכמים כגון רשימות מלים בארבע לשונות – שומרית, בבלית, חורית ואוגריתית. באקדמיה באוגרית אף עסקו בתרגומי יצירות ספרותיות בשומרית, אכדית וחיתית.

אוגרית בתקופת הארד המאוחרת היתה יורשת להסטוריה ארוכה של תרבות עירונית בסוריה. אלף שנים לפי כן, בתקופת הארד המוקדמת, טיפחה אבלה מסורת דו לשונית, בעוד שהתפתחות כזו של ארבע השפות באוגרית חלה בתקופה יותר מאוחרת.

המקרא מהווה שיא התפתחות התרבות המזרחית העתיקה מבחינה ספרותית וכן מבחינת התוכן ואיכותו. אוגרית, יותר מכל אתר ארכיאולוגי אחר, מגלה כיצד נתאפשרה התפתחות זו מבחינה הסטורית.

1. אוגרית היתה עיר וממלכה, בתחום צפון סוריה של ימינו. לכן המלה 'אוגרית' מציינת כאן עיר, ממלכה ולשון. הכתבים שנמצאו שם כתובים בשני סוגי כתיב: כתב יתדות, כלומר כתב הברות וכתב אלפבתי, ובלשונות שונות: אוגריתית, אכדית, שומרית, בבלית חורית וכו'.

2. חוקרים מודרניים מגבילים השם "פיניקית" יותר מכפי שעשו זאת היוונים והרומאים של הזמן העתיק. מאז פיענוח של מה שאנו מכנים פיניקית בתחילת המאה ה־19, הוגבל השם לדיאלקט שמי צפוני-מערבי של צור, צידון, גבל וערי-חוף אחרות בלבנון (בנוסף לסוריה וארץ ישראל), ושלוחותיהן לאורך הים התיכון. "יפונית" מציינת לעתים קרובות דיאלקטים בים התיכון המערבי, במיוחד אלו המאוחרות. היוונים והרומאים כינו "פיניקי" לכל שמי-צפוני שעסק במסחר בים. הגדרתם הרחבה כוללת אפילו קבוצות ארמים. בזמנו של נירון הרומאים כינו את ה־Eteocretans "פיניקים" ו"פונים" לסירוגין Eteo. היו למעשה שמיים מצפון-מערב עם זיקות ארמיות חזקות. ראה:

Cyrus H. Gordon, "The Semitic Language of Minoan Crete," in *Amsterdam Studies in the Theory and History of Linguistic Science*, vol. IV, eds. Y. Arbeitman and A.R. Bomhard (Amsterdam: Benjamins, 1981), pp. 761-782.

מאחר ש"פיניקית" במקורות הקלאסיים אינו זהה ל"פיניקית" בלשונות שמיית בימינו, קיים ערבוב מושגים. זה שהפיניקים אף פעם לא כינו עצמם "פיניקים" אף לא באחת מן הכתובות שלהם אינו מקל על עבודת המחקר. על החוקרים להתחסס לבעיה ולנסות להגיע למינוח מוסכם.

3. בעוד שהאלפביתים של היוונית והלאטינית משקפים במהותם את הגירסה העברית/פיניקית, הם מכילים לפחות גורם אחד המקשר לגירסה קדומה וארוכה יותר, כמו זו של אוגרית. יוונית ורומית שתיהן הכניסו ו החלק בלתי-נפרד של ה־q. באלפבית האוגריתית (כמו ביוונית וברומית) מופיע u מאוחר יותר מן ה־t. בהתאם לכך, מוצא האלפבית היווני והלטיני אינו יכול להיות מן האלפבית בן כ"ב אותיות של עברית/פיניקית בלבד, המסתיים ב־t.

4. למעשה המושג אינו מספק. יש להבדיל בין Ugerty הוא "יליד" באוגריתית (UT text 64:8,9) לבין זר — Kny (UT text 311:7), כנעני (ראה: UT 19.1272).

5. הדבֶּרָה העשירית (לא תחמוד) באה כנגד ההדגשה הכנענית על חמירות וחמדנות. הבעל היה אל חמדן (7. rev. 2001; 75:1:38). טקסי המין בפולחן הפוריית הכנעני כונו "זנות" על ידי המנהיגות הדתית של ישראל.

6. פיענוח האוגריתית נסקר ונותר ב: C.H. Gordon, *Forgotten Scripts*, 2d ed. (New York: Basic Books, 1982).

7. התרומות הנרחבות הרבות ביותר של ההוד הן הפירוש בשלושה כרכים לספר תהלים בהוצאת Anchor.

8. מקור הידיעות שלי הוא גבריאלי סעדה מחבר: *Ougarit: Metropole Cananéenne* (Latakia, 1978).
9. מבלי להבין פסג ומ' נסוג-אחור, הסופרים (המעתיקים) סירסו את עיצורי כספסגים (kspsgm) הפכום ל"כסף יוגים", מה שאינו באפשר בעברית.
10. UT 19.1112 and its gentilic *yny* in 19.1114.
11. Documented in C.H. Gordon, "The Decipherment of Minoan and Eteocretan," *Journal of the Royal Asiatic Society* (1975): 148-158. Note pp. 157-158.
12. Denis Kinlaw, "A Study of the Personal Names in the Akkadian Texts from Ugarit," (Ph.D. diss., Brandeis University, 1967; University Microfilms, Ann Arbor, Michigan), pp. 36, 264.
13. C.H. Gordon, *Evidence for the Minoan Language* (Ventnor, N.J., 1966), pp. 28-29.
14. שצאצאי אברהם ושרה עתידיים להיות מלכים, ראה בראשית יז: "ומלכים ממך יצאו" ובבראשית כג, ו מכונה אברהם "נשיא אלהים", תרגום שבעים Gasileus-מלך.
15. נדון בפרטות אצל C.H. Gordon & *The Common Background of Greek and Hebrew Civilizations* (New York, 1965).
16. Michael Astour, "La triade de déesses de fertilité à Ugarit et en Grèce," *Ugaritica VI* (Paris, 1969), pp. 9-23.
17. C.H. Gordon, "The Three Graces," *Newsletter for Ugaritic Studies* 31 (April 1984): 11.
18. איוב מב, יד-טו: "שם האחת ימימה ושם השנית קציעה ושם השלישית קרן הפוך: ולא נמצא שים יפות כבנות איוב בכל הארץ..."
19. UT טקסט 2 אקדת טורים 7-8.
20. לדוגמה עמורפי, המצהיר במבוא לחוקתו, שמטרת חוקיו למנוע דיכוי החלש ע"י החזק.
21. אודות הא"ב האוגריטית (ונוסחו המקוצר) ראה: Ut 3.1-6.
22. ספרות כתב-הידות נלמדה בא"י עד כיבוש הארץ ע"י בני ישראל, כפי שיש להסיק מגילוי לוח שירת גילגמש במגידו.
23. כתב לינארי "א" יש לו בדרך כלל אותם סימנים הברתיים עבור יוונית מינואית כמו שיש לכתב הלינארי "ב" עבור יוונית מיקנית. ואמנם, פיענוח ה"ב" הלינארי איפשר לבטא את "א" הלינארי עוד לפני שזוהתה הלשון המינואית.
24. באתרים יוונים ואטרסקיים כמו דָרְרוס ופָּרְסִיסוֹ, השתמשו באותן צורות אותיות לכתוב לשונותיהן השונות לגמרי.
25. ראה התיעוד העשיר ב *Ugaritica V* (פרס 1968).
26. עמוס ו,ה: "הפרטים עליפי הנבל כרוד חשבו להם כלי-שיר".
27. ראה: Raoul G. Vitale, "La tablette 'musicale' 'H6,'" *Colloque international des études ugaritiques* (note 1), pp. 62-64.
28. תהלים ד', ה'; ו', ח'; י"ב, ל"ט, מ"ה, מ"ז, וכו'... "למנצח מומור לדוד".
29. לדוגמה: תהלים כה: "לדוד".
30. המבטא הוא "עמורפי" ולא חמורפי.
31. דגן היה נערץ באוגריט: שני המקדשים שנחשפו בחפירות שם אחד היה של בעל ואחד של דגן, יתר על כן: בעל מכונה בכתבי אוגריט "בן-דגן".
32. Giovanni Pettinato, *Materiale Epigrafici di Ebla — 4* (Naples, 1982), p. 290 (No. 803).
33. *Ibid.*, p. 267 (No. 595).
34. UT text 49:III:20-21.

י.ח. ברנר ויחסו למרכז האמריקני

נורית גוברין

1. עירוד מתוך חוסר אמונה

ברנר הירבה לתת דעתו על הנעשה במרכז היהודי בארה"ב, כשם שנתן דעתו על הנעשה במרכזים היהודים השונים בעולם ובעיקר ברוסיה ובפולין. היו לו קשרים עם הסופרים העבריים והפעילים בתחום התרבות העברית, והוא הירבה לקרוא בעיתונים, בכתבי-העת ובספרים שהגיעו לידיו מכל מקום ובכללם מארה"ב.

הוא היטיב לראות את המגרעות של המרכז באמריקה, "המרכז החמרי" ולעיתים ביקר אותו קשות, ואף לעג לו, אבל בה בשעה, גם ראה את מעלותיו – החזרת היהודים לעבודה. הוא לא צפה עתיד ליהדות זו, בגלל סכנת ההתבוללות, וההינתקות מן העברית, כשלב ראשון, ומן היידיש כשלב שני, אבל בה בשעה שמח על עצם העובדה שבינתיים מתרקמים שם חיים, והחיים תמיד יכולים להוליך להתפתחויות שאין לחזות אותם מראש.

ברנר שיבח את יהודי ארה"ב על עזרתם החמרית לנפגעי מלחמת העולם הראשונה, אבל בה בשעה ביקר אותם קשות על כך שהם מפחדים שהמוני הפליטים היהודים יגיעו אליהם, ובה בשעה הם ממשיכים לחיות כרגיל. הוא שיבח את עצם המאמצים להוציא כתבי עת וספרים עבריים בארה"ב, אבל לא חסך את ביקורתו מתוכם הדל, ובעיקר מן העובדה שאין הם משקפים את הנעשה ביהדות האמריקנית, ואין בהם שום דבר אמריקני. ואין להם ולחיים המפכים סביבם ולא כלום, ולכן לא יאריכו ימים.

הוא לא האמין בעתידה של יהדות ארה"ב, אבל בה בשעה עודד אותה להמשיך ולהיות היא, וחשב שאין לנתק את הקשרים בין מרכזי היהודים השונים.

ברנר הצטער על כך שחיילי הגדוד האמריקני לא נשאר, עם סיום המלחמה בארץ-ישראל, אבל בה בשעה הבין לנפשם, והאשים שהתנאים בארץ אינם מתאימים, והאחראים לא עשו דבר כדי לשנותם ולהתאימם לצרכיהם של חומר אנושי חשוב ומיוחד זה.

תגובותיו של ברנר על הנעשה במרכז בארה"ב, כמו גם במרכז הא"י, מספקות את הניתוח המדימין ביותר על אופיים של שני מרכזים אלה, על כיווני התפתחותם השונים, ועל עתירים השונה, גם אם נכתבו בתוך עצם התהוותם ללא מרחק של זמן.

ברנר יכול היה בעת ובעונה אחת להיות בפנים ובחוץ; אוהב שאהבתו אינה מעוררת את הגיונו, וביקורתו כנה ונאמנה לאלה כן אלה. בעצם העובדה שחי בארץ ישראל ופעל בה, כבר ביטא את השקפת-עולמו, אם כי ספקותיו וחוסר אמונתו בהתפתחות הישוב בא"י, כמו גם בארה"ב, הכשירו אותו לראות את שתי

סופרים עברים באמריקה. חברי מועדון הפא"ג העברי. בשנת 1940. מימין לשמאל (יושבים): אברהם גולדברג, יצחק ריבקינד, אברהם אפשטיין, ניסן טורוב, הלל כבלי, צבי שרפשטיין, משה פיינשטיין, מנחם ריבולוב, שורה שניה: א. ר. מלאכי, גבריאל פרייל, מנחם ג. גלן, שלמה הלליס, שמעון ברנשטיין, א. ש. שורץ, אהרן דומניץ, יקותיאל גינצבורג, שורה שלישית: משה מיוולש (מ.ח. עמיש), ל. א. אריאלי, רניאל פרסקי, א. ש. אורלאנס, י. וואהל, י. אובסיי, ש. צ. זצר, ישעיהו ברנר.

המציאויות באופן אוביקטיבי. ואם כי חי בא"י, ולא היה בארה"ב, היטיב ממרחק לראות את המתרחש בה, וחש את התהליכים והלכי הרוח השולטים בה מתוך מעקב צמוד ושוטף אחר המתפרסם בה בעברית וביידיש.

2. היחס לסיוע הכספי מארה"ב והביקורת על הספרות

הסיוע הכספי של המרכזים העבריים בארה"ב שהגיע לארץ-ישראל היה רב וחשוב ולעיתים קבע אם מיפעל ספרותי מסויים יתקיים או ייפסק. היתה זו בעיקר עזרה ממוקדת של מוסדות וארגונים וקרנות, אבל גם של יחידים. העזרה הגיעה למוסדות, למיפעלים, ליחידות ספרותיות שונות, אבל גם ליחידים. ביחסי תלות אלה, של מעניקים ומקבלים, של בעלי הממון לנצרכים, היה קשה מאד, להפריד בין התלות הכספית לבין העצמאות הרוחנית, גם מחשש של הפסקת זרימת הסיוע, גם מחוסר רצון להעליב את הנותנים בעלי-הרצון הטוב ולפגוע בהם, מתוך ידיעה שהם עושים כמיטב יכולתם גם בתחום הרוחני והספרותי, וכי הם אינם "אשמים" במצבה של התרבות והספרות העברית באמריקה.

היה צריך מידה רבה של אומץ ושל בטחון ויושר, כדי מצד אחד לקבל את היד המושטת לעזרה, ומן הצד השני להביע דעה נכוחה על פעילותם של בעלי היד בתחום הספרותי.

ואמנם עם שהעריך מאד את מאמצי העברים בארה"ב ואת תמיכתם בפעולות בארץ-ישראל, ונעזר בהם רבות, הנה לא נמנע י.ח. ברנר מלהוציא משפט קשה על תוכנם של כתיבי-העת ועל החומר הספרותי המתפרסם בהם. ביקורתו על "סנונית", קובץ השירים שנערך על ידי ראובן בריינין, שהופיע בניו-יורק על ידי הוצאת "אחיעזר" בשנת תרע"ע, ב"האחדות" כ"ז סיון תרע"ב, פותחת בשבח ההוצאה, וגם בשבחן של פעולותיה למען הפצת הספרות המופיעה בארץ-ישראל בכל רחבי ארה"ב:

"קוהלת", "החינוך", "מולדת", "לעם", "הפועל הצעיר", "יפת" – כולם סוכנת אחת יש להם בנייריורק, העושה בשבילם כל אשר לאל ידה. ואמנם נעים היה לדעת, כי בתוך הים ההוא של הדיוטות גיטואית וחוסר כל קולטורה מצד אחד, קולטוריות זרה, אמריקאית, מצד שני וקולטורה קלושה, עתונאית, אמריקאית, מצד שלישי, יש גם מצד רביעי, אי קטן, שבו מתהלכים עשרות אנשים עברים וחלומות על תרבות עברית בפניהם ובמעשיהם. נעים היה לדעת, כי בני־משפחה אחדים יש לנו מעבר לשני ימים, וכשאנו מצרפים לפעמים איזה צרור של עלי־ספרות בשפת־עבר, יש לנו למי לשלוח אכסמפלוארים אחדים ממנו גם לעבר ההוא...

כל זה מצדנו. ברם מצדם הם, מצד אחי "אחיעזר" בנייריורק, טבעי הוא, שהתפקיד הזה בלבד [של הפצה] לא יכול היה לתת להם סיפוק נפשי גמור. וכשבא בריינין אליהם לפני שנתיים נתעשתו לבנות בימה ספרותית חדשה באמריקה לעצמם, לבלי להיות רק מקבלים אלא גם נותנים [...].

אולם כשהוא בא להעריך את "סנונית", משתנה הטון ונעשה ענייני, והביקורת חמורה מאד: ראשית, חלק הגון מן השירים כבר נדפס קודם במקומות אחרים, והמדובר בשירים ישנים; שנית, אין כל דבר משותף למשוררי הקובץ "מלבד השפה הקשה, שפת־האבנים", ושלישית, אותם השירים המעטים שטרם נדפסו במקומות אחרים, והם ראויים לדפוס, "לא היו מפסידים כלום גם אילו מצאו מאסף להם באורגנים שונים שמחוצה לארץ אמריקה". ורביעית – "מכל הקובץ אין זמרת־ארצות־הברית בוקעת ועולה אף במעט". למשל, ה"בלדה" של אב. גולדברג 'כוכב נפל' לקרחה ישר – בתכנה – מהעיירה שבתחום־המושב בעבר הקרוב, ובצורתה היא מושפעת... מ... קריאה בשירים בכלל". והמסקנה: "אין אב. גולדברג משורר" ובקובץ "אין אף שיר אחד שלם", אם כי שורות יפות פה ושם.

והמסקנה, מכוונת כלפי המאניפסטים וההקדמות של "סנונית" ושל "התורן" העומד להופיע: "הגיעה השעה להמעיט בדיבור על חיבת השפה העתיקה־החדשה והערצת ה"תחייה" הלאומית, ולשים יותר לב למעמקי חיי היהודים בגלותם החדשה, בכדי להוסיף ולהעמיק במקצת מצדם את החיים הללו, חיי העבודה והעממיות, על־ידי דברי־ספרות ראויים לשם זה". (ב' עמ' 389-390).

באותה רשימה רואה ברנר מעלה בהשפעת השירה האמריקאית על המשוררים העבריים.

3. התביעה לאמריקניות

לאחר מלחמת העולם הראשונה, עם הופעת 'מקלט' (תשרי תר"ף) בעריכת י"ד ברקוביץ, מביע ברנר את דעתו על עצם התופעה של ספרות עברית באמריקה, ועל 'מקלט' בתוכה, ב'האדמה', חשוון תר"ף. ב' עמ' 407-408:

יהיה העתיד הטריטוריאלי של היהודים בארץ־ישראל מה שיהיה, הנה אחת ברור: קיבוצי־היהודים בכל הארצות ישארו גם להבא כמו שהם. והיוצא מזה

בנוגע לספרותנו: לספרות העברית ברחוב־היהודים שבארץ־ישראל אין ערך, אולי גם אין תקומה, אם בכל רחובות־היהודים שבכל הארצות לא תהיה, על יד ספרות היהודית המדוברת, גם ביטוי ספרותי עברי לחיים. [---]

הרושם הכללי מן החוברת הוא טוב, ובמיוחד משום שיש בה ביטוי, אם כי לא מספיק, לחיי היהודים באמריקה ולבעיותיהם המיוחדות. ההשקפה הכוללת על עתיד היהדות באמריקה היא: "בסכנת הטמיעה אין איש מטיל ספק". התביעה ל"אמריקאניות" מאת הסופרים העבריים באמריקה ומן הספרות שהם כותבים, שברנר היה מראשוני משמיעה, התחזקה בפיו של יעקב רבינוביץ, שתבע בשנת תר"ף מאת הסופר העברי, להבליט ביצירתו את הציביון האמריקאני המיוחד, ומאז חזר והשמיע את תביעתו זו, בהזדמנויות שונות, כשהגיב על כתבי־עת ועל ספרות המגיעים לא"י מאמריקה. תביעתו זו עוררה פולמוס חריף מעל דפי כתבי־העת באמריקה ('הדואר' ובארץ 'הדים' ועוד) והשתתפו בה רבים (שמעון הלקין, הלל בבלי, מנחם ריבולוב ועוד). היא עצמה יכולה לשמש כנושא למחקר בפני עצמו שיהיה מעניין ביותר. חלקים ממנה נתפרסמו מחדש ב'ספר הדואר' במלאת 60 שנה להופעתו, בעריכת יעקב קבקוב ויעקב מיקלישנסקי.

4. בשבחי יהדות אמריקה ובגנותה

עם הופעת 'הדרור' בעריכת ראובן בריינין (תר"ע), מתייחס ברנר לעצם ההופעה ('האחדות', תרע"ב. ב' עמ' 80-82) בהתרגשות: "ועיינו רואות את הדפים העבריים הבאים אלינו ממקום אשר לא פיללנו להם — הלב הומה..." הוא מסכים רק לניתוח השלילי שבמאניפסט, שלפיו "אחינו באמריקה אשר במחיר החופש המדיני ובמחיר סירי־הבשר, אשר רכשו להם, ויתרו על כמה קנינים רוחניים האורגים את חוט־עתידותיה של האומה העברית". ושואל את השאלות היסודיות: "אבל מה יבטא הכלי הזה? על מה ילחם? וכנגד מי? בשם איזו צרכים? האם רק בעת הצורך במכתב עתי עברי כשהוא לעצמו? האם רק בעד ההטפה לשפה העברית ולנחיצות השפה העברית? הן סוף־סוף, גם לעתון עברי בימינו לא נאה שיצא רק לשם השפה העברית בלבד!"

ברנר ראה צורך לבקר את ראובן בריינין, על שהוא מדבר בבזו על החיים "שהוא בא להשפיע עליהם", וצופה מראש כי מתוך יחס כזה, לא יוכל לפעול עליהם. וכאן בא ברנר לשבח את היהדות האמריקנית, ואת גודל המהפכה שחלה בחיי היהודים שבה:

אינו יודע להעריך כראוי את העובדה, שמאות אלפים יהודים בטלים ברוסיה, נעשו באמריקה ל"עושי־חיים", וכיוצא מזה — לכוח במדינה.

ברנר יוצא כנגד ראובן בריינין הרואה באמריקה של היום רק "סיר בשר", שהוא גם, שהוא אינו אסתטי, שצריך להילחם בו "על־ידי מכתב עתי בשפה היפה והרוחנית..." "כל אותן השכבות הפרוליטאריות־המשכילות של יהודי אמריקה למדו לעבוד בבתי־המלאכה, ושם יצרו את העיתונות והספרות היהודיות, אם גם

אינן מצטיינות בעושר רוחני יוצא מן הכלל". הוא לועג לקהל-היעד שרואה ברייזנין לפניו, שהוא קורא לו "היהדות של 'הקיטנים'", ורואה ב'הדרור' סגנון שאינו שווה לכל נפש, ואינו יכול להיות מיועד גם לקוראים מהדור הישן וגם לקוראים מן הדור החדש, כמשאת-נפשו של העורך.

ואשר לחוברות עצמן, הנה הטענה הראשונה היא שאין ב'הדרור' "הד נאמן לחייהם הציבוריים של המוני היהודים באמריקה, אין כמעט זכר לחיים המדיניים של ארצות-הברית, ואין מלה חיה על שאלות-היום בכלל!" וזה בניגוד גמור למה שנעשה בעיתונות יידיש באמריקה. וכן אין ב'הדרור' "תוכן חדש", אם כי יש בו חומר לקריאה, ולכן אין בו כדי למלא את הצורך של יהודי אמריקה בספרות משל עצמם". והדוגמה: לשאלת-השאלות, של החינוך היהודי באמריקה, מוקדש בו רק "מכתב" אל המערכת" אחד בלבד. ואין הוא נמנע מן הביטוי המלגלג "דור דור ודרורו!..." אשר למצבם הכלכלי של יהודי אמריקה ברנר משבח, את המגמה, שקרא עליה בעיתונות אמריקה, של "החנונים והרוכלים" לצאת מהעיר אל הכפר ולהיות לעובדי-אדמה "תנועת הפרמרים", ורואה בכך את "כי עוד חיים בנו" (ב' עמ' 90. 'האחרות' תרע"ב).

ברנר התייחס גם להיסטוריה היהודית בארצות-הברית והתנער מחלקו של חיים סלומון בהיסטוריה האמריקאית, אבל גם בהיסטוריה העברית, וטוען שאינו שייך לא לזו ולא לזו, כיון ש"לא שליח-ציבור היה סלומון, כי אם שליח-עצמו". ('בשעה זו', ג' תרע"ו. ב' עמ' 121-122).

5. חוסר עתיד

במאמר אחר בקובץ 'בשעה זו', א' בשנת תרע"ו (ב' 147-150), חוזר ברנר ושואל את השאלות המהותיות על יהדות אמריקה: "האם חיה נשאת את עצמה היא, או נשואה היא על כתף אמה, היהדות הרוסית? הוא ממשיך להרהר בשאלת העיתונות, "הפריסה", כפי שהוא קורא לה בלגלוג: "האם יש לה יסוד עצמי בחיי היהודים המתאזרחים שמה, או אולי נשענת היא, בעיקר, על האמיגראנטים הנוהרים ובאים לשם חדשים לבקרים, ואלמלי [במובן: אילו] קרה נס והיה נפסק זרם האמיגראציה מארצות-המזרח, כי אז במשך איזו שנים אולי לא היתה לה גם תקומה לאותה פריסה?" והוא ממשיך לשאול שאלות על בני הדור השני והשלישי "בני היהודים באמריקה, חניכי בית-הספר האמריקני, שבהכרח אין להם דבר ל"ג'ואיש פייפר" של הוריהם הזרים והרחוקים; על צורות-החיים היהודיות באמריקה, שאף הן אינן אלא כלי שני ושלישי, בבואה קלושה ומטושטשת לצורות-החיים הישנות, החולפות, ועוברות, של הרחוב היהודי ברוסיה, וכל עצמיות, כל חידוש, כל מקוריות אין בהן; לבסוף על טשטוש הצורה ומחיקת הסגנון של הז'ארגון האמריקני באותה הפריסה עצמה ובפרט בחלק המודעות שלה..."

ומסקנתו: "...עתידה העתונות הז'ארגונית להשתכח מישראל. כי עתונות אמריקאנית זו כולה חומר ורוח אין בה, כולה חול ושבת אין לה, כולה רגע, חיי

ל.א. אריאלי (אורלוף) הסופר שנשכח

מאה שנים להולדתו

עמנואל אריאלי

ל.א. אריאלי

ל.א. אריאלי (אורלוף) נולד בעירה שישאק, פלך פולטאבה, אוקריינה, בשנת 1886. את יצירותיו הראשונות כתב בתרפ"ט, שנת עלייתו לארץ ישראל. בתרפ"ג יצא לאמריקה ושם נפטר בתש"ג.

פרופ' גרשון שקד כתב עליו בספרו "תולדות הסיפרות העברית במאה השנים האחרונות"¹, כדברים האלה:

איננו יודעים מה היה עולה בגורלו של אריאלי-אורלוף אלמלא "יורד"; מכל מקום, לפי עדותו אבד לו כל קשר בלתי-אמצעי עם קהל הקוראים. העברת המרכז

הספרותי לארץ-ישראל ואי צמיחתו של מרכז ספרותי ראוי לשמו בגולת הזהב (מרכז עם ציבור קוראים!) התנקמו קשה בסופר מוכשר זה, שנסע כביכול מארץ נידחת לארץ נושבת, והגיע למעשה מחממה תרבותית למדבר שממה.

להלן² מסכם גרשון שקד:

דומה שחשיבותו של אריאלי-אורלוף היא בעיקר סימפטומטית, כל התהליכים שעברו

שעה, ומן הנצח לא תדע. הווה בלי עתיד. כישוב היהודי כולו בארץ-הדולארים. דולאר בלי ספר."

ברנר מעלה על נס את עזרתה החמרית של יהדות אמריקה לנפגעי מלחמת העולם הראשונה ברוסיה ובגליציה: "היא כבר אינה יונקת. היא מיניקה. היא אינה פוסקת להיניק. ובדאגה ובחרדה!" אבל באותה שעה מתריע על הפסקת ההגירה לארה"ב, ומאשים גם את יהודי אמריקה בכך, שהם מפחידים מאחיהם הפליטים, ובחיייהם היום-יומיים עולם כמנהגו נוהג. והם אפילו מוכנים לשלוח את ניצולי המלחמה והפרעות לארץ-ישראל. ברנר מתנגד להפרדה בין "מרכז חמרי" (אמריקה) לבין "מרכז רוחני" (א"י) ולהשקפה כי "המרכז החמרי אולי יהפך לרוחני, מן החומר יצמח הרוח". לדעתו "באמריקה הלא אין מרכז כלכלי-לאומי", אין מרכז כלל. והעיקר הוא, שיהודי אמריקה חיים. "וכל זמן שרקמת-החיים לא פסקה יש מקום לרקמות ולהתקמויות אשר אין לראותן מראש". ולחיים אלה "כבר יש ערך לעצמו, אם גם הישועה לכל אינה צרורה בכנפיו".

על ספרות העליה השניה עברו גם עליו; אימפרסיוניזם פנטסטי בתחילה וריאליזם פסיכולוגי לאחר מכן, השפעת ברנר מכאן והסקנדינבים מכאן... אורלוף הוא סיפורם של תשעים האחרים, שלא החזיקו מעמד מסיבות אלה או אחרות. ברנר, עגנון וראובני נקלעו למצבים דומים, אך כוחם עמד להם לראות את המציאות לאשורה להתייבב אל מולה, אריאלי-אורלוף (מסיבות אישיות כנראה), לא אצר כח. לפיכך, אפשר לסכם את מפעלו, אך קשה לדבר על השפעתו. הוא נשאר קול בודד במרחב היהודי האמריקאי ויצירותיו לא קובצו עד עצם היום הזה. מה שנשאר, הרי זה כדבריו "הצער", ו"אם ישנה ממשות אחת – הרי יש שהזכרונות יותר ממשיים מהמציאות"³

נכון הדבר שהסיבה העיקרית לעובדה שאריאלי ה"סופר המוכשר", כדברי ג. שקד, נשאר סופר שנשכח, היא ש"יצירותיו לא קובצו עד היום הזה". מסתבר, שמועטים הם המקורות שעשויים לזרוע אור כעת על "פרשה" זו: אריאלי לא כתב מעולם אוטוביוגרפיה. קורות חייו, מעשיו ותכניותיו הם מכתבי ידיו ורעיו י.ח. ברנר ומנחם פוננסקי, וכן גם מכתביו המעטים של אריאלי לרעיו והשמורים כיום במכון "גנוים".

בין אגרותיו של י. ח. ברנר אנו מוצאים הצעה לפרסם סיפוריו של אריאלי⁴:

ט"ו חשון התרע"ט, יפו [21.10.1918]

לאבא גולדברג, לדניאל פרסקי ועוד: [באמריקה]

חברים יקרים!

עם התכניות הספרותיות הנעשות עתה בארץ-ישראל להוצאת תרגומים לבני הנעורים ולגדולים, אנו חבריכם הח"מ, באים אליכם בהצעה על דבר הביבליותקה של ספרים מקוריים אשר נגשנו להוציא.

בתכניתנו לפי שעה להוציא: א) ל. א. אריאלי: ספורים ב) ש. בן ציון: ספורים וכו'

בברכת חברים, י. ח. ברנר

באגרת נוספת כותב י. ח. ברנר⁵:

[תל-אביב, סוף אייר תרע"ט – סוף מאי 1919]

לא.י. שטיבל

הקיבלת את כל מכתבי? (אחד לקופנהגן ושנים לפילדלפיה) עכשיו, שפיכמן פה, ראוי לך, לפי דעתי, להתחיל בעבודה ממשית בא"י, הדבר הראשון – להוציא אלמנך גדול מקורי (בן שלושים – ארבעים גליונות דפוס. חומר יש לפני ראות עיני). בחשבון נכנסים: כתבים חדשים של אורלוף [ל. א. אריאלי], ר' בנימין, דבורה בארון וכו'.

והיה שלום וענה מהר. י. ח. ברנר

מאותה עת בערך אנו מוצאים מכתב שכתב אריאלי לרעהו הטוב מנחם פוזנסקי⁶:

טבריה ט' שבט, תר"פ.

למנחם פוזנסקי

שלום וברכת ידידות

את זכר הספור "לאור הונס⁶ העלית לפני. יש בו מקומות שהצליחו, אבל ברוב בנינו הריהו באמת מה שכתב עליו ברנר בבקרתו ב"רביבים". חסרונו הגדול של ספור זה ועוד של ספורים אחרים משלי שהופיעו בדפוס הוא, שהם לא נשארו בתיקי כשנתים אחרי הכתבם. אצלי ישנם כבר בכתובים הרבה תקונים וקצורים של "הונס" וגם של "הנער בוניא". ואם יזכו למהדורה שניה תהיה צורתם אחרת. כמו כן יש בדעתי לקצץ הרבה מ"יוצאי דופן" אשר "באללה כרים". כמובן כל זה לא בשביל שיכנסו כל אלה אל פתח הנצח מצוחצחים ואין שמץ דופי בהם כי אם בשביל לתת ספוק לדרישות הטעם.

שלום לברנר ולילקנסקי

ידידך ל. א. אריאלי

ושלום, כח לחי לך ולביתך

מן המכתבים האחרונים אפשר להסיק כי אריאלי ידע על כוונתו של ברנר להוציא לאור קובץ של סיפוריו (אגב עוד בתרע"ב הוציא לאור ברנר את יצירתו של אריאלי "הגדת המות" בחוברת נפרדת) ואולי זה היה גם אחד המניעים שאריאלי ערך מחדש את ספוריו, אלא שתיקונים אלה כנראה אבדו.

כידוע נרצח ברנר ביפו בפרעות ב"2 במאי, 1921. תכניותיו הספרותיות לא הושלמו ועמן תקוותיו של אריאלי.

בשנת 1923 "יורד" אריאלי לארה"ב. כשבע שנים לאחר מכן הוא מנסה לחדש את קשריו עם רעו מנחם פוזנסקי⁷:

הזוכר אתה עדיין את האיש החתום מטה? — זה מאז אני מתאווה להוציא קובץ של אי אלה מספורי. ההדפסה וההוצאה בארץ ישראל היא גם יותר זולה וגם יותר מהוררת מאשר באמריקה — הייתי חפץ להוציא בארץ-ישראל — אבל איך? עם מי להתחיל לדבר על זה? והנה עלה בדעתי, אולי היית חפץ לקחת על עצמך את הטורח — דבר שני: ההיה חפץ "דבר" להוציא קובץ כזה כדרך שהוציא קבץ ספוריה של דבורה [בארון] ידירתנו?

או אולי הוצאת ספרים אחרת? —

מכתב-התשובה המפורט ששלח פוזנסקי לאריאלי לא נשתמר, קיים רק תקציר ממנו ובו דוקא חסרים הפרטים הטכניים שפוזנסקי השמיט מהתקציר.⁸ אך

לפי תשובתו של אריאלי למכתב זה מתברר, שפוזנסקי אמנם טרח וזכא בדברים עם הוצאות ספרים שונות. התנאים של הוצאת שטיבל ניראו לאריאלי⁹. בעקבות זאת פנה אריאלי לנחום טברסקי¹⁰ שהיה אז בא"כ של שטיבל בארץ ישראל.

במכתבו של אריאלי מחודש פברואר 1931, מספר אריאלי לפוזנסקי, כי עדיין לא קיבל תשובה מטברסקי, והוא כותב:

אני מפרש לי את שתיקתו המעוקשת בזה שהוא נעלב, שעוד לפני קבלי ממנו תשובה חיובית או שלילית העזתי להציע אותך בתור עוזר ולהתנות תנאים בדבר גדל הגליון. ואפשר גם כן שאיננו חושב את ספורי לסחורה עוברת לסוחר. אמנם אנשים בעלי תרבות נוהגים לענות על מכתבים.

במכתב נוסף מפברואר 1931, הוא מבקש את פוזנסקי לברר מה עמדתו של נחום טברסקי. במכתבו של אריאלי 24 לאפריל 1931 הוא מציין שוב:

מטברסקי לא קבלתי מאומה וכאמור למעלה, לא אכתוב עד אם אקבל ממנו משהו... אינני מרגיש בקרבי יחס חיובי לעצתך לשנות ולשלש את הצעתי לטברסקי, בא"כחה של הוצאת שטיבל, אפילו אם הוא יתעקש בשתיקתו. בנדון שלפנינו, הרי תסכים ששתיקה לא כהודאה דמיא, אלא דוקא כסרוב וכמאון. הוא דאי חושב, שאין כדאי להוצאת שטיבל לטפל בכתבי ולא נעים לו להגיד לי זה מפורש ולפיכך הוא נמנע מלענות. ובכן למה אטפל אליו כטרחן שוב ושוב?

בהמשך של אותו מכתב כותב אריאלי שהוא שולח מקצת מספוריו אליו:

עבור עליהם וחרץ משפטך אני יודע שגלוי לך סוד הצמצום יותר מאשר לי, גם טעמך הספרותי הוא נאה ועדין מאד, והריני בטוח שאך טוב ותועלת יביא טפולך בספורי.

במכתב נוסף מכ"ז תשרי התרצ"ב (9.1931) כותב אריאלי לפוזנסקי, כנראה כתשובה לרעיון שהביע במכתביו הקודמים שפוזנסקי יחפש לו אכסניה אחרת אם טברסקי ימאן להוצאת לאור:

כותב אתה לי "שחשוב מאד לסופר ולספר, כי ספוריו יוצאו ע"י מו"ל הגון". כמובן שאיני חולק על דבריך אלה. אבל כיון שטברסקי מתעקש לבלתי ענות לי, אינני יכול להתרפס לפניו. מן הצד השני להוציא מאה פונט עכשיו קשה לי בבת אחת, ביחד שעל הפרק עומדת עכשיו שאלת עתידו של בני עמנואל, שלאחר גמר את הגימנסיה הוא עומד על פרשת דרכים. בעל כרחנו "יהיה עלינו לדחות את הענין לעתיד, לשעה יותר מוכשרת".

אחרי הדברים האלה ביקש אריאלי מפוזנסקי להחזיר לו את הכתבים ואמנם בשנת 1933 נענה לו פ. והחזירם לו. אריאלי לא מצא פשר לסירובו של טברסקי לענות לו על בקשתו לטפל בכתביו. בינתיים הצטברו אצלו עוד כמה פרשיות קטנות שהעכירו את רוחו והביאוהו להוצאת מסקנה שהביעה במכתבו האחרון שכתב לרעו פוזנסקי בט"ז נובמבר 1934 והוא:

ישנם בארץ ישראל בני אדם המבקשים את בטולי, כגון טברסקי שדחה את הצעתך להוציא קובץ ספורים משלי...

ובאשר לאותן הפרשיות הקטנות שצירופן הביא את אריאלי למסקנה הנ"ל אפשר להוסיף את הבקורת הספרותית של המבקר ש. שטרייט על ספר השנה ליהודי אמריקה, שהתפרסמה ב"מאזנים", בשנת תרצ"א, ובו קטע על יצירותיו של ל. א. אריאלי¹¹ כדלקמן:

הספור השלישי שבקובץ, הצייר ואשתו מאת ל. א. אריאלי נקרא אמנם בענין, אולם בשעת הקריאה יתעוררו גם מחשבות נוגות. ל. א. אריאלי, לפני אורלוף, בעל "הגדת המות" וספורים חשובים אחרים, היה אמנם בשבתו בארץ ישראל "בעל הגומה", משורבב אך עם זה מתפרץ, מקורי ומבטיח... והנה לפי שעה, היתה בו יד הגלות לרעה, ונדמה, כי מן הראוי להמשיך מחדש את קויו הראשונים שמלפני אמריקה, כשהאור והחושך שמשו אצלו בערבוביה, ונראה היה כפסת נוף טרשית, ירושלמית. אריאלי חלק יותר מדי, מישור בלי עקוב, "גלגול" זר הוא, בלא זיקה אל הקודם.

מענה לבקורת מכאיבה זו נמצא במכתב של אריאלי לפוזננסקי¹²:

קראתי את בקורתו של ש. שטרייט "במאזנים" על "ספר השנה". הוא מוצא ירידה בכתיבתי. לשעבר הייתי "בעל הגומה ומשורבב" אבל "מתפרץ ומבטיח". עכשיו אצלי הכל חלק. תמה אני אם "חלק" אני בספורים כ"בן-עזאי התימני", "אמיגרנטים", "שיר ערש", "כיצד נעשיתי אנטישמי" [יומנו של אדם בודד] ואפילו בספורי האחרון "הצייר ואשתו" רק משום שהם יותר שלמים בצורתם מ"לאור הנוס" למשל. ואם מתגעגע הוא להתפרצות ולהגומה בכתיבי הרי כתבתי כאן שני ספורים שהבקרת האמריקאית דנה אותי ברותחין בעדם והם "הרפתקאות של אהבה" ו"ניו יורק". אלא הרי אומר: או שמיועדנו שטרייט לא קרא את כל הספורים הנ"ל, או סתם סופר שהתרחק אל הגלות יורד הוא. ואולם סופר צריך להיות נכון לכל קפריזה של מבקר וקורא. ברם לולא נכתב הספור אלא בשביל לב טוב ועדין כלבך – דיני. הלא בין כך ובין כך כותבים אנחנו. הסופרים העברים, לא בשביל קוראים, אלא בשביל חברים סופרים.

מסתבר ששטרייט ניסה לתלות את דבריו באילן גבוה; הוא הסתמך בדבריו על ביקורתו ה"קלסית" של ברנר על אריאלי¹³. הוא שאל ממנו כמה בטויים והשתמש בהם מחוץ להקשרם; כי הלא ברנר התייחס בביקורתו רק לסיפורי הראשונים של אריאלי. ואכן ביקורתו של ברנר היתה נוקבת, אך עם זאת היתה לגופו של ענין והיתה בכללה אוהדת וקונסטרוקטיבית. אפשר להגדירה במשפט אחד: "נאמנים פצעני אוהב". ברנר איזן את דבריו הנוקבים על הליקויים שראה בסיפורי אריאלי, בשבחים שהכביר לסגולותיו האישיות. בין היתר הוא כותב על הסיפור ה"נער בוניא"¹⁴:

למספר מתחיל זה יש במידה גדושה מה שחסר לעגנון כמעט לגמרי, היסוד האינטלקטואלי, אבל תחת זאת אין לו העיקר השירי, החוש השירי של זה... אורלוף הוא בעל עולם פנימי יותר מורכב ולפיכך גם כפל הדברים שלו אינו דוקר כל כך את

העין, באשר אינו מוחשי ואינו גלוי כל כך. בעל "הגדת המות"¹⁵ בהיותו בעל אפקים אנושיים עשירים ובשתותו לרויה מבאר הספרות הרוסית המעולה, אינו יכול להיות סגור בחוגים צרים, ומתמונות של מה בכך לא יאבה לדעת...

ועל "אללה כרים" הוא כותב:¹⁶

לאורלוף יש תביעות של "פסיכולוגיה", זוהי נקודת הכובד שלו, אך הלא ראינו מה עלה לו בפסיכולוגיה הלוגית של גיבורת "אללה כרים" ועד היכן הגיע אתה הדרמטורג בכל אשר קרה לה... רבי און וחדורי הכרה צלולה הם אמצעיו הספוריים של אורלוף, אבל גסים ומיגיעים בהשטחותם ובגיבובם...

לעומת ברנר מתמצת שטרייט את דבריו על אריאלי במלים: "היה אמנם בשבתו בארץ ישראל "בעל הגזמה" משורבב אך עם זה מתפרץ מקורי ומבטיח". בקורתו של שטרייט מכוונת לאריאלי האיש, באשר חיצייו של ברנר מכוונים ליצירותיו. לכן ביקורתו של שטרייט הכאיבה כל כך לאריאלי בניגוד לביקורתו של ברנר שריפאה.

ועוד פרשיה קטנה שהיתה בבחינת "הקש ששבר את גב הגמל":

במכתבו מ"ג תמוז התרצ"ד (7.1934) כותב אריאלי לפוננסקי¹⁷:

לפני ירחים, בט"ו אייר, שלחתי באחריות כתב יד לפיכמן, [שהיה אז עורך מאזנים], דרמה בשם "מאיר ברנט ובנותיו", דרמה בארבע מערכות. כתבתי לו, שאם היא תתאים לסטנדרטים של ה"מאזנים", ינעם לי לראותה נאספה למחיצת הירחון הזה, ואם לא, בקשתי אותו להיות לי לפה ולהמליץ בפני אחת ההוצאות להוציאה אולי בספר מיוחד אם היא מספקת את כל התנאים הדרושים. ארבעים יום, לפי חשבוני, מספיקים למכתב ולתשובתו ללכת ולחזור מארץ ישראל, עשרים יום מספיקים לקריאת כתב-היד, ואם איננו עונה, הרי לחידה הדבר בעיני. הרי לענות על כל פנים מותר ואפשר בדלתות מספר. לא מעשה ברנר ז"ל בידיהם. אגב הקדשתי את הדרמה הזאת לך, ידידי. אך מקוה אני כי עובדה זו לא תפריע לך לפנות אל יעקב פוכמן – ולשאול אותו מה היה לאותו כתב-יד.

תשובתו של פוננסקי לא אחרה לבא¹⁸:

איש יקר, ל. א. אריאלי! אני רואה לי חובה למהר לענות לך וצר לי, כי תשובתי לא תנח דעתך. איך זה, איש איום, לא הבנת, לא הרגשת כי לא אני צריך לטפל בזה? אין אני צריך, אין אני יכול. איך זה?! אדם יקר כתב דרמה והקדיש אותה לי – אבוא אני בהתערבותי "ואשתדל" – למען המחבר ותוך כדי כך למעני אני, לא! למותר להגיד לך, כי דבר ההקדשה נעים לי, כי אני מוקיר את גילוי יחסך אלי – עם זה אודה לך מאד מאד על שגילית לי את הסוד. כמה הייתי סובל לו נודע לי אחר כך...

ואולם מה צריך ל. א. א. לעשות? לטעמי, לפנות ולפנות לעורכי "מאזנים" אלה, לא לתת מנוחה להם. יענו, סוף סוף ואולי גם ידפיסו לפני שתלונותיך תגענה אליהם. שני

חדשים אינם זמן רב לגבי זה. יש ודאי מוקדם ומאוחר – אין ברצוני לבאר ולהצדיק אבל דרושה סבלנות. ולדפוק ולדפוק. חוברת הירחון יוצאת כסדרן. בידי כבר השמינית. הקרובה, או זו שלאחר הקרובה, תהיה מוקדשת לאותו אדם [ביאליקן] שאין הלב נותן לצרף את שמו עם המלה "מות".

בתשובתו כותב אריאלי¹⁹:

כן אחי צדקת, צדקת וגם אני הרגשתי בכך, בכל אופן כבר כתבתי לו על כתבתו הפרטית. ואם בעל נפש הוא, יענה אולי. לא, אין ספק לפני שהוא בעל נפש ויכול להיות שיענה מיד ויכול להיות שידחה את הדבר. זה שאתה מיעץ לי "לדפק ולדפק", אין זה מוצא חן בעיני שצריך לעמוד ולהאיץ בהם. ממה נפשך או שהדבר כשר לדפוס ומדפיסים או שאיננו כשר ומשיבים אותו, אבל בין כך ובין כך אין להשהות את התשובה. הנה כבר עברו ארבעה ירחים ולא קבלתי אפילו אשור קבלת כתב-היד. אולי גם לא נתקבל, אע"פ ששלחתי באחריות – בכל אופן עורכי הקודמים ברנר ויבדל ממנו לחיים קלוזנר. לא כך היו נוהגים אתי.

במכתבו האחרון שכתב אריאלי לפוזנסקי מט"ז נובמבר 1934, אחרי שחיכה בסבלנות כחצי שנה²⁰:

האם לא פלא הוא, עכשיו בכסלו תרצ"ה אין לי עוד שמץ ידיעה מפייכמן ההגיעה הדרמה שלי לידו או לא, כתבידי ששלחתי בט"ו אייר תרצ"ד, שלש אפשרויות הן: שכתב היד לא הגיע לתעודתו – אפשרות זו אני דוחה, משום שלא קרה לי אף פעם שמכתב שלוח משלוח רגיל (בלתי מובטח) יאבד, מדוע יקרה זה לחבילה מובטחה באחריות? אפשרות שניה, שכתב-היד איננו כשר לדפוס, מחייבת לדעתי את חזרת כתב-היד בצרוף התנצלות "למגנת לבנו" וכי או גם בלעדיה, אבל אני מאמין באפשרות שלישית: ישנם בארץ ישראל בני-אדם המבקשים את בטולי, כגון טברסקי שדחה את הצעתך להוציא ספורים משלי. בקשתי איפא את גיסי שמעון בן צבי שיבא בדברים עם פייכמן וימצא פשר דבר ובקשתיו למסר לך ולרוד שמעונוביץ את כתב היד לקריאה בטרם ישלחו אלי.

גורלה של הדרמה "מאיר ברנט ובנותיו" לוטה בערפל, מה שידוע הוא שמערכה אחת מדרמה זו נדפסה ב"הדאר" ב-1937 בשם "ונכרתה הנפש"²¹.

עד כאן ביאור התשובה, לפי "המקורות" לשאלה שנשאלה בתחילת הרשימה: איך קרה הדבר שכתביו של אריאלי לא הופיעו בספר? אין מטרת רשימה זו לחפש אשמים, אלא להציג עובדות לתיאור מצב מסוים.

בסיפורו האחרון של אריאלי, "באור שקיעה"²², השזור כולו אלמנטים ביוגרפיים, הוא מתאר חלומו של סופר חולה שבא לשתות ממעינות הישועה בעיירת המרמצאות המינרליים:

בחלומו הוא עומד לפני בית יפה, שקט ומבודד, וכדרכו באותן השנים שכל בית היה בעיניו מעונו של ידיד מסביר פנים, פתח את הדלת ונכנס פנימה, כל החורים היו

מלאים אור אך איש לא היה בכל הבית, בשקט גמור התהלך מחדר לחדר כחושב: יבואו, יבואו... אחרי שעה קלה הרגיש כעין רשרוש דק בחדרים הסמוכים. הוא הקשיב. כן בחדרים ההם התהלכו אנשים, בני הבית, אך כמה משונה איש מהם לא שם לב אליו... המאורות הבהירים התחילו דועכים אחד אחד ונשאר דולק רק אגס־חשמל אחד שהשקיע את כל הבית בעלטה שוממה...

"העולם עזבני" — לחשו שפתי צירלין מתוך בהלה מקפאיה ויד גדולה וגרמית תפסה בגרונו, הוא הקיץ.

בימים ההם היתה הירידה מן הארץ נחשבת בעיני אלה שנשארו בה בבחינת בגידה ביושב; ולא חשוב מה היו טעמי ה"ירידה". היחס ליורדים היה יחס אכזרי של התעלמות. אריאלי שכסופר מעולם לא "עזב" את הארץ הרגיש יום אחד: "העולם עזבני". התהליך ארך כמה שנים, אך סימנים שונים הוכיחו לו "שיש אנשים בארץ ישראל החפצים בבטולי". מה מידת־האמת שהיתה בהערכתו ומה מידת־הדמיון קשה לקבוע. לו נראה הדבר כאילו לא נתנו לו הזדמנות "להופיע" לפני הקהל בגלל כתם "היורד" שטבעו בו.

ברבות הימים אמנם התמתן היחס בארץ ליורדים. בשלב מסוים כינו אותם "נפולת" או "נמושות", וכיום הירידה אינה נחשבת לבושה כל כך גדולה וכמעט אין בית אשר אין בו יורד. האם לא הגיע הזמן לתקן מעוות מסוים שנעשה ביחס לאריאלי הסופר. יש לקוות שעם הוצאתם של כתביו בקרוב יזכה לעמוד למשפט הקורא העברי. אולי יצליח למצוא את מקומו הראוי לו בשדה הספרות העברית וגם ישיר מעליו הכינוי שדבק בו: "הסופר שנשכח".

1. גרשון שקד, הסימורת העברית, ח"ב ע' 119.

2. שם, ע' 127.

3. ממכתב של "גנזים". ל. א. אריאלי אל דבורה בארון. ג' סיון התרצ"ז.

4. י. ח. ברנר אגרות ע' 415, אגרת 689.

5. א. ח. ברנר אגרות ע' 422, אגרת 713.

6. "גנזים" — מכתב מאריאלי לפוננסקי.

7. א. ח. ברנר אגרות ע' 422, אגרת 713.

8. אגרות מנחם פוננסקי, הוצ' הקבוץ המאוחד, תש"ך, ע' 139. מכתבו 25.8.30. עיין כמו כן בעמוד

297.

9. מכתבו של אריאלי לפוננסקי 15 ספטמבר 1930, "גנזים". וכן מכתב נוסף מספטמבר 1930.

10. נחום טברסקי, ייסוד וניהול את דפוס "הפועל הצעיר" מראשיתו ועד מלחמת העולם הראשונה, וניהול את הוצאת שטיבל בת"א בין 1929-1940.

11. מאזניים, גל' י"ד ט"ו, קי"ד קטו, ז' באלול תרצ"א.

12. "גנזים", מכתבים, ז' תשרי התרצ"ב.

13. כל כתביו ברנר, הוצ' הקבוץ המאוחד, תש"ז, כרך ב' ע' 320.

14. בקבוץ בינתים, תרע"ג.

יומנו של מורה

ל.א. אריאלו

י"א אוקטובר 193.., ניויורק רבתי.

לאמתו של דבר הרי אני מחבב אותו, את מְלוּוִין זה. הלא הוא נער נחמד – שמנמן, עליו, עגול פנים ויפה עינים, ומי יתן וירבו כמותו. ומדוע איפוא אני מתפרץ ומתרתח עליו דוקא בשעה שבעמקי נפשי אני רוצה לחבקו? – אני מאשים מדי פעם את עצמי אבל אשמים גם הוריו, אשם כל בית ישראל באמריקה. ואולם מה בצע? את חמתי אני שופך רק עליו.

יחסו של מְלוּוִין אלי הוא די אדיב. אך יש לראות שאני בעיניו מין יצור יוצא-דפן. אני מלמדו איזו למודים שנחיצותם מוטלת בספק, אני הנני האדם היחידי בעולם הקורא לו בשמו הישראלי – משה. ורק לפני ימים אחדים שאלה ילדה אחת במחלקתו לתומה מדוע זה אין קוראים למשה רבינו בשמו הנכון – "מלווין רבנו". בכלל תמיד דרכם של אלה, ואפילו במחלקות יותר גבוהות, לדרוש אחר תרגומו האנגלי של שם הגבור ההסטורי. הורקנוס – לפי דעתם נוח לקרא לו הרולד, או הררי. אריסתובלוס. נאה ויאה לו השם ארטשיבלד. בלי תרגום זה הגבור הוא בכלל בן-בליישם ומין ישות מטושטשת לא עליכם.

היום, למשל, הוא העלה כאש חמתי בתתו לי כנמוק העדרו אתמול שעליו היה להשאיר בבית כדי להקשיב ברדיו אל ה-World Series, שאלתי מיד ברגז:

– הגם אל בית-הספר האנגלי לא הלכת בגלל זה?

הוא ענה חציו כתמים וחציו כמלגלג:

– הלא ה-World Series מתחילות אחר הצהריים.

– אבל לו התחילו ה-World Series בבוקר, מה היית עושה? – הוספתי ביתר קפדה ואותה שעה הרגשתי בתוך תוכי שכל ההשנאה הזאת של תתינו עם בית-הספר האנגלי באפס ואפע יסודה.

15. "האחרות", שנה ג' גליון א/ב, תרע"ב.

16. "השלח", תרע"ג, כרך כ"ז.

17. "גנונים".

18. פחננסקי אגרות ע' 170. אגרת 160.

19. "גנונים", י"ז אוגוסט 1934.

20. "גנונים", שם.

21. "הדאר", שנה טו, 1937. גל' כ"ד-כ"ה.

22. בספרו לאור הונוס, ע"י אגודת הסופרים 1954, ע' 263 למטה.

— אבל הלא הן מתחילות אחר הצהרים, כלום אין כבודו יודע? — המשיך הנער לטעון ולקסום את קסמיו בסופיזמים: — ומה לי לעשות?

התממותו הגבירה את כעסי, וצויתי לו לשבת, מתוך איום, שהמשך יבוא.

נער אחד מן הצד שאל:

ומדוע באמת אין קובעים רדיו בבית-הספר? או לא היה צריך להשאר בבית בשביל ה-Series.

— ואשר לי — השיב לעומתו קונדס אחר: — אני מתענג יותר למשמע משחק הכדור בין הרופאים הנשואים ובין רופאי השניים הרווקים.

כבר התחרטתי שהתחלתי בענין רע זה בפני המחלקה. הפסקתי מיד את השיחה ולא בלי מאמצים הכנסתי את שותי מימי אל טרקלין התורה והעבודה.

כספפתי אחר-כך את הדבר לרבי בורשטיין, רועה הקהלה "אשרי יושבי ביתך" ומנהל בית-ספרי, הוא רק חייך חיוך סתמי מאד, תחת אשר תמיד פניו שופעים רוע לב ועוטפים ענן קדרות זועפת וחשדנית, והוציא מתוך סגון:

— Well, say... — ולא יסף.

פרשתי לעצמי את חיוכו ואמרתו ככה: "פשיטא, האספורט בארץ זו חשוב לבני הנעורים יותר מכל הלמודיות שלך";

או: "ודאי, ומה יש לצפות ממיני מורים כמוך"?

ואולי התכוון לשניהם גם יחד.

מדי בקשי מאדם זה לעזור לי בהשלטת משטר בבית-הספר (לא סדר ומשמעת במחלקה, אלא משטר שהוא רוח המוסד וסך כולל של כמה השפעות וגורמים) אני יוצא מלפניו מאוכזב ורפה-ידיים יותר מקדם.

מבלי התמהמה קראתי אחר-כך בטלפון לאמו של מלווין, הלא היא הגברת אנטלמן, אשה יפת-תאר וטובת בשר, מה שאתה מקבל כדבר המובן מאליו לגבי אמו של טוב רואי זה — והתאוננתי והאשמתי.

מהעבר השני של הקו הגיע קולה המתחנן והצועק חמס:

— רבוננו של עולם! מה אעשה לשובב זה? לבי, לבי מתפקע. הרי הוא משבר ומקלקל כל צנור וברג ברדיו. בחדש האחרון בלבד עלה תקונו של הרדיו בששה דולרים וארבעים סנטים. וכל אלה מעשי ידי הרשע הזה!

— כן, כן — השתדלתי להסכים לה מתוך קצרי-רוח: — אבל... מדוע אין אתם נוקפים באצבע קטנה להחזירו למוטב?... אם הורים אתם, איה... איה כבודכם?

— איזה כבודנו?!...! המ, ואיזה כבודכם אתם? — נשתלהב פתאם קולה של בעלת שיחי: — במטותא ממנו... ישמע נא מר... שכחתי את שמו... יחונטר? יחונטוביץ?... — ובדבורה נראו סמני תקיפות יותר מובהקים מאלה שהיא מראה ביחס לבנה: — אין אני עומדת כאן לשמע מוסר ותוכחה ממנו ואין בדעתי להצטדק לפניו. אם במשך שנתים לא הצלחתם לכפותו לרצונכם, הרי זה סמן רע לכם. הראית?

כשתליתי את שופרת הטלפון הרגשתי שהאשה צדקה. ואע"פ כן כעסתי עליה. מלווין, אמו, הרב — על כלם אני כועס, בכלם יחרה אפי. אמנם יודע אנכי שהכועס כאילו עובד עבודה זרה וכמכריו בראש הומיות על חולשתו וחדל אוניו. אבל אני כועס... אני כועס...

י"ג אוקטובר.

בעברי היום על פני המשרד שמעתי את הרבי מדבר בטלפון עם מרת קנייטלמן, אחת, "הגבירות המסייעות", ושואל אותה כדת מזה לעשות בעודף הנשאר מטליתות הקטנים שהיא, הגברת, נדבה בחסדה לתלמידי תלמוד התורה. סתם הרבי ולא פָּרַש כיצר נשאר. חלק מאמות הילדים החזירו את "ארבע הכנפות" לת"ת מתוך נמוקים שונים, כגון: מתחת ל"סוויטר" (אפודה) לא נוח לשמוש, מעל ל"סוויטר" — לא נאה ומנקר ביותר את העיניים, ושוב: כלום אין יד האם משגת לקנות "ארבע כנפות" בכספה היא, וכי משום שאחת הגבירות רוצה להתייחר בצדקת פורונה, עליה, על האם, להשחיר את פניה ולקבל נדבות? ומלבד כל אלה הלא קרובה חגיגת בר-המצוה של בנה, ואז תנתן לו טלית משי מן המובחר, טלית ממש... כשהעלתה המוכירה אל חדר מחלקתי את סל הטליתות חלקתי אותן בין התלמידים בלי התלהבות יתרה — הרוצה יקבל והממאן יחדל. ואולם אחר-כך החלטתי בדעתי שזוהי שעת-הפֶּשֶׁר לספר לילדים על קדושת הטלית, זו בת לזיתו של היהודי מערשו עד קברו, שכן גם הרך הנמול, גם בן ישראל העולה בשביל קדושה-השם על המוקד, גם היהודי ההולך לבית עולמו — כלם מתעטפים בה וחוסים בצלה המשובב והמבטיח חיי עולמים...

הילדים הקשיבו בהתענינות עמוקה — לְמִנְת, כידוע, קסם טמיר בלתי-ישוער על פני הנפש הצעירה — אך בכל זאת כבני אדם מן הצד, אף אחד לא דמה את עצמו אף לרגע קט באחד משלשת התפקידים הנ"ל כשהוא מעוטף בטלית. — מה שנוגע לחברי לעבודה, המורה השני מר דזשייקובס, הוא הוא יעקב, הוא הוא מר יעקובוביץ, הנה הוא צנח לתלמידים לענוד את "ארבע הכנפות" באותו מעמד ואף מצא טלית-קטן אחת ד"י גדולה לקשט בה את עצמו וברוב עם ובכנה אמרו כלם בשם ובמלכות את הברכה "להתעטף בציצית". אחר-כך עמד והזמין את התלמידים לשיר את השיר היהודי "דער טלית'ל איז דאך א טייערע זאך". אך למותר להגיד שחברי זה איננו יותר דתי ממני, אולם יש בו יותר מכשרון ההסתגלות, יש בו "כשרון לאמריקה".

הנחו, מה שאני קורא אופורטוניסט. משום כך הוא מוצא לו שעה חטופה בשביל אידיש, אע"פ שלשון זו איננה בין מקצועות התכנית של בית ספרנו. לעומתו אנכי הריני מחוסר כשרון זה, ואמותיהם של תלמידי מתאוננות שבניהן אינם יודעים אפילו לכתוב אגרת לסב ולסבה מעבר לים. דעת לנבון נקל שדושייקובס מצליח בכל דרכיו, חי בשלום עם הרבי, עם הורי התלמידים ועם ועד החנוך, ועתיד מזהיר צפוי לו. אך משום-מה אין אני מקנא בו. הוא יודע לספק את כל דרישותיה של אמריקה היהודית, ועוד לא באתי לכלל החלטה אם זוהי באמת מעלה יתרה.

כן, הוא איננו כועס כמוני. למה יכעס? ועל מי?

י"ד אוקטובר.

נמלכתי בדעתי לבקר את הגברת אנטלמן ולפייסה אחרי דברי הכבושים שנתחלפו בינינו ואגב לברר את עמדתנו וצרכינו ומה אנחנו מבקשים. אין לנו שוטרים הממונים על בקורם של התלמידים, הרחוב הוא נגדנו, נלחם בנו וגורף אותנו, ומי איפא יעזר לנו להקים בתי-ספר הגונים ולהשליט בהם משמעת וסדר ורוח ישראל אם לא הבית היהודי, בית ההורים, וכו' וכו'.

— סליחה — שאלה היא באנגלית של ילידת הארץ, אבל פה ושם בשיירי תנועות וקמטים של אמה "הירוקה": — מה היא כנתנו הרחוב נגדנו? האם פלם כאן שונאי ישראל בארץ זו?

— לא — עניתי — כנתי היא שהרחוב הוא נגדנו גם כשהוא אוהב אותנו כביכול, וביחוד כשהוא אוהב אותנו.

— חירות לי דבריך, נגדנו גם כשאוהב אותנו — ופתאם הבריקה חיוך מתוק בעיניה היפות כאילו נזכרה באיזה ענין לגמרי אחר: — אה, אתה הן באת בענין מלווין... — וכרגע נתעננו פניה שוב: — הנער הזה הוא בן-אוני והנמל שוב קלקל משהו היום ברדיו. משחק עם ילדי האטלקים המזוהמים. איננו שב הביתה בשעה הקבועה. איננו מציית לי כלל. כבר מנעתי ממנו את דמי הענקתו השבועית בתור ענש. אבל לשוא. דודו טשרלי אוהב אותו מאד ואינו נותן לדבר בו סרה. הוא רק צוחק על כל תלונותי וקובלונותי ומעניק לו כסף ומתנות ביד רחבה. ומה שנוגע לבעלי הרי הוא טרוד יותר מדי בעסקיו לשים לב לכל אלה.

— סליחה, אבל אני חפצתי לדבר עם הגברת בנוגע ללמודי הנער בבית-הספר העברי.

— כך, כך — הראתה האשה לכאורה את הכנתה הגמורה והרצינית לטפל בשאלה, אך פתאם הפסיקה: — בבקשה, מהו אותו לבוש מצויץ שנתנו לו בבית-הספר עם חתך סגלגל באמצעיתו? הן לא טלית הוא?

— כן, זהו "טלית קטן". מין טלית בשביל קטן.

— כך, כך... ומה על מלווין לעשות בו?

הובאתי בין המצרים אני, אכול סס האדישות, שומה עלי לעורר התלהבות תנית בלב מלווין ולא עוד אלא — עכשיו — גם בלב אמו! — בארתי כמו שיכולתי לפי המצב: לבוש לאומי... עתיק... קדוש... — אך היא הפסיקה אותי בלי חפזון:

— מלווין כבר הודיע בהחלט שלא ילבשהו.

וחזרה שוב לדבר על עקשנותו ושרירות לבו. והלא המפליא ביותר הוא שבבית-הספר האנגלי הוא מצטיין גם במדותיו גם בלמודיו והמורים ממלאים פיהם תהלתו. כשהיא באה פעם לאספת ההורים והמורים היא נוחלת כבוד ויקר כאמו של איזה אשלא ברבא, כאמו של לינדברג. אחרי כל אלה היא מתביישת להתאונן עליו באזני המורים.

שוב אותה השנאה עם בית-הספר האנגלי החביבה עלי כ־כך. שוב אותה אונאה עצמית.

את שארית הזמן דברנו לא על חנוך, כמו שהתעתדתי לכתחלה, אלא על המצב באירופה, על רזובלט ומתנגדיו ואיפה היא חושבת לבלות את חדשי הקיץ.

י"ז אוקטובר.

כמעט שפִתני יצרי לנסות מעשה אפורטוניסטי הנאה לדזשייקובס: לשאל את הילדים מי הם המנצחים ב-World Series ולתת להם לדבר באפן חפשי על נושא זה האהוב עליהם כעשרה רגעים (חברי הנ"ל איננו רע־עין לנדב להם אפילו חצי שעה של קורת־רוח זו). אבל קרה דבר שהוציא אותי ממסלולי והעכיר את מצב רוחי. בקראי את שמות התלמידים מעל פנקס המפקד רשמתי "ח" לעומת שמו של התלמיד ראובן זוננשטיין לסמן את דבר העדרו. זו היתה הח' הרביעית כבר פניתי בגלויה אל הורי הנער ולא קבלתי מענה. תלמידים אחדים הודיעו לי בהודמנות זו ש"רוברט quit", שראובן ראה לטוב לפניו לעזוב את בית-הספר העברי. הסָה? — מלבד היותו חבר ב"הודיה הצעיר" ובהסתדרות "צופי אמריקה" נשאו לבו להצטרף גם לאגודת Stars and Stripes of Manhattan, ולא עוד אלא נבחר אפילו ליושב-ראש בסניף הזה, ומאחר שהאספות הכלליות וישיבות הנער והועדות השונות קלות פֶלֶן בשעות הלמודים העבריים, הרי שהסברה מחייבת שהיה עליו להסיר את המכשול הזה מעל דרכו ולהפסיק את הלמודים בתלמוד התורה.

העובדה הזאת צֶעָה אותי עד מאד. הנער זוננשטיין היה אחד מתלמידי היותר ותיקים, התענינותו והצלחתו בלמודי המחלקה היתה יוצאת מן הכלל. הוא היה מנעים לי את עבודתי בשאלותיו ובתשובותיו החדורות תבונת השכל ודעת. תמיד התפארתי בכך י"א זה ולא פעם בנין לבין עצמי הייתי חושב עליו כעל "יקר מזולל". והנה... מי פֶלֶל שהרשים שחנוכי שלח אל נפשו הם כל-כך דלים וקלושים וזוחלים

קרוב לשטח העליון? ומה תקנתי ועתיד עבודתי כי איחל אם תלמידים כאלה יכולים להקריב בקלות כזאת את קורטוב היהדות שבסדר יומם? — אחד התלמידים פלט בחצי צחוק וחצי אמת נפשית:

— אלמלי הבטיחו לי לבחור בי ליושב ראש, הייתי גם אני quit את העברית.

הרגשתי שחרכי החדה החובלת רק בי — הלא היא חמת עברתי הזועמת — עולה וירצאת מתערי מאליה, — ומהרתי להתחיל את הלימודים.

המקצוע היה דברי ימי ישראל, תקופת שלומית אלכסנדרה. היו שאלות מהשעור האחרון שעל התלמידים היה להשיב עליהן בכתב מחוץ לחדר המחלקה, ואני דרשתי את עבודת הבית. כשני שלישים הושיטו לי את מחברותיהם ופנקסיהם. ואולם אותו השליש שלא מסר את עבודתו לא נתפס חלילה לעצלות או לחסך פנאי או לאיזה מעצור ומקרה מפריע בעלמא. שלישי זה הוא מועד לאותו דבר מתמיד בעקשנותו, הוא החליט מתוך שיטה מסוימה, כמעט "מתוך פרינציפ", שלא לעשות שום עבודת-בית בהרגישו ברפיון בית-הספר העברי לכפותו לכך. בערמומיותם ובפקחותם כי רבה גלו בני השליש הזה שבית-הספר העברי הוא בבחינת כעני ביישן בפתח הנכון לבקש סליחה מתלמידיו על גזלו מהם את השעות המיועדות למשחק וכמובן שחסרה לו התקיפות להטיל עליהם את מרותו. לו נסה לעשות כזאת היה נתקל באלפי אבני נגף מכל צד והיה מוצא שאין הצבור יכול ורוצה לעמוד ברוב גזרותיו. אני הנוטה תמיד להאשים את עצמי, אני המפשפש כל יום במעשי והבודק כמה בדיקות מעולות אם השעור הותקן והוגש למחלקה כהלכה, אינני יכול בכל זאת למצא צד זכות למין בית-אולפנא, שבדבר כל-כך רחב ועצום כהשכלת העם הוא תולה את כל הצלחתו או בתלמידים צדיקים כמלאכי השרת או בעיניו היפות של המורה: ימצא המורה חן — תעשה העבודה ע"י תלמידיו, לא ימצא חן — לא תעשה. — מכיר אני נערות אחדות שבבקר הן מלמדות בבית-הספר האנגלי ומצליחות, ואחר הצהריים הן מורות בת"ת — ומעלות חרס.

לדעתי, הדבר החסר אצלנו ביותר. הוא משטר, רגים בלע"ז. התלמיד והוריו מתרגלים לבטל מוסד בלי רגים, בלי עמוד-השדרה.

טולסטוי היה מרשה לתלמידיו, בני האכרים, שבבית-ספרו בינסאיה פוליאנה, לטפל בצעצועיהם ולוחול תחת הספסלים והשולחנות ולעשות ככל העולה על רוחם בשעת השעור. זה היה בית-ספר שלעתיד לבוא. אבל מסופקני מאד אם בכתות הגדושות, הססגוניות והחברבורות של אחד בתי-הספר העממיים בניוירק אפשר להנהיג "סדר" כזה.

* * *

השיחה בטלפון עם אמו של ראובן לא גלתה חדשות. אמנם אפשר היה להכיר מדבריה שלבה רחב כפתחו של אולם משמחה ומגאווה על הֶבְחָר "בְּבִי" שלה ליושב

גִּיּוֹרָא לְשֵׁם הַמַּאָה הַזֹּאת

כנקמה בתושבי לידיעה רצחו הנאצים כ־1000

יהודים בטרנספורט אחד ו1731 צ'כים.

לרות בונדי

מאת שנים איננה תקנה בדרך
והמאה שלי נסעה ברפבות.

המאה העשרים הייתה תחנת תדלוק
בעירה בוקמית. וריח ערמונים נארבות.

המאה המהירה אותה בקרעי בגד.
דנדיה הסקו בדלק אדם.

ודם הצועק מן האדמה הזאת
אהבה לא תוכל לכסות.

שתי עונות

א.

וזכורה הנסיעה הממשכת בין הרים ובין סלעים

בתחנה האחרונה, בעבי ערבי הנחל,

שמענו את להקת הקצב האלהית

מזמרת רוק פסאח ושירי מולדת.

על מי מנחות.

שם ישבנו גם זכרנו.

ב.

שלהי הקיץ בגבעות

החוף הנמוכות

הם צפור מהגרת.

כנפים ועננים.

שלום רב שובה.

ראש באגודה Stars and Stripes of Manhattan, אבל, — הלא יודעים אתם את הדור הצעיר ב"קונטריי" הזאת. It's a free country, והבנים — איש הישר בעיניו יעשה. ושיטתה היא — לא להפריע לילדים, אדרבה, מבקשת היא להמציא להם את כל התענוגות שבעולם. כי מה בצע אם תחפץ להפריע? הלא It's a free country. האף אין זאת?

שיר החתנים לר' יהודה הלוי

(החזרת אבידה לבעליה)

יהודה רצהבי

יהדות תימן נודעת בתרומתה הגדולה לתרבות ישראל. יותר משיצרה שימרה נכס־רוח רבים ונכבדים מתקופת ימי הבינים: בפיוט ובשירה, במדרש ובהלכה. דביקות יהודי תימן בתורת ישראל סחפה סופרים ומעתיקים להרבות בהעתקות של ספרים וחיבורים, שנתגלגלו אליהם ממרכזי הרוח בבבל ובספרד. מצד אחר, המחסור בבתי־דפוס גרם לייקור הספר ונדירותו. כל כתב־יד שהועתק עלה לבעליו בדמים מרובים. כתוצאה מכך נהגו בו הקוראים זהירות מרובה. משך קיומו של ספר בגולת תימן, הן כתב יד והן דפוס, ארך מאות שנים ושימש אבות ובנים וצאצאים. מכאן הסבר על שום מה נשתמרו בתימן ספרים, קונטרסים ודפים של חיבורים, שבקהילות אחרות לא נותר מהם שריד ופליט.

שירת ספרד כבשה את יהדות תימן והיא דחקה את הפיוט הבבלי שתקע יתד במחזוריהם. בידי המעתיקים בתימן מצויים היו הדיואנים של גדולי שירת־ספרד, ומתוכם העתיקו מאות שירים ופיוטים לצורכי תפילתם וזמרתם. בזכות עבודתם של מעתיקים אלה נשתמרו לנו הדיואנים של ר' יהודה הלוי, משה בן עזרא ואברהם בן עזרא וכן חשיבות שלימות של שירים ספרדיים אחרים, שלא נודעו ממקור אחר.

עד שלא העמידו יהודי תימן משוררים משלהם שימשו אותם יצירות משוררי ספרד. מהם נטלו סליחות לתפילות ימים נוראים ומהם שאלו זמירות למועדים ולשמחת חתנים. שירת־תימן שפרחה במאות הטי"ו־י"ז לא דחתה לחלוטין את היצירה הספרדית. בפזמוני חתנים נשתקעו שירי־צְעֵדָה (נְפֵאת) לליווי חתן וכלה המושרים עד היום. הקדושה הנסוכה על הפיוט, שנועד לתפילה בבית־הכנסת, גרמה לתעופה הפוכה: הפיוט הספרדי שימר, בזכות גדלותו, על מעמדו במחזורם של בני תימן, והפיטנות התימנית החדשה נדחתה מפניו.

בשירי החול לא ציינו משוררי ספרד את שמותיהם, לא במפורש, לא באקרוסטיכון ואף לא ברמז כלשהו. בעלותם על השירים נקבעה בידי הסופרים, שהסתמכו על מסורת הדורות. וכיון שהדיואנים לא הקיפו כל יצירותיהם של המשוררים, טבעי הדבר שיִשרו שירים ממעגל יצירתו של המשורר וישתקעו בקבצי־שירים כלליים כיצירות אלמוניות. על יצירה אחת של ר' יהודה הלוי, שנעקרה מרשותו ונתגלגלה לאוצר שירתם של בני תימן, אדון בשימה זו.

בשנת 1932 פירסם חוקר זמרת ישראל א"צ אידלזון אנתולוגיה ראשונה לשירי-תימן. במהדורתו כלל שיר חתנים קצר ונאה שפתיחתו 'את יונה יפת עינים'¹, כיצירה אלמונית. עד כה היה השיר מוחזק כשיר תימני משום שהגיע אלינו מדיואנים תימניים. אולם יש להוציאו מחזקה זו בתוקף הראיות הבאות:

ר' יהודה הלוי היה איש "רעים נעים הליכות ורבים ביקשו חברתו. כיון שהיה מעורב עם הבריות הרבה לחבר פזמונים לרעים, שנשאו נשים מזה, וקינות ליקירים שהלכו לעולמם מזה. שעל כן עשירים הזיכרים של ידידות, חתונה וקינות ביצירתו יותר מאשר ביצירת אחרים. בזמירות-חתנים שחיבר מצינו שנים, שפתיחתם דומה לפתיחת השיר שלפנינו: 'את עפרה צביית ארמון' ו'את בין עצי עדן הדס פורח'. אף רמתו השירית מעידה על מחברו.

השיר מצויין בסממנים המאפיינים את השירה הספרדית: בדימויים (אורה כפול מאור החמה) ובחילון מטבעות קודש (שני שדיה – מחנים).

ברם, הראיה המכרעת היא זו: מנהגם של מעתיקים לטול חטיבת שירים מכל משורר ולהעתיקם, כסדרם במקור, שהיה לנגד עיניהם. וכשקבוצת שירים של מחבר אחד כוללת שיר שהבעלות עליו מוטלת בספק, יכולים ללמד עליו השירים שלפניו ושלאחוריו. אם אלה נתחברו בוודאות בידי אותו משורר, הרי שגם השיר המסופק יצא מעטו. לגבי השיר 'את יונה יפת עינים' חלה ראייה זו בארבעה מקורות, שהועתקו בתקופות שונות. שלושה ברשות ספריית המוזיאון הבריטי בלונדון, והרביעי ראה אור בדפוס-צילום. להלן פירוטם:

א. במחזור, שהועתק בשנת 1732², באו לפני השיר ארבעה שירים משל יהודה הלוי³ אחריו תשעה שירים, ששמונה מהם ליהודה הלוי⁴.

ב. במחזור אחר, ללא תאריך העתקה⁵, קדמו לשיר שלושה משירי ריה"ל⁶ ואחריו חמישה משל יהודה הלוי⁷.

1. שירי תימן, עמ' 298 מס' 289.

2. סימנו 2717. 02.

3. יפרח חתן, ליהודים היתה, עיני כל ישראל, יונה על אפיקי מים.

4. בתולות על שירתן, בן פורת יפה עין, חרידי לב הדחתים, פעמון זהב ורמון, את עפרה צביית ארמון, צאינה בנות נוא ארון, ערכו כיום רעיוני, דורשי תורה יתהלכו.

5. סימנו 2418. 02.

6. יפרח חתן, ליהודים היתה, יונה על אפיקי מים.

7. עיני כל ישראל, נטה אל בית, את בין עצי עדן, יונת רחוקים נגני, לבבי אליכם.

ג. בתכלאל קדמונים⁸ קדמו לשיר שניים משירי ריה"ל⁹ ואחריו ארבעה משלו¹⁰.

ד. המחזור הרביעי, שהועתק בשנת הת"י (1650)¹¹, קבועה בו כתובת המפרשת שהשיר הוא ליהודה הלוי: 'לענין חתנים. ליהודה הלוי ז"ל. לבד מאחד'¹² הרי כל השירים הם של יהודה הלוי בנדאי.¹³

השיר עצמו הוא שיר חתונה, שנושאו המרכזי הוא יפי הכלה: זוהר פניה ואדמימות לחייה. לא חסרה בו נימת הדת. המשורר מזרז את החתן והכלה להתחזק בדתם ובזכות זו ייענו בתפילתם לגשמים (על פי רמז זה יש להניח ששנת נישואיהם היתה שנת בצורת). בצד יסוד-הדת יש בשיר גם מחילון הקודש. למקום חנית הדוד בין שני שדי הרעיה קורא המשורר 'מחנים' כנגד 'מחנים', שקרא יעקב אבינו לפני מחנות המלאכים. מעין זה הוא הקלמבור המופלא 'תזרע כרמך כלאים', המנוגד כביכול לציווי התורה 'לא תזרע כרמך כלאים'. שיר בעוצמה כזאת ובסממנים חריפים כאלה יכול היה לצאת רק מעטו של ענק-שירה כיהודה הלוי.

תבנית השיר היא דמויית-איזור. הוא כתוב במשקל הספרדי, אך מצויים בו כמה וכמה תריגים, ואין לי הסבר לכך לבד משיבושי מעתיקים¹⁴.

אַתּ יוֹנָה

אַתּ יוֹנָה יִפֶּת עֵינַיִם
שְׁמֹשׁ בְּחֻצֵי שָׁמַיִם
מֵה תִּחְזוּ יוֹנָה תִּמְהָה
תֵּאִיר כְּאֹר הַחֲמָה
וּכְעֻמְדָה מִפְּנֵי הַחֲמָה
הַיּוֹם יִהְיֶה יוֹמַיִם

8. דפוס-צילום, ירושלים תשכ"ד.

9. עיני כל ישראל, יונה על אפיקי מים.

10. ארבעה ראשונים המפורטים במחזור א.

11. סימנו 2389.02.

12. ידידים נחמדים, שסימנו ישועה.

13. שלושה שלפני 'את יונה' ותשעה שלאחריו. 'לפלא הרמון' שבא סמוך ל'את יונה' כבר

הוכחתי ב'תריביץ' שנתחבר בידי יהודה הלוי.

14. כמה מהם הגהתי בעצמי מבלי להעיר על כך.

עור דוד וקץ אל תישן
 ראה לחיה גנת בשן
 תאנה כנרד עם שושן
 תזרע כרמך פלאים

 נצח שניכם דבקו
 ובשם אלהים חזקו
 עת אשר אליו תזעקו
 קול ה' על המים

 קום דוד רדה ודינה
 ולקח אמיר ידיה
 ושכב בין שני שדיה
 כי המקום מחננים

- 2 שמש וכו' — במלוא זהרה.
- 3 מה תחזור וכו' — עדה"כ שיר השירים ז, א.
- 4 תאיר וכו' — נ"א: וכיונתו מי ימצא.
- 5 וכעמדה וכו' — אשר היפהפיה חולקת כבוד לחמה ועומדת מפניה, אז יאירו שתי חמות כאחת ואור היום יהיה כפול.
- 7 וקץ — וקקץ (בהשמטת ה"א הבניין).
- 8 לחיה וכו' — הלחי האדמדם של החשוקה מדומה בשירה הספרדית לגן שושנים.
- 9 כורד עם שושן וכו' — פניה בהירים כעין הורד ואילו לחייה אדומים כדם. נמצא שיש כאן בלאי הכרם. כביכול הדוד עובר על לאו מפורש בתורה (דברים כב, ט).
- 11 דבקו — כלשון הכתוב 'ודבק באשתו' (בראשית ב, כד).
- 12-13 עת אשר וכו' — בזכות תפלתכם יפקוד ה' את הארץ בגשמים.
- קול ה' על המים — תהלים כט, ג.
- 15 רדה — אמור במקרא על גריפת הדבש (שופטים יד, ט).
- 16 אמיר ידיה — זו זרוע היד המשולה לענף דק ורענן.
- המקום מחננים — עדה"כ בראשית לב, ג. השווה 'כמחולת-המחננים' (שיר השירים ז, א).

”ירושלים של מטה“: מיתוס המשורר הנביא כבסיס למיתוס הציוני

(על המהפך בשירת א.צ. גרינברג: מאקספרסיוניזם לאקספרסיוניזם ציוני)

אורציון ברתנא

א. בין י.ח.ב. למי"ב

אקספרסיוניזם ויסודות אוטוביוגראפיים יחד הם היוצרים את האתוס של המשורר עליו מבוססת כל שירתו של אצ"ג. עוד יותר מביאליק ומטשרניחובסקי לפניו, והרבה יותר משלונסקי ואלתרמן אחריו, אם לדבר במונחים מוסכמים לתיאור דורות בשירה העברית – מונחים מוסכמים אבל לא בהכרח נכונים – טבע אצ"ג את אתוס השליחות האישית בעלת האופי האוטוביוגראפי של המשורר כבסיס לאתוס המציאות שיצר. יותר מכל משורר אחר לפניו ואחריו, השתית את תפיסת העולם השירית-

אידאית שלו על הדימוי של המשורר הפונה פנייה כמעט ישירה בשיר אל מציאות כאילו לא בדיונית.

אצ"ג הוא משורר אידאי, שבא להעמיד עצמו במקום בו ראה את ביאליק עומד לפניו, ויותר מכך – בא להעמיד עצמו במקומו של ביאליק, כשתפישת היהדות שלו קיצונית יותר ויומרנית יותר משל ביאליק, וזאת, בלי להסתמך על דמות של הוגה דעות, שניצבה בציונות של ראשית המאה לצד דמות הפוליטיקאי או במקומה, כדמותו של אחא"ע. מכיך שכן, הטיל על כתבי "דימוי המשורר" בשירתו מראשיתה בעברית משקל גדול יותר משהטיל על כתפי "דימוי המשורר" כל יוצר שירה עברית אחר בעת החדשה. ובשלב בו נכתבו שירי אימה גדולה וירח, לאחר אלבטרוס, מתפתחים כבר כל דפוסי התפישה הציונית-אקספרסיוניסטית של אצ"ג – נושא שאשוב אליו לקראת סיום.

במלים אחרות: ההיסטוריוסופיה הציונית שיצר אצ"ג ב"אימה גדולה וירח", הגשמת חזון הבית השלישי וקץ הפלאות בסופו המחוייב מאליו של התהליך שהחל בתקופת חיבת-ציון והואץ, בתקופת העלייה השנייה — הצדקתה ותכליתה גם יחד של הציונות בעת החדשה שהיתה מונחת כולה לא על כתפי המנהיג הפוליטי ולא על כתפי האיש מן השורה אלא קודם כל על כתפי האתוס של המשורר; על כתפי מי שהוא רואה שליחו של הציבור שהוא גלגול מודרני של נביא. לכך טוב האקספרסיוניזם העושה כל חוויה אידיאה וכל ניסיון אישי תבנית לאומית. והקרובים ברוחם לאצ"ג הם באמת המשוררים האקספרסיוניסטיים של המאה העשרים. כלומר, ש. שלום, יצחק למדן וב. מרדכי. אבל איש מהם לא הרחיק לכת ולא הקצין לכת כמוהו, ואיש מהם לא יצר אתוס של משורר כל כך מרכזי כמוהו.

לפני שאמשיך קר-מחשבה זה עלי להעיר הערה שתראה, אולי, מוזרה קצת בקריאה ראשונה: ברי לי שהדומה לאצ"ג במתן ביטוי לסבל היהודי הוא י. ח. ברנר, אבל הקרוב לאצ"ג מן היוצרים העבריים של המאה העשרים ביומרה ההגותית שביצירתו הוא מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (להלן: מי"ב). גם מי"ב עמל ביצירתו ליצור אתוס חדש ושונה של היהדות, גם מי"ב הגיע לאתוס זה לאחר ניסיון לברוח מן היהדות, וגם מי"ב ביסס אתוס זה בראש ובראשונה על דמות-יוצר שלה יסודות אוטוביוגרפיים ברורים; יסודות שאשתו, רחל, מצאה לנכון שנים לאחר מותו להדגישם ולהבליטם. אלא שהאתוס של מי"ב, או מוטב לומר שהמיתוס של מי"ב, איננו ציוני במובן בו היה אצ"ג יוצר ציוני. והעיקר — הנוכחות האוטוביוגרפית של המספר בסיפורי מי"ב היא נוכחות של עד, אמנם עד מרכזי לכוחות-הגורל ולגזירת-המיתוס, אבל איננה נוכחות בלעדית של גיבור פועל כבשירותיו של אצ"ג ב"אימה גדולה וירח". בכל אופן, כשם שמפעלו של מי"ב בניסיון ליצור אתוס יהודי חדש, ראייה היסטוריוסופית חדשה של היהדות, הוא מפעל יחידי בפרוזה העברית החדשה, כך מפעלו של אצ"ג ביצירת אתוס ציוני-עד-קץ-הפלאות הוא מפעל יחידי בשירה העברית החדשה.

ב. חילוף משמרות

מנקודת-מבט זו אני מבין את 'אימה גדולה וירח' כמאמץ להציג את דורו כדור המפנה בהיסטוריה היהודית — ואת עצמו להציג כמבשר הנבחר בידי עצמו (מכח עוצמתו השירית) לנביאו של מפנה זה. ירושלים של מטה היא ה"במה", והדור של העלייה השלישית שבראשו מעמיד אצ"ג את עצמו הוא הזמן (והוא ה"מערכה") להציג המפנה בהיסטוריה היהודית. אצ"ג עושה זאת בחשיפת קשת של התלבטויות אישיות ובשימוש בכל מגוון האמצעים הרטוריים, הדרמאטיים, הפיגוראטיביים של האקספרסיוניזם. בכל רחבות הלשון. במלים אחרות: גישתו של אצ"ג היא אקספרסיבית-מביעה בראותו את צורת השיר מביעה את תכנו, ונושאו כחידוש אידיאלי המתבטא גם בשבירת הצורות המקובלות של השיר. "ריתמוס הרחבות"

ורחבות־הדעת האידאית — חד הם. יסודות ההתרסה והמרירה מתבטאים גם בתוכן השיר, גם בצורתו, בשורותיו הרחבות ובעשרות ההרמות שבכל שורה¹, וגם בדמויות הדובר והנמענים, שהם המשורר בדמות נביא, שנע מחזון לפוליטיקה, ובני־חברתו, קרי "הטיפוס" אליו הוא משייך עצמו. המתח הדיאלקטי בין המשורר לבין בני החבורה, שהוא לסירוגין גבוה ממנה, נמוך ממנה, ואחד ממנה, הוא בעיני העיקר האקספרסיבי שבשירת "ירושלים של מטה". אני נוקט כאן לשון "שירה", ככינוי הפואמות הגדולות של ביאליק.

בקביעת מערכת־יחסים זו בינו ובין בני־דורו בשירתו תובע אצ"ג לעצמו (בעיקר בשירות האחרונות של 'אימה גדולה וירח' ש"ירושלים של מטה" היא אחת מהן) את תפקיד הנביא האקספרסיוניסטי, הממלא את תפקיד המנהיג גם במציאות הברזיקה של השיר, גם במציאות היומיומית וגם במציאות המטאפיזית הנרמזת מן השיר. כאילו בא לומר בשירה זו כי לאחר מלחמת העולם הראשונה, משנפלו המחיצות הלאומיות בין אימפריות העבר של אירופה ונפלו עמן הרעיונות, הליבראליים מכאן והאנרכיסטיים מכאן, הנה תפקידו שלו, של המשורר האקספרסיוניסט היהודי, לשבור את המסגרות הישנות של השירה העברית עד ביאליק ועד בכלל, מסגרות שהתאימו לתרבות המאה התשע־עשרה, וליצור מסגרות חדשות של שירה שבראשה דימוי משורר־מנהיג חדש. האקספרסיוניזם של אצ"ג הוא תשובה לרומאנטיקה של שירת חיבת־ציון וזו שלאחריה, ולראציונאליזם של שירת ההשכלה גם יחד. ראש וראשון למכריזי החידוש בשירתו היה אצ"ג עצמו. בהקדמתו ל'אימה גדולה וירח' הוא מצהיר בחגיגות:

רוצה אני לרשום לזכרון בשער ספרי זה: לפני ירחים נדפסו פרקים מן הפואמה 'אימה גדולה וירח'. כל מושך־בעט־סופר יצא לחרפני בכתב [— —] ורשות־הגידוף היתה לכל. אינני ענו, כפי המקובל אצלנו. יודע אנוכי היטב, מהו ספרי זה, יודע אני גם כן שצריך להיות כבר חילוף־משמרות גם בשירה העברית (וההדגשה במקור).

ג. ניגונו של המשורר

ומשום כך מרכזי וחשוב בשירתו של אצ"ג — על שמונה או תשע או עשר תקופותיה, מוטיב השירה והזמר, שכבר עמדו עליו לא אחת חוקרי אצ"ג. מוטיב זה הוא גם יצירת ארס־פואטיקה חדשה, שונה מזו הרומאנטית, וגם הבסיס למיתוס החדש — העולם שהמשורר בונה ונבנה בו: יוצר את הפרסונה של המשורר שתצא אחר־כך מן השיר ותהפוך פרסונה במציאות החברתית הארץ־ישראלית, בה קיוה אצ"ג לתפוס מקום שונה משתפס. אי־אפשר בלי להזכיר את תרומתו המהותית של ברוך קורצויל לענין זה. במסתו "חזות האבדן והגאולה" (המוסף לספרות של

(1) בכך עסק הלכה למעשה בנימין הרוזובסקי במאמרו על: "מיתוס הרחבות. הלכה ומעשה בשירתו האקספרסיוניסטית של א. צ. גרינברג". 'הספרות' שנה ראשונה חוברת ראשונה, ע' 176-205.

"הארץ" 6.1.50², דיבר על חמישה מעגלים בשירתו של אצ"ג, ושני הראשונים – "הראשון מגלה את התפיסה המיוחדת של רעיון הבחירה האישית, בחירת המשורר, השני יבהיר את המשמעות שבשירה זו – הם בעיני שני היסודות העיקריים ב"ירושלים של מטה". אי-אפשר בלי להזכיר גם את חזרתו המפרטת של רעיון זה אצל גדעון קצנלסון המנתח את "שיר העוגבר" כשיר-מפתח בשירתו של אצ"ג, כשם מאמרו: "מפתח לשירתו של אורי צבי גרינברג"³. כאקספרסיוניסט פותח אצ"ג את השיר בהצהרה ומגיש לקורא מיד בהתחלה את דמות המשורר כמפתח לקשר בין "ירושלים של מטה" ו"ירושלים של מעלה":

ועל החולות, על תשפֶּת קללה סלעית, גר עם קטן; בונה דבירים אל החמה; בתי מקדש בועיר אנפין.

והכהנים במ יחפים. הם לויים בנגינתם. יש כלי ניגון אשר הובאו מן הגולה פה לנגן, כדי להעלות דם למרום ולהריע גם חלמיש;

עשוי ברוש על כתף סלע, תחתיו בית וגג אדם; ולא איכפת יָלַל תנים, אשר באים אל המפתן – –

אחים בודדים כמוני בלי אִם פה על הַשְּׁמָה. אתם מבקשי אלהים ולא הזהב פה בחלודה. אתם מבקשים את המבוא אֶלִי זמן לפני אלפים; לראות ילדות עם וערש טרם נשרף לו ההיכל.

אני יודע געגועיכם. עיני צופה אֶלִי דמְכֶם, עת כי יזרח אֶל הריקוד ועת יִכָּה, יכה כבד ומכם ילל ישימון –

על כן אבה להיות פִּיטֵן נע־ונד ביניכם תמיד מאשרוד ועד מתולה תחת צבר וְצַל תמר!

מוטיב הניגון הוא המוטיב הדומיננטי בפתיחת השירה. בכננה הוא מפותח לכמה ניגונים מלאי מֶתַח עד אוכסימורוניות: עם בונה דבירים ולא שלמה בונה דביר; הרבים, דבירים, פונים אל החמה ולא אל האל; כלי הניגון הובאו מן הגולה, ספק ככלי המקדש החוזרים אל המקדש ספק ככלים "אחרים"; והעיקר – הניגון הוא בסופו של דבר יָלַל התנים, הסמל המוסכם של הישימון גם בשירת חיבת-ציון שקדמה לאצ"ג והוא הכירה, והמשורר המנגן מקבל דוקא את שירתם עד כי חפץ הוא להיות פִּיטֵן ביניהם, תוך עירוב סמלי הארץ המקראיים בסמלי הארץ של העלייה השנייה: דוקא מאשרוד עד מתולה ותחת צבר יחד עם תומר.

(2) וראה: ברוך קורצויל, "חזות האבדן והגאולה", 'בין חזון לבין האבסורדי'. ת"א ירושלים, שוקן תשכ"ו, ע' 103.

(3) וראה: גדעון קצנלסון, "מפתח לשירתו של א. צ. גרינברג", מבחר מאמרים על שירת א. צ. גרינברג, ערך והקדים מבוא יהודה פרידלנדר עם-עובד תשלי"ה. (פורסם לראשונה במוסף הארץ לספרות, ערב ראש השנה תשכ"ג).

ד. הניגון – דרך מימושה של האידיאה.

כדי להבין את הקצנתו של אצ"ג, המקבל את הישימון ואת שירת הישימון כסמלים פיוטים חיוביים, עליהם הוא עומד לבנות הן את מיתוס המשורר והן את אתוס הציונות הכרוכים זה בזה, כדאי לראותו על רקע וידויו על י. ח. ברנר במכתבו אל ברדיצ'בסקי, באוגוסט 1920, פחות מחמש שנים לפני שפירסם אצ"ג את שירת 'אימה גדולה וירח':

בפנים הארץ הדברים יגעים, והכל יודעים כי הציונות חלום־שוא היא. הארץ היא ככף־איש וכל העידית והבינונית שלה מיושבות על ידי בני הארץ. יש מקומות שעוד אפשר היה ליישבם בהתאמצות שלמעלה מן הכוחות, אבל בני ישראל אינם המיישבים. תועים ומתעים.

מה שנוגע אלי, תקוותי חזקה, כי הפעם תקום החלטתי לחדול לגמרי מעבודת־סופרים, עבודת שוא. [– –] וליום מותי אחכה⁴.

מול ההתלבטות עד טירוף ועד מוות של י. ח. ברנר מעמיד אצ"ג את מיתוס ההתחדשות והפריין, שבו המשורר מחדש ומתחדש בעצמו. ומוטיב הניגון, נוח שיהיה הליטימוטיב במיתוס ההתחדשות. שכן, הוא עוקף את שאלת הזהות הדתית מבלי לוותר על הזהות המטאפיסית. הוא מתקשר לספר תהילים כספר ניגון, ללוויים המנגנים בבית המקדש, ולגאולה הציונית המצופה שהיא החזרת הכינור שנתלה על ערבה בבבל אל ארץ ישראל, בה הוא יוכל לנגן מחדש. אם נבין ניגון כשירה ומנגן כמשורר, נבין כי אמונתו הבלתי מעורערת של אצ"ג ביכולתה של השירה וביכולתו כמשורר יוצרות תשתית לאמונתו הציונית. אמונתו ביכולתו לברוא בכח האקספּרְסִיבִי שבו, ואמונתו בכוחה של השפה – שהיא יותר אמונה בכ"ב אותיות שמיספר 'צירה' דרך הקבלה ועד מדרשי־זמננו ("כף־בית אותיות לברכה, כף־בית אותיות לקללה, אך כה רבה הרינה על אדמה מעוברת"!) מאשר אמונה משכילית בכוח הראציו להשפיע בעזרת השפה. אמונתו ביכולתו של משורר לברוא היא הגוררת אחריה את האתוס הציוני.

בניגוד לברנר, שאיננו מאמין גמור לא בכוח הציוניות, לא בכוח האישי, ולא בכוח השפה הספרותית, ועומד ומתבונן בכאב במה שהוא רואה "מציאות", לראות מה יכריע שם וכף־מה תגבר, עד שדומה כי הוא מגיע בסוף חייו הקצרים אל סף תהום־היאוש, הרי אצ"ג מאמין באידיאה שלובשת צורת שירה, וכל ספרו 'אימה גדולה וירח', ושירת 'ירושלים של מטה' בתוכו, הוא הכרוז שסוף האידיאה, שהמשורר הוא אחד מנושאייה והשירה היא אחת מצורותיה, לכּוּף עצמה על המציאות ולנצח. הניגון הוא דרך מימושה של האידיאה, והמשורר הוא נושא הניגון, הבלי המבצע.

(4) "מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, חיים יוסף ברנר – חליפת אגרות", (תר"ז־תרפ"א). בית דבורה ועמנואל, חולון, תשמ"ד, ע' 124.

באופן זה יוצר אצ"ג מיתוס עבריות משלו, ששואל את הנשגב מן הפאראדיגמה הדתית, ומשכיל לדלג מעליה ביצירת מיתוס חדש. בזה, נדמה לי, גזר על עצמו אצ"ג כבר מראשית דרכו העברית גורל של "משורר מיעוט", שנוי במחלוקת למרות ההכרה חסרת-העוררין כמעט ביכולתו השירית הגדולה. קריאת-התיגר על הדרכים המקובלות בהן התפתח הרעיון הציוני במסגרות תנועת-העבודה בתקופת העלייה השלישית והניסיון להציג תחליף של מיתוס התחדשות, מיתוס מלכות, באמצעות הניגון, השירה, סופם נגזר כבר מראשיתם להשאיר בתחומי השירה, בתחומי הספרות, ללא השפעה של ממש על עולם העשייה. שכן אצ"ג לא נעזר, אם אפשר לומר כך, בשני הכוחות שהתקיימו בחברה הציונית ובתרבותה: בסופו של דבר היפנה עורף לתנועת-העבודה, ומראשיתו של דבר לא היה דתי אורתודוכסי.

ה. ויתור על קסם הגלות.

מיתוס ההתחדשות הוא בן מספר שכבות: ישנה שכבת ההתחדשות החלוצית של אותם בני-דור אשר אצ"ג המשורר שש להסתפח בקהלם. ישנה שכבת ההתחדשות ההיסטוריוסופית של חזון העצמות היבשות, של מלכות בית שלישי. וישנן שכבות נוספות. אבל הבסיס, התשתית, הוא מיתוס ההתחדשות של המשורר ומיתוס ההתחדשות של הניגון. ובהתחדשות המשורר ובהתחדשות הניגון מספר שלבים. השלב הראשון הוא לקיחת הניגון מן הגלות:

איכה שרתי תחת צלבים? איכה שרתי תחת צלבים ואמרתי שם לִיפָּה: את עולמי וכל יופי

ולא עליתי עלי ספינה הנוסעת אלי חופכם להיות אח לסבלותיהם ימים רבים פה עמכם?

וזהו ניגון הגלות שקסם היה בו; קסם שפעולת התחדשות השירה משמעה להגיע למצב של שנאה אותו:

מוכרחים היינו לשנוא גם את אשר אהבנו. אהבנו היער, הנחל, הכאר והטחנה. אהבנו שלכת, הדגה, הדלי והחלה, ובחשאי-חשאי אהבנו גם צליל פעמוניהם [— —]

אהבנו הרמוניקה, חליל וזמר אוקריני. ריבות הכפר בריקודן וללאות הצבעים.

אגב, יחס אובססיבי זה לגלות, שהוא בעצם יחס לילדות ולבחרות ולנופיהם, שהוא באמת דרישה אכזרית להתרחק ממערכת-נופים אחת וממערכת-ניגון אחת כתנאי ליצירת המיתוס החדש של המשורר העברי ושל השירה העברית, מאפיין יוצרים יהודיים רבים, שנשארו חווייתית בעלי "דו-שורש". אלא שאצל אצ"ג, בכוחו המיוחד במינו, הופך זיכרון אהבה זה שנאה אמיתית, לשונית, תרבותית, קיומית. אפשר לדבר על הויתור על קסם-גלות כאחד המוטיבים המיתיים בשירת אצ"ג: מוטיב הקרבן לצורך החיים, צורך ההיטהרות. כאותו תשלום מס הכרחי שמשלם המשורר האקספרסיוניסט ההיסטוריוסופיה כדי להגיע אל חוף ירושלים. זהו מיתוס

ההתחדשות והפריקן שצומח כאמור, ב"ירושלים של מטה". ומול מיתוס זה צומח מקבילו־מחזיקו, מיתוס החורבן והשואה. שנים רבות אחר־כך, כשכותב אצ"ג את שירות 'רחובות הנהר', כך הוא מתאר אותו נוף גולה:

היו מרחקים ומשג מרחקים/ורנת מרחקים לפסי מסילות; /מבט אלי עב, אל דמדום, אל צפור/ואל זרם נהר, לשפתו עשב שביל עוד; /אל זרם נהר... ולבנו תפילות/ — — — [עד שזע עולם זה וכל גוי השתולל, /לילו אינו כסות ויעירו אינם צל./ושדותיו — מערה לגופים כרב חיל./וכל נחל — אים בעינו... הס ילל/והפחד נושך כנחש בכל שביל./בצידי כל כביש ערמות פגרים./ורועה נהג צאן ומחלל בחליל./אותו הרועה שבסמוך ליערים/שם קלשנונו גויי הכפרים/ והיינו לאפר ולמסוס קברים/ ולחליות בפי החיות ביערים/ולהפקר הננוד בזרמי נהרים — — —⁵.

וכפי שנראה בהמשך, דחיית הנוף האירופי עד שנאה גמורה מביאה להיפוך הראייה המיתית המקובלת של פריקן ומוות בטבע: הִזְרוֹק והִקְטוּב הופכים להיות מאֲפִינֵי המוות, והצהוב הצחיח נעשה מאֲפִיין החיים.

1. הישימון כמיתוס ההתחדשות.

הגאולה היא אחת. היא ארץ־ישראל ונופה של ארץ־ישראל. לא הנוף רווי־המים, הקרירות ופריקן הטבע של מזרח־אירופה, אלא נוף הישימון הטרשי של ארץ־ישראל, שרק ממנו עולה הניגון האחר של המשורר העברי — ניגון הגאולה הציונית. אצ"ג מפתח את מסורת תיאור הישימון, תיאור הטרשים, תיאור ארץ־ישראל הריקה, החריבה, המחכה לבניה שישוּבו, ומשנה אותה. לא ספרתי את מספר הפעמים בהם מופיעה פאראדיגמת המדבר ב"ירושלים של מטה" ובשירות 'אימה גדולה וירח' בכללותן, אבל הוא רב מאד; וזו פאראדיגמת הנוף המשמשת ציר מרכזי לשאר:

ועל החולות, על תשפכת קללה סלעית, גר עם קטן; "ולא איכפת ילל תנים, אשר באים אל המפתן — — —"; "על כן אבה להיות פיטן נע־ונד ביניכם תמיד מאשדוד ועד מתולה תחת צבר ועל תמר"; "אתם נושאים על כפים בכל הטרשים הבורעים — — —"; "ואריח אל הקירות של כל בית פה בישימון". "עם שחלם ים ומלכות של יחפים עלי חולות, עלי טרשים, תחת תמר": "מאשדוד ועד מתולה אדמת אסון מעֵבֶדֶת"; "שחין השדות בא בנגהות והמעדר בו מתנקם ומהפכהו לעפרות". "ולא ידעו אם אספרה איך גנבתי את הגבולים מפולניה עד קטנרה, כדי לברך על השממה"; "ספרו: קדחת בציון אוכלת חוליה"; "ספרו: התנים נכנסים מתחת לשמיכה ואוכלים מבשרו החי של הישן באהל — — —"; "אי, אמא, דעי, אם תראיני כבר לא תפיריני. חבר אנכי לכת היחפים בישימון./הדלות כאן הולכה בתגא של שמיר ושיט ומָטָה של זהב לה גדולה על חוף ים התיכון"; "אנחנו כמו שהננו פה בנים למלכות: לצבר הגדל מאליו ולגלי הכִּפִּים"; "השרב פה שורף לאט עלמינו החמודים ואפרם יפוזר יום יום על נקיקים כזהב"; "ואנו

(5) אצ"ג, 'רחובות הנהר', "שיר אחרית אהבה". ע' ריריא.

המכסים הביצות בגופים יקרים, בתקוע בהן הידים עצי-אקליפטוס"; "וכפות הרגלים הללו הן רקדו פה הורה בזעקה 'אל יבנה' השמה, לאור הכוכבים!"

ארבע תחנות עובר תיאור הישימון בשירה: תחנה ראשונה היא תיאור הארץ כמו שהיא בעיני המשורר. זהו תיאור הישימון העומד ומצפה לבעליו שיחיה בו; לאו דוקא שיפריחהו. אין זה חלק גיאוגרפי מסויים של הארץ – הנגב, הערבה, השרון, יהודה – אלא "הישימון" כשמאפייניו הם גם חולות (החוף או הנגב) וגם סלעים (יהו דה או הגליל). התחנה השנייה היא ישימון בנוסח חורבן ירושלים. כאן נוצר מערך סמאנטי חדש – האנשת הנוף ודימוי העיר בחורבנה ובמוסלמיותה לגוף ללא ראש, לראש עם מכות טריות (כשהרמז לישעיהו ברור: "פצע וחבורה ומכה טריה"). גוף זה מצטייר כמטונימיה לגוף האומה הפצוע והקרוע. תפישת המשורר ברורה: ללא תקומה פיזית אין תקומה רוחנית; ותקומה היסטורית היא שיפוץ הפרט והכלל, החברה היהודית וארץ ישראל גם יחד. די בתיאור הנוף כדי לראות זאת: אל תוך פאראדיגמת הישימון הוא מכניס, לשונית, את כל זוויות-הראייה גם יחד – הישימון כנוף ההסטורי-אקטואלי, הישימון בגוף, והישימון בגוף החברתי. התחנה השלישית היא נסיגה לעבר, לתיאור נוסף הגלות האנטיתטי, הנוף האהוב-שנאו, על המים הרבים שבו ועל שפע הצמיחה, על הטבע הגדול והפורח פרוין שמסתתר בו המוות. ותחנה רביעית היא תיאור החלוציות של תקופת העלייה השנייה וראשית העלייה השלישית: מיתוס החלוציות בהקדמת "ירושלים של מטה", שהיא בשירה זו החיים בעמק יזרעאל; כי עמק יזרעאל כאן הוא ירושלים של מטה, והחיים בו קודמים להליכה אל הכותל, והם תנאי לקיום המחודש בירושלים של מעלה (העמק ומעליו עיר ההר) והקמת בית-שלישי: "לבעבור תוכל להתעטף והלכת אל הכותל להתפלל עם יהודים, אם לתפלה נכון אתה, או מוטב: קנה שם מכנסים וכתנת: בגדי חלוך, ושאל בעברית: אי הדרך אלי עמק יזרעאל/ירושלים היא של מטה".

החשוב ביותר בתיאור הנוף הוא ציון העובדה כי תיאור הנוף בתחנה הרביעית, "ירושלים של מטה", איננו מוסיף הרבה לתיאור הישימון בנוף הארץ-ישראלי בתחנה הראשונה; כי נושא מיתוס ההתחדשות, הפריון והתקומה איננו הפרחת השממה, כי אם מציאת הזוהר שבה. לא יהיה בהכרח מעבר מן הצהוב אל הירוק, מן הטרשים אל המים, אלא יושם הדגש על הזוהר ועל הזוהר שבישימון. כבר בתחנת-התיאור הראשונה מוצג הישימון כחלק מהיסטוריוסופיה של קיום יהודי במספר התבטאויות, כמו: "ועל החולות, על תשפכת קללה סלעית, גר עם קטן", אבל בתחנת התיאור השלישית, תיאור החלוציות, מוצג הישימון כמלכות, כסימן הצטינות ולא כאויב שצריך לכלותו: "הדלות כאן הולכה בתגא של שמיר ושית ומטה של זהב לה גדולה על חוף ים התיכון"; "אנחנו כמו שהננו פה בנים למלכות: לצבר הגדל מאליו ולגלי הכפים", וזהב הנעורים הנשרפים בשרב מתפזר על פני הארץ כולה.

אציג לוקח, איפה, את תיאור הישימון, את תיאור הצוהב הבוהק שנתקל בו כל עולה ממזרח אירופה, והופך אותו בשירתו מיתוס התחדשות ייחודי. לא עוד מות

התמוז בקיץ כסוף תקופת הפריה, אלא זהב-הקיץ כדשן של ראשית תקופת פריה. זהב ואור וחום הם המוטיבים המוליקים של פאראדיגמת הישימון, של תיאור נוף הישימון.

ז. ההלך של אצ"ג.

אחזור אל הניגון, המשורר והתחדשותו. הישימון הוא אבן-הבסיס העיקרית של מיתוס ההתחדשות החלוצי-פיוטי. נקודת-הכובד היא מה שאצ"ג מתאר: "וטוב לי כי פיתן אנכי בלשון הקדש ואנכי בישימון ישראל ההלך העני". יש מקום לומר כאן כמה מלים על ההלך הזה של אצ"ג מול ההלך המאוחר לו בכעשר שנים ויותר, בשירי "כוכבים בחוץ" של אלתרמן ובמשהו משיריו המוקדמים, ומול הנוודים היחפנים בשירי שלונסקי שמשנות העשרים.

שלונסקי, ועוד יותר ממנו אלטרמן אחריו, אינם נותנים לנוודים ולהלך אופי אישי, אוטוביוגרפי. להיפך, הנוודים בדרך נעשים תבנית פיוטית לגופה; רחוקה מן הנוף הארץ-ישראלי ורחוקה מן הביוגרפיה של המשורר. ואילו ההלך המשורר של אצ"ג הוא הלך אישי בעל אופי אוטוביוגרפי, ההולך מגופי הגלות אל הנוף הארץ-ישראלי מתוך רצון לעגון בנוף זה. אפשר לומר זאת בלשון משל: אל ההלך של אלטרמן, באופן באלאדי-אימפרסיוניסטי, "עוד חוזר הניגון" למרות שננוח על-ידו לשוא, ואילו ההלך של אצ"ג אינו מגלה שום סימן שבכוונתו או ביכולתו לזנוח אי-פעם את הניגון. הניגון הוא תמצית קיומו, וב"אימה גדולה וירח" ובשירתנו בפרט, הניגון הוא דרכו במיתוס ההתחדשות, דרכו מגולה לארץ-ישראל ודרכו בארץ-ישראל. המשורר המנגן כאן נושא בהבלטה רבה סממנים אוטוביוגרפיים, והניגון הוא חלק מן האתוס של המשורר כחלוץ, כאחד בתוך החבורה; אתוס שהיה חשוב מאוד לאצ"ג.

ח. חידושו של אצ"ג.

נקודת-המוצא ב"אימה גדולה וירח" היא נקודת-המוצא בביוגרפיה הארץ-ישראלית של אצ"ג: האיחור. המשורר שאחר בהיולדו, אחר אחר-כך בשירתו להצטרף אל החזון הציוני-משיחי. לכן עמדתו בשירים אלה, ראשוני שיריו הארץ-ישראליים, היא עמדה של מעין "חזרה בתשובה" מהאקספרסיוניזם האינדיבידואליסטי לאקספרסיוניזם הציוני. לכן, נקודת-המוצא היא נחיתות רגשית ביחס לעושים במלאכה כאן. שכן תפיסתו של אצ"ג, בניגוד לעמדת היוצר המקובלת בספרות העברית של שלהי העלייה השנייה, היא תפישת "דובר טיפוסית".

הדובר אינו אינדיבידואליסט שהצטרף לעשייה — עמדה שנוקט, למשל, ברנר ביצירתו הספרותית — אלא הוא טיפוס וחלק ממכלול שאחר בזיהוי מוצאו ושייכותו; מעין עלה על עץ שאחר ללב לב אחרי העלים האחרים, וזהו נקודת-המבט של שכחת הגלות, הרואה ב"אימה גדולה וירח" התחלה חדשה, בראשית: "איכה

שרתי תחת צלבים? איכה ששתי תחת צלבים ואמרתי שם לִיפָּה: את עולמי וכל יופי/ולא עליתי עלי ספינה הנוסעת אלי חופכם להיות אח לסבלותיכם ימים רבים פה עמכם? ו"אני מודה, כי חזקתם עוד בגולה שם ממני קדמתוני, בחלום-אש שלהט: מזרח – ועליתם, ו/חלומי בא באיחור, כמו הזדככות בגוף חוטא". אולם מן הנחיתות נגזרת מיד העליונות השירית במטאפורה יפהפיה, אחת מן היפות בשירה העברית: "אני קרעתי לב מקנו ויצקתיו בכל גופי" בבחינת: במקום בו עומדים חוזרים בתשובה אפילו צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד.

בשלב היצירה של 'אימה גדולה וירח' מתפתחים כל הרפוסים הציוניים בשירת אצ"ג במלואם. צריך לזכור שזהו ספר שירים שנכתב לאחר 'אלבטרוס', כלומר לאחר 'מעפיסטא' ו'חאליאסטרע', כלומר לאחר שהגיע מן הפואטיקה המהפכנית-נידחיליסטית דרך המוסר הסוציאליסטי-קומוניסטי בנוסח האקספרסיוניסטי אל האידיאה הציונית. ולא אכתוב כאן מפאת קוצר-המצע על יחסו האמביוואלנטי של אצ"ג אל האלוהות, מאיבוד האל ועד התרפקות עליו, ועל יחסו המעריץ בחלקו והמבקר בחלקו אל ניטשה, שהשפיע על שירתו שעד 'אימה גדולה וירח'⁶. הדבר שמעניין אותנו בשלב זה הוא מערכת אפיוני היחפן כחלוף והיחפן כמשורר שמקורה בשלבים הנידחיליסטיים והקומוניסטיים של שירת אצ"ג; אך כאן היא מקבלת את גלגולה הסופי בשירתו, כשהופכת היא להיות הפאראדיגמה של החלוציות הציונית. כלומר, יחפנות הנעורים מתגלגלת כסמל החזון הציוני, והעוני הופך להיות אחד המאפיינים של מיתוס מלכות בטרשים: "רן ועוני, ריקוד פרא, רעב שקט-שקט-שקט; ובכל עצם יין קדחת כמו תקות חוט השני עד צפרני הרגלים".

וכדרכו, מעמיד אצ"ג את האינדיבידואליזם הקיצוני שלו בלבד של טיפוסיות, קיבוציות. אין הוא כביכול אחד ומיוחד, אלא אחד מן החבורה, "טיפוס", אחד מחבר חלוצים. המפעל החלוצי מביאו בשירת "ירושלים של מטה" לשירה על הנשגב, להתעלות אקסטטית שהיא חזרה אל הקדושה: מקידוש העוני הקומוניסטי-אקספרסיוניסטי לקידוש הטרשים הציוני-אקספרסיוניסטי; וממשורר-מהפכן בחבורת מהפכנים, למשורר-חלוף בחבורת חלוצים. אלא שמעמדת נחיתות של זה שהצטרף לחבורה באיחור מגיע אצ"ג לאורך פרקי הפואמה לעמדת עליונות של משורר החבורה, בבחינת נביא החברה החדשה ההולכת ונוצרת ומייצגה.

היחס למלה הוא היוצר תזווה זו של המשורר בתוך החברה החלוצית המתוארת על-ידו בשירתו כהולכת ונבנית. או במלים אחרות: זהו היחס לניגון, למעשה השירה. "המשורר כלי-יכול" כתב ברדיצ'בסקי בפרולוג ל"גרי רחוב" ואצ"ג ממחיש זאת ב"ירושלים של מטה" שנכתבה אך שנים ספורות אחר כך. סוף סוף נמצא

6 הערות מעניינות בנושאים אלה קיימות בספרו של שלום לינדנבאום, 'שירת אורי צבי גרינברג

דניאל פרסקי — נאמן הלשון והספרות העברית באמריקה

(מאה שנה להולדתו וכ"ה שנה למותו)

יעקב קבקוב

דניאל פרסקי

בעודו בחיים לא ברח דניאל פרסקי מחגיגות יובל. כיד חוש ההומור הטובה עליו גילה את ליבו לא פעם שהוא מעדיף לשמוע את שבחיו בפניו מאשר להסתפק בהספדים. הוא זכה ל"התייבל" בהזמדות שונות — לרגל מלאות 25 שנה ו-40 שנה לעבודתו הספרותית וכן בהגיעו לשבעים. שנה זו מציינת יובל כפול לפרסקי — דבר שהיה משמח אותו לא מעט — שנת הכ"ה לפטירתו (נפטר ב"ט באדר ב' תשכ"ב) ויובל המאה להולדתו (נולד י"ח באב תרמ"ז).

אמריקה העברית ממהרת לשכוח את פעלם של סופריה ופעיליה שהקדישו את חייהם לקידום הספרות והעתונות העברית ולטיפוח הלשון והתנועה העברית. מרובים היו חלוצי הרעיון העברי באמריקה אבל הכל מודים שפרסקי עלה על כולם כסמל לעבריות. מרובים היו נאמני העברית אבל מעטים הצביעו כמוהו על הלשון העברית כ"שורש נשמת", כ"תמצית חיי", כ"חלק מעצמותי". כלום נמצא בתוך

לאישיותו הסוערת של אצ"ג מקום להתגדר בו בהזדהותו הקיצונית עם האתוס הציוני: ה"אני" שהזדהה עם ה"אנחנו", ובתוך "אנחנו" זה מוצא לעצמו מקום נרחב להתגדר בו כנביא משורר. הנקודה בה נבדל המשורר מתוך חבורת החלוצים היא הפרק השמיני, המסיים את הפואמה והפואנטה שבה: קריאת הפרוץ: צא! הוא נבדל מתוך החבורה ביכולתו להפוך כרוז שלה, בשירה המגוייסת שהוא יוצר. במינוח של אצ"ג: כולם מלכים. מלכים אלמים. והוא בתוכם היחיד שגם מלך אילם הוא וגם נביא משורר.

בסופו של חשבון נראה אצ"ג בפואמה זו ובכלל 'אימה גדולה וירח' כמו שהוא מציג עצמו: נביא ולא פילוסוף. הרעיון הציוני בשירה זו אינו רעיון חדש של אצ"ג, צורת הביטוי, המטאפוריקה האקספרסיבית, היא החידוש שלו. השלכת כל המשקל הפיזי על קף הרעיון הציוני, ששיאה מיתוס המשורר כנביא הגאולה, היא החידוש שלו. האמונה ביכולתו של המשורר היא החידוש שלו. השירה של אצ"ג נשלמה. המהלך ההסטורי בו היא משולבת רחוק מסיימו או מסיכומו. לכן, גם שאלת הצלחתה של שירה זו ששירה מגויסת היא נשארת בינתים פתוחה.

המחנה העברי באמריקה עוד סופר ועסקן שהזדהה כמוהו עם הלשון ושהיה בוחר כסיסמת חייו את המימרה "עבד לעברית אנכי לנצח", כשם שעשה פרסקי?

פרסקי הביע את רגשי נאמנותו ודבקותו בעברית בכתב ובעל-פה ובעיקר נתן להם ביטוי על-ידי פעילותו. תיכף לבואו לארצות-הברית נצטרף לשורות "מפיצי שפת-עבר וספרותה" ושימש כוח מדרבן לשם הפצת העתונות והספרות העברית. הוא ראה את עצמו כשליח למצווה זו והודות למאמציו ולמאמצי ריעיו הוגברה הדרישה ליצירה העברית.

בשנת תרע"ט היה פרסקי בין הכוחות המניעים להקמת אגודת "אחיעבר" ונתמנה סופר האגודה. הוא היה הרוח החיה בפעולותיה והתמסר בלב ונפש לתמיכת כל מפעל ספרותי ראוי לשמו. על שערי המכתבים של "אחיעבר" נוסחה מטרת האגודה בשטח פעולה זה במלים הבאות:

אגודת "אחיעבר" היא באת-הכח הראשית באמריקא למוסדות הספרותיים שבארץ ישראל: "הפועל הצעיר" (שבועון), "מולדת" (ירחון לבני הנערים ולעם), "החנוך" (דר ירחון פדגוגי), "קהלת", "יפת", ו"לעם". האגודה מקבלת חתומים על עתונייהם, מוכרת את מניותיהם ומפיצה את ספריהם.

ברשימתנו זו לא נעסוק בתרומותיו המרובות של פרסקי כסופר, שהתבטאו בתחומים שונים ומגוונים: בפליטון, בענייני לשון, בפולקלור והומור ובעריכת עתונים לילדים. נייחד את הדיבור הפעם לתקופת פעילותו העברית הראשונה באמריקה על יסוד מכתביו שנשתמרו בארכיון ראובן בריינין שבספריה היהודית העממית במונטריאל. מתוך ארכיון זה נפרסם במלואו מכתב נלהב ששלח פרסקי לדוד ניימארק, מחותנו של בריינין, בעניין "התורן", שהוקם קודם כירחון ולאחר מכן כשבועון על-ידי אגודת "אחיעבר".

נוסף להפצת הספרות והעתונות העברית מעבר לים שאף פרסקי לראות בהקמת במה ספרותית מודרנית שתטיף לרעיון התחיה ושתעודד את היצירה העברית המקורית. הוא היה בין אלה שתלה תקוות גדולות בראובן בריינין, שהגיע אז מאירופה בה תפס מקום של כבוד בעולם ספרותנו ושהכריז על תכניתו לייסד שבועון ספרותי מודרני. להופעת העתון החדש ציפו הסופרים והקוראים העברים במשך חדשים רבים. ראייה לכך משמשת גלוייתו של פרסקי לבריינין מיום 5 בדצמבר, 1910, שבה הציע כ"שם נאה והולם" לעתון את "ניר". בגלוייתו נימק את טעמיו לבחירת שם זה. אולם בפרוספקט שהוציא בריינין באפריל 1911 ושב הוכריז על הופעת שבועונו נקט בשם "הדרור" וכך נקרא העתון כשהופיע בספטמבר, אותה שנה.

פרסקי לא נעלב מרחיית הצעתו וכסופר אגודת "אחיעבר" פנה במכתב מיוחד אל בריינין והציע את עזרת האגודה בהפצת השבועון החדש. הוא הביע את

המשאלה ש"הדרור" לא יהיה רק כתוב עברית, כשאר עתונינו, אלא גם יילחם בעד לשוננו העברית כנגד קמיה בצנעא או בגלוי, במקום זה או במקום אחר". הוא מסר על נכונותם של חברי האגודה לעזור לברינין "בכל מה שנוגע ל'הדרור', להפצתו ולהתפתחותו". לבסוף הוסיף: "מאושרים נהיה אם ידנו גם אנו תהיה בהצלחת העתון המודרני הראשון והיחיד באמריקה". על החתום באו נוסף לפרסקי גם חברי האגודה אברהם שפיזהנדלר, אברהם צבי שפיגל ויהושע בלאך. בארכיון ברינין נשתמר גם כרוז מודפס של "אחיעבר", שבו קידמה האגודה את הופעת "הדרור" כ"מאורע היסטורי חשוב" והזמינה צירים לאסיפת-עם שנקרא ל-31 באוגוסט, 1911, ב"קופר יוניון" כדי לחוג את המאורע.

הופעת עתונו של ברינין נפסקה עם גליון הטי"ו, מיום א' בטבת תרע"ב. חברי "אחיעבר", שנתאכזבו קשות מכשלון זה, באו לידי החלטה שעליהם לעשות מעשה רב ולהקים כלי-מבטא עברי שיהא בר-קיימא. פרסקי בעצמו תיאר בפרוטרוט את הנסיבות שהביאו לידי הקמת השבועון "התורן" מטעם האגודה. במאמרו על העתון, שנתפרסם בחוברת המיוחדת של "גליונות" שהוקדשה לאמריקה (אב-אלול תשי"ד), סיפר על ההכנות המרובות, על נפתולי המערכת ועל בעיות המימון של העתון, שנתקיים כאחת-עשרה שנה תחילה כירחון, אחר-כך כשבועון ובסופו שוב כירחון. פרסקי הוא שהציע את השם "התורן" לירחון "לאות כי ספינתנו העברית מפליגה פה בעולם החדש מעבר לים". הוא צדק בהערכתו ש"כל אשר רכשנו בעולמנו העברי פה בארצות-הברית וכן כל אשר שאפנו לרכוש ולא עלה בידינו — הכל יסודו באותו הירחון העברי הקטן 'התורן', שהיה לנו ראש וראשון כנסיון שהצליח לכוון כאן בימה עברית ברוח המהלך החדש והסגנון החדש בימי תקופת התחיה הלאומית".

במאמרו על "התורן" סיפר פרסקי על אסיפות המערכת, שהשתתף בהן כחבר. עליו הוטל התפקיד של כתיבת המכתבים ובתוקף תפקידו זה פנה אל סופרים מסופרים שונים וביקש שישלחו מפרי-עטם לכתב-העת. אופייני לפעולתו זו הוא מכתבו הארוך ששיגר לדר' דוד ניימארק בסינסינטי, בו ביקש שישלח מדבריו לחוברת הראשונה. ניימארק לא הספיק למלא את בקשתו אולם מאמרו בשם "העריכה המונותיאיסטית של המתולוגיה הלאומית במקרא" הופיע בירחון אחר-כך בשלושה המשכים (חוברת ג' ד', ו', — אב, אלול תרע"ג, חשון תרע"ד).

במכתבו מסר פרסקי "תמונת מצב" מן התכנית להוצאת כתב-העת והטעים שלא כנסיונות אחרים שהיו נסיונות-יחיד, "התורן" הוא מפעל קיבוצי ומטעם זה צפויה לו הצלחה. בין השאר עמד על הפולמוס שפרץ בין אגודת "אחיעבר" לש.ז. וצר, שפתח באייר תרע"ג בהוצאת ירחון בשם "תחיה" ובכך הקדים ל"התורן" שלא הופיע עד חודש לאחר מכן, בסיון תרע"ג. פרסקי התייחס לרשימתו של דר' ניימארק בשם "שפעת קלגסיים", שהופיעה ב"העולם", גל' ט"ו, מיום כ"ט בניסן תרע"ג. ברשימתו זו הציע ניימארק לדר' יצחק קצנלסון וליצחק דב מארקן, שהיו שניהם

פעילים בעניין הוצאת אנציקלופדיות עבריות, לעשות שלום ביניהם ולאחד את הכוחות למען הוצאת "אוצר יהדות" חדש.

בעיני פרסקי וחברי אגודת "אחיעבר" נמנה היה ירחונו של זצר עם "המהלך הישן" ותוכנו וסגנונו לא היו לפי טעמם. משום כך לא ראו אפשרות לאחד את שני העתונים. פרסקי נימק את הסיבות מדוע לא ניתן היה להשוות את המקרה של ההתחרות בין ד"ר קצנלסון ובין מארקון עם זה שנתפתח בין זצר ו"אחיעבר". הוא גם ביקש ממנו לעזור בגיוס כספים למען "התורן" בסינסינטי, אם מאיגוד הקהילות הרפורמיות או מאוהדי הלשון העברית.

להלן אנו מביאים את מכתבו של פרסקי, הערוך בחום-לבב והמעיד על מסירותו המופתית ועל מעורבותו הנפשית במפעל הוצאת הירחון החדש:

אגודת "אחיעבר"

סניף של "ההסתדרות לשפה ולתרבות עברית"

New York, May 23, 1913

לכבוד הפרופ' ד"ר דוד ניימארק בסינסינטי שלום!

סופר מאד נכבד,

מכתבו של כבודו מלפני ששה חדשים בדבר "התורן" עשה עלינו בזמנו רושם עז. אמנם חטאנו שלא דייקנו בתשובה תכופה ועל זה אנו מבקשים סליחתו, אולם שמנו לב לכל מה שכתב ויעץ לנו אז, ודבריו הביאו שינוי בכל מהלך-הענינים של ה'התורן'. והנה פרטי המצב.

שמחנו מאד, כי קיבל כבודו בחיבה וברצון קריאתנו להשתתף עמנו בעבודת הירחון 'התורן', וודאי ראה אדוני שמו ברשימת המשתתפים שלנו אשר בפרוספקט. ובוזה באנו לדרוש מאת כבודו לקיים הבטחתו זו. חוברת ראשונה של 'התורן' תופיע לא יאוחר מאשר ביום ה' לחודש יוני, ותימצא למכירה באותו יום בנשף העברי הערוך על ידי ההסתדרות 'אחיעבר' לכבוד נחום סוקלוב. בחוברת הראשונה ייכנסו דבריהם של פרופ. פרידלנדר, מ. בן-אליעזר, ר' בנימין, ד"ר נ. סירקין, ועוד מדבריהם של סופרים ומשוררים מוחזקים בספרותנו. אבל החלטנו, כי נשתדל בכל כח, שניימארק יימצא בחוברת הראשונה של 'התורן', זה האורגאן העברי הראשון באמריקה לטעם ולרצינות. אם תופיע החוברת א' ושם ניימארק אין על גבי השער, אז לא יתיחס קהל העברים אל ירחונו באותם האמון והאמונה הראויים ל'התורן'. חברנו הצעיר המצוי, תלמיד בית המדרש של כבודו יהושע בלאך כתב לנו זה כבר, כי הכין כבודו בשביל 'התורן' מאמר בשם 'התיאולוגיה העברית'. בשם השפה היקרה לנו כחינו ובשם האידיאל הגדול של בנין ספרותנו בארץ זו הננו דורשים מאת כבודו להריץ לנו, באחריות, בו ביום את מאמרו זה ואם צורך בדבר לכתבו אל נקיון, נעשה זאת אנחנו פה. והיה אם אי-אפשר בשום אופן ופנים לשלוח לנו מיד מאמרו זה, אנא לערוך בשביל חוברת א' של

'התורן' מאמר קצר מעין מכתב אל המערכת על דבר תעודת אורגאן עברי באמריקה ועל דבר מצבה ועתידותיה של היהדות כאן. חושבים אנו, כי רשימה קצרה תעלה ביד כבודו לערוך מיד ולהריצה אלינו כדי שתיכנס בחוברת ראשונה ההולכת ומסתררת עכשיו בבית הדפוס. זאת היא משאלתנו וזאת היא דרישתנו מאת אדוננו בתור סופר עברי המסור בכל לב ונפש לשפתנו נשמתנו וחיינו. מחכים אנו מיד לקבלת דברי כבודו, יהיו מה וכמה שיהיו, בלי שום דיחוי ושהייה. הנחנו מקום מיוחד בתוך חוברת א' בשביל דברי כבודו, ובטוחים אנחנו, כי יעשה כבודו חובתו ולא יזיב תוחלתנו זאת. יעזור לנו אדוננו ויתן לנו יד ובכוחות משותפים יעלה בידנו 'ליסד בימה ספרותית ראויה עולה על חברותיה שקדמו לה בזה, שלא תהיה בן לילה היתה ובן לילה אבדה, אלא דבר של קיימא'.

אגב הנני להודיע לכבודו, כי ד"ר נ. סירקין נתן לנו, על פי הזמנתנו, מאמר-בקורת ארוך על ספרו של כבודו 'תולדות העיקרים בישראל'. המאמר הזה יתחיל להדפס בחוברת א' ויימשך בעוד חוברות אחדות. המאמר מנתח את הספר ומוסר תמציתו בכשרון.

אנחנו החלטנו כבר להתחיל להוציא את 'התורן' מראשית ינואר 1913. ואז קבלנו דברי כבודו לאמר: 'אם אינכם בטוחים ממש, שיש לאל ידכם להוציא את הירחון, לכל הפחות, שתי שנים, יהיה מספר תחומיו מה שיהיה — אז טוב שלא להתחיל ולחכות לימים טובים מאלה. כמובן אין אני מתכוון להיכזי של עצלות אלא לכוה של עבודה מכינה ומכשירה'. הדברים האלה השפיעו עלינו מאד וראינו כי נכונים הם, ואז החלטנו לדחות הופעת 'התורן' עד אשר נהיה 'בטוחים ממש' בקיומו, לכל הפחות, אם לא שתי שנים, הנה שנה אחת. והנה עכשיו אנו בטוחים בטחון גמור בקיום 'התורן' לשנה, וזאת אומרת לשנים אחדות. אספנו עד הנה קופה של חמש מאות דולרים במזומנים, ובימים אלה אנו עומדים לקבל עוד שלוש או ארבע מאות דולרים מיד מוסד אחד, והספקנו להשיג מודעות בעד חמש מאות דולרים לשנה, ועתה כמה שיהיה מספר החתומים — 'התורן' בטוח לגמרי לשנה זו וגם לאחר כך. ומה גם כי רואים אנו, שהקהל העברי באמריקה, אחר כל המפלות של כל העתונים העבריים כאן, נותן בכל זאת אמן בנו ותומך במפעלנו בכל כח. מקבלים אנו מכתבים רבים מאת עבריים נאמנים בכל תפוצות אמריקה, והם מעודדים אותנו לעבודה. כמעט בכל עיר מתארגנים אחדים משלומי אמוני שפתנו בתור ועד לקבלת חותמים בשביל 'התורן' והם מבטיחים לעשות הרבה. מחיר החתימה מועט מאד: דולר אחד לשנה, וחמשים וחמשה סנטיים לחצי שנה, סכום שאין לו כל חשיבות במדינת הזהב הזאת. יודעים הם, כי לא הרי 'התורן' כהרי שאר העתונים שגורעו פה, משום ש'התורן' הוא קנין אגודה, קנין הכלל, בשעה שזולתו היו כולם קנין הפרט, וזה הבדל גדול. אגודתנו 'אחיעזר' היא בת 175 חברים נאמנים ואדוקים בשפתנו, וכל אחד מהם נכון לתת נפשו וכספו בעד תחית ספרותנו בישימון זה, שאנו יושבים בו, יושבים ומתייבשים. את קופת 'התורן' העמדנו על יסוד מניות בנות חמשה דולרים. מכרנו עת עתה יותר ממאה מניות, אף כי לא כל בעלי המניות כבר סילקו כל חובותיהם. אך החובות בטוחים בטחה גמורה.

וכיוון שהתחלתי להוציא בפני כבודו כל לבי ואת מצב הדברים כמו-שהוא, אני מרגיש צורך לייחד דברים אחדים בדבר הירחון 'תחיה' של ש.ז. זצ"ל, זה עתה קראתי מכתבו של כבודו ב'העולם' No. 15, והנה ממש במקרה קצנלסון-מארקן בן מעשה 'התורן' וה'תחיה'. אדוני הן יודע היטב, כי זה בשנה וחצי אשר אנו מתכוננים להוציא את 'התורן' וכל הזמן הזה

לא ישבנו והכינו בעצלתיים, אלא עבדנו עבודה מכינה ומכשירה. רוצים אנו שלא יהא עתון בן לילה היה ובן לילה אבד, עתון קלוש וצנום; אלא עתון הגון וספרותי וברי-קיום. והנה צר זה. אשר זה תמול בא לאמריקה, נתקבל להיות עורך בעתון זרנוני 'פילאדלפיער פרעססע' ונדחה לאחר שני שבועות, שב לניוירק והודיע, כי נכון הוא להוציא ירחון בשם 'תחיה' ובלי שום הכנות קודמות בחומר ספרותי ובחומר ממוני ובלי שום משא-ומתן עמנו, עם חברי 'אחיעבר' העובדים במסירות נפש לטובת 'התורן' זה כבר, הוציא חוברת אחת גרועה מאד בת 20 עמודים. בה באו שני מאמרים גנובים מאת סוקולוב וחוג'ה מוסה (משה סמילנסקי) ותרגום מקולקל של ברגסון ומאמר ע"ד סוקולוב, שנדפס זרנונית ב'טאגעבלאט'. ונוסף לזה המליט העורך היחיד דברים של אהבה וחיבה לטוציאליסמוס ולזרנון ולבסוף נדפס 'ספר הזהב', רשימת שמות האנשים שנדברו לטובת ה'תחיה', מעשה שאינו מוסיף כבוד לספרותנו (שם רשום: פלוני סילק ואלמוני לא). וגם נדפסו ב'תחיה' (אוי לאותה תחיה!) קטעי-רשימות זרנוניים המספרים בשבח ה'תחיה'. מובן הדבר, כי חוברת זו אינה יכולה למשוך את הלב ולקרבו לעבודת ה'תחיה'. בפרט, כי 'תחיה' זו באה אך להזיק ל'התורן' שלנו. צריך עוד לזכור, כי צר מושך מחמתו מכספי 'תחיה', דבר שאי אפשר לו אפילו במצב טוב מזה. צריך רק להפסיד בעתון עברי באמריקה, ולהוציא את הקרן — הוא אידיאל. להרוויח מעתון עברי באמריקה — זהו דמיון של דעת לא צלולה. כמובן, כי יותר משתים שלוש חוברות של 'תחיה' לא תופענה, וגם שם צר יהי רשום בתור אחד ממביאי רעה על ראש ספרותנו באמריקה. ולכן אומרים אנחנו, כי מי שעוור בחומר או ברוח לזר ב'תחיתו' זו, רק רעה הוא מביא ללשונו ונותן יד לפושעים. בטוח אני, כי יאמין לי כבודו, כי לא מתוך קנאה ושנאה סתם אדבר דברי אלה; שהדי במרומים, כי רק האהבה הטהורה לשפתנו, תמצית כל חיי ונפשי, מדברת מתוך גרוני. יודע אני את המצב היטב ורק האמת נוכח פני. כמובן, כי כבודו ישאל מיד מדוע לא נתאחד יחד כשם שהציע בנוגע לאנציקלופדיות של קצנלסון ומארקון. על זה יש לי להשיב, כי צר רוצה להתאחד אתנו בשלושה תנאים אלה: כי הוא יהיה העורך היחיד, כי יקבל כחמשה עשר דולרים לשבוע שכר עריכה, כי לא תהא לאגודת 'אחיעבר' שום דעה ברוח העתון. כמובן, כי אין אנו יכולים לקבל בשום אופן שלושת התנאים האלה. אין אנו חושבים את צר לראוי להיות עורך ל'התורן'; שפתו וטעמו אינם מוזקקים כלל (יעוין ב'תחיה' זו) וכשרונו מוטל בספק גדול. לשלם כסף לעורך אי אפשר לנו, כמובן, למי שהוא. כן לא יצויר, כי העורך יעשה בירחוןנו מה שלבו חפץ והאגודה אין לה כל השפעה עליו. אולם בין כך ובין כך וכל הבריה הזאת ש'תחיה' שמה תלך למקום הרוחות כי אין לה לא כסף, לא חתומים, לא סופרים ולא מודעות ולא כלום. ועכשיו יגיד אדוני: מי מתכוון להזיק ללשונו באמריקה? אמנם מודים אנו; כי אין בשום פנים מקום כאן לשני עתונים, אך מה לעשות ואנו עושים חובתנו, ואם נבוא להתחשב עם יחידים, אין לדבר סוף. היום יבוא צר ועלינו להכנע לפניו, ומחר יבוא יחיד אחר ויכריז על עתון בן-יומו, ואנו נראה ונחכה עד מות העתון ונחריש. הפקרות כזו באמריקה — צריך לשים לה סוף. עד היום, למשל, מודיע צר זה ב'זרנונית', כי 'תחיתו' הוא העתון העברי היחיד באמריקה. בשל זאת אנו מתאפקים ואיננו מכחישים דבריו, וגם דרך מודעותיו לא-נאה ביותר. אנחנו נלך דרכנו ונעשה כל אשר אפשר לנו לעשות בשביל אידיאלנו. מוכרחים אנחנו להקים סוף-סוף בימה עברית באמריקה. בושה לנו לדור במקום שאין עתון עברי, ואת כל כחותינו, כל חיינו ניתן בעד בימה עברית זו, אשר ראשיתה בודאי תהיה מצער, אך תקותנו חזקה, כי אחריתה תשגה, וסוף הנצחון לבוא. רצוננו הוא, כי כבודו יתעניין ב'התורן' בכל כוחו ויקח אותו תחת השגחתו. אנו נכונים לעשות כל אשר ייעץ לנו. נזמין סופרים ומאמרים בשביל

'התורן' כראות עיניו. לוא היה כבודו בנויורק, כמובן שהיינו מוסרים לו את העריכה, אבל מרחק המקום מפריע. אולם אין זה צריך להפריע את כבודו מלעזור לנו הן בעזרה רוחנית והן בעזרה חמרית. אולי אפשר לכבודו להשיג תמיכה בשביל 'התורן' מאת חברת הקהילות העבריות, זו החברה שתמכה בהוצאת ספרו של כבודו? אולי אפשר לכבודו לקרוא לאסיפה את כל בעלי-היכולת וחובבי שפתנו אשר בעירו ושם תחליטו מה לעשות כדי לעזור ל'התורן'. באחת: אדוננו צריך להיות האפטרופוס הרוחני והגשמי על 'התורן'; אדוננו, שחשוב בעינינו בתור הסופר העברי היותר מעולה באמריקה ואחד המצויינים בספרותנו בכלל, מחוייב לעשות זאת לנו, ואז בודאי יעלה בידנו לבנות כאן בנין עדי עד לשפתנו באמריקה.

חפץ משונה עלה על דעתי עכשיו: אילו היה כבודו יכול להכנס פעם בשעה הששית בערב אל לשכת 'התורן', חזקה שהיה עושה כל משאלותינו אשר בזה. אילו היה בא ומוצא חמשה ששה צעירים עובדים במין התלהבות ותשוקה, במין מסירות וקדושה, חריצות ושקידה כאילו הם מביאים גאולה לאומה שלמה ועושים מעשה גדול, שחיי אנשנ'ם תלויים בו, — כי אז היה יודע כבודו בכמה אידיאליות והתמכרות נאמנה עובדים חברי 'אחיעבר' לטובת 'התורן'. ואז היה מתמלא שמחה, כי עוד נשאר עולמנו האמריקאי המלא תולין נפשות טהורות וקדושת כאלה סימן על הכח החיוני שברוח עמנו, ואז היה משתתף אתנו בכל ביחס למפעל הלאומי שאנו עוסקים בו זה כמה.

מלאתי בזה את בקשת כבודו, 'להודיע לו את כל מה שאפשר לנו להודיע ע"ד 'התורן'. הודעתי בזה עוד יותר ממה שאפשר להודיע. עשיתי זאת מרוב אהבתי והערצתי את כבודו, ולכן כתבתי בזה דברים שאין הקהל צריך לדעתם. כתבתים פה רק בשביל אדוננו ואין לגלותם לזולתו. מובטחני, כי יסלח לי כבודו על רוב הדברים במכתב זה ועל אשר טרחתי כבודו לקרוא כל כך הרבה. אהבתו תחפה על טרחתו. ועכשיו, בדעת כ' הכול, ימהר לשלוח לנו מאמרו או רשימתו בשביל חוברת א' בלי שום אמתלאות. העיקר, שישלח מיד בלי שום איחור. כן יואל נא אדוני לענות לי תיכף כל מה שימצא לנכון לענות ויתן לנו עצותיו. אבקש לתת תשובה על כל פרט ופרט שבכאן.

בנוגע להשם 'התורן' שאינו ממלא את כל תביעותיו, הנה אני מודה על האמת, כי אני הוא אשר קראתי שם זה בכוונה, כי התורן יוליך את אניית ישראל בדרך בטוחה, בדרך אל האמת והגאולה. אולם, לאחר כך, בראותי כי מלה זו חמורה היא ואין הכוונה ברורה, חזרתי בי ללא הועיל. כי שם זה כבר נתפרסם למדי ואין לשנות. אך תאוותי היא לדעת איזה שם, למשל, היה מציע אדוני לירחוננו. אולי נשנה בגלל כבודו. יודיעני נא זאת כבודו. בתקוה, כי ישום אדוני לב לדברי ויענה לי מענה מפורט תיכף ומיד ובצפייה למאמרו בשביל חוברת א' ובהערצה גמורה.

הנני בשם המערכת של 'התורן'

דניאל פרסקי, סופר האגודה

חשיפתו של המידיום האירוני ביצירת עגנון לתולדותיה¹

לאור העיון ב"אמנות ההיתממות: על האירוניה של ש"י עגנון" לאסתר פוקס

רבקה פרידמן

אין ספק שמבין אמות-המידה שנתבססו בפרשנות יצירת עגנון, מהווה האירוניה גישת-יסוד בסיסית, אם כי עדים אנו עדיין פה ושם לטיעונים המחזיקים באמת-המדה הנאיבית²-נוסטאלגית. יתר-על-כן: כל הבא כיום ליישם גישות נאיביות-נוסטאלגיות ליצירת עגנון, שומה עליו ליצור מערכת-הגנה מתוחכמת ביותר ועמידה בפני הגישה האנטי-נאיבית.

הארתו של עגנון כאירוניסטן וכמשטה בקוראיו החלה עוד בראשית שנות ה-30, עם ראשית הופעתם של סיפוריו "המוזרים". חישופה של העדשה האירונית בביקורת יצירתו נע למן הטיפול ביצירה הבודדת ועד ליישומו של האירוני כמודוס תשתיתי למיכלול סיפורת עגנון.

במאמרו, "עם ארבעת כרכיו הראשונים" (תרצ"ב)³, עומד דב סדן על העיקרון האירוני כמתבנת תשתיתי של כלל יצירת עגנון. מבלי להפעיל את מונחי הז'ארגון המיקצועי, מעמידנו סדן על הפער שבין המעטה החיצוני והתמים של סיפורת עגנון לבין היסודות הסותרים המוצנעים בה, ההורסים אותה מבפנים: "ואתה מגלה את האיסטרטגיה המיוחדת לחפות, באצטלה של המסורת ודרך ביטויה, על איבתה המלעיגה עליה..." (שם, 23). כעבור למעלה משלושה עשורים חזרת ומתחזקת תצפית זו וביתר-שאת על-ידי משה שמיר, הצופה ב"סגולת הכפירה וההרס..." וב"ספק הנורא..." החבויים "עמוק עמוק מתחת למעטה הנהיר והנאה של האפיקה העגנונית הנראית כאוקיינוס שקט..." כבמרכיבים הפואטיים המלכדים בריעה הכוללת של סיפורת עגנון. לדעתו של שמיר, "אין בספרותנו היום הורס אשליות אכזרי יותר מש"י עגנון"^{3א}.

ב"ש"י עגנון – הסופר וגיבורו"⁴, צופה לאה גולדברג בתשתית האירונית ביצירת עגנון, כבגילומו של הניגוד שבין נקודת-התצפית של הסופר לעומת זו המוצגת מבעד לתצפיתן של הדמויות המאכלסות את יצירתו: "...מאחורי העולם התמים הזה עומד המחבר החכם, היודע, היודע את כל מה שאין גיבוריו התמימים יודעים ואת כל מה שאין תופסים ומבינים בספריו התמימים..." (שם, 60). אולם שעה שגולדברג גורסת כי הסופר ה"פיקח" חוזה באספקלרית גיבוריו התמימים, ולו לרגע אחד, "את חזותו של גן-העדן האבוד" (61), הרי סדן רואה בתמימות זו מערכת

מיתממת בלבד, "כתמימות בקצה גבולה...שממילא יש בה מיסוד של בדיחות הדעת" (סדן, 24).

על-פי גירסתו של שמואל לייטר⁵, מתגבשת החזות האירונית בסיפורת עגנון באמצעות הסתירה הפאראדוכסאלית שבין "סינטקסט ודיקציה מסורתיים" לבין "הדמיון הצר להם צורה שהוא חדשני בתכלית", ובאמצעות הדיאלקטיקה הריטורית העגנונית, המתגלמת במשחקים הסבוכים-מחוכמים שבין הסופר האירוני לבין קרבנו, המספר התמים, האלאזון. לדעת לייטר, בחינה מְחֶדֶש של יצירתו המוקדמת של עגנון מבעד להיבטים של יצירתו המאוחרת, תגלה כבר שם את הבקיעים האירוניים בעולם המתיימר לחסות בתחום הסדר ההשגחתי. יתר-על-כן: לייטר חושף את הדומיננטיות שבהיבט האירוני-רומנטי ביצירת עגנון, שעדה שמתוך תצפית בקיומיות האנושית הנשלטת כליל על-ידי הארעי והמקרי, מוצא לו הסופר האירוניסטן מפלט בחיק אמנותו המשמשת כמגיניו האחרון, בעת שכל הצורות האחרות מתפוררות כליל.

אחד מיעדי היסוד שמציב גרשון שקד בספרו על אמנות הסיפור של עגנון⁶, הוא חשיפתה של הפואטיקה העגנונית המיוחדת בעיצוב המודוס האירוני. שקד, שאף הוא מזהה במרכיבים האירוניים את נדבכי-הבנין העקרוניים של יצירת עגנון (שם, 10). גורס שהאירוני הוא כאן יליד "המתחים שבין תוכן לצורה ובין העולם המתואר המשוסע לבין עיצובו השלם..." (19), וכי הפער "בין הערצת הצורה המושלמת לבין התימאטיקה – הוא הוא שעשה את עגנון לסופר אירוני" (25). אף לדעתו, ניתן כבר להבחין בגרעיניה של האמנות האירונית העגנונית ובדרכי האיפיון האירוניים שלה כבר בראשית דרכו היצירתית של הסופר, לדוגמא: ב"בארה של מרים", שנתפרסם ב-1910 (שם, 48). מאידך, מעמיד שלום קרמר את האירוני ביצירת עגנון על ניגוד דיאלקטי באמן עצמו: "בין התשוקה האפית לספר מעשים כהווייתם ובין התשוקה הלירית או הסאטירית להתייחס אליהם, ניגוד שמצא לו פתרונו באירוניה המשתזרת כחוט-השני בריקמת סיפוריו"⁷.

אשר לטיפולים בהיבטים האירוניים של היצירה העגנונית הבודדת, הרי תקצר כאן היריעה מלמנותם ואין ספק כי סיווג ממין זה יכול את מרבית מבקריה של סיפורת עגנון.^{7א}

טיעונה, לפיכך, של אסתר פוקס כי ספרה, אמנות ההיתממות: על האירוניה של ש"י עגנון⁸, מציע גישה חדשה לטקסט העגנוני, גישה המתמקדת באירוניה העגנונית, מפתיע הוא ביותר. פוקס מנסה להתמודד עם שאלת אלה שקדמו לה באמצעות הציון שמבקרים רבים לפניו אכן טיפלו בגילויי האירוניה ביצירת עגנון, אולם דוחה היא את גישתם כזוהות מוטעית בין היסודות האירוניים לבין תופעה השונה, לדעתה, בעיקרה, דהיינו: עם דו-המשמעות או העמימות... (18). לדעתה, קודמיה, שטיפלו בהיבט האירוני בסיפורת עגנון, עומדים על האירוניה כיסוד חשוב בסיפורים

מסוימים ובתפיסה האסתטית של עגנון, למרות שלא תמיד ברורה אצלם ההבחנה בין דרצדיות לבין אירוניה (19). אין ספק שכל הבא לבחון את ההיבט ההגדרתי של האירוניה, ימצא שהגישות הלקסיקאליות וההגותיות למיניהן מעמידות את האירוניה על עקרון הכפילות ודריהמשמעות: שעה שהמשמעות האחת מסתברת מבעד לתצפיתו של קרבן האירוניה או מבעד להצגתו המשטה של האירוניסטן, הרי השיכבה המשמעותית האחרת היא השיכבה ההתרתית, הנתפסת על-ידי הצופה או הקורא בסיועה של מערכת אירמוזים שזורע האירוניסטן לאורך היצירה כולה. מכאן שבכל ארג אירוני נוכח בהכרח יסוד של תמימות או היתממות הנהרסים כליל בשיכבה ההתרתית⁹. בסיכומו של דבר, אף פוקס עצמה מזדקקת למונחי הכפילות המשמעותית לצורך הגדרות האירוניה (פוקס, 11).

בנסינותיה להגיע להגדרות ממצות של המודוס האירוני ושל יעדי הספר, בולטות התלבטויותיה של פוקס באשר למושגי יסוד ומלאכת סיווגם. כך דוחה היא את הפרשנות האלגורית של סיפורת עגנון כנוגדת לחלוטין את הפרשנות האירונית. יתר-על-כן: מציבה היא כאחד מיעדי היסוד של ספרה את ההתמודדות עם הפרשנות האלגורית (15). לדעתה, "בניגוד לגישה האירונית... האלגוריה איננה מתמקדת ביחסים ההדדיים בין מרכיבי הטקסט, אלא ביחס שבין הטקסט למרכיבים חוץ-טקסטואליים..." (שם, 16).

המתבונן בהגדרות המידיום האלגורי יבחין בנקל שאיננו מנוגד למידיום האירוני. נהפוך הוא: האירוניה במהותה נגרסת כטרופוס הקרוב לאלגוריה, משום שהאירוניה, בדומה לאלגוריה, היא מידיום, שמה שעשוי להיראות בו כמשמעות מפורשת, משמש אך מסווה למשמעות אחרת, סמויה¹⁰. ולא עוד, אלא שהפונקציות הבסיסיות של האירוניה ממוקדות אף הן, תכופות, ביחס שבין הטקסט למרכיבים חוץ-טקסטואליים, בעיקר בתהליכי הפיענוח של מושאי האירוניה, ופוקס עצמה, על-כן, מתייחסת אליהם. יתר-על-כן: המעיין בביקורת עגנון, יעמוד על כך שהפרשנות האלגורית לא זו בלבד שאיננה מוציאה מכלל הסתברות את נוכחותו של האירוני, אלא שתכופות מסייעת היא בחישובו ואף מבססת אותו.

בהקשר זה דוחה פוקס את ההתייחסות האלגורית-סמלנית למרכיבי זמן מקודשים כהגזמה ומציעה לראות בהם מרכיבי-זמן מקריים בתכלית (שם, 87). אין ספק שההתעלמות מההיבטים האלגוריים-סמלניים שבמרכיבי הזמן המטוענים ביצירת עגנון, יש בה משום הפקעה של ממדים משמעותיים ייחודיים לסיפורת זו, הפועלים אף בחישובו של הפן האירוני שלה.

מן הראוי שנעמוד אף על הפערים ביישומו של המושג "אירוניה רומנטית" אצל פוקס. לדעתה, האירוניה הרומנטית "אינה מכוונת כלפי מרכיב בסיפור, כגון דמות או מירקם עלילתי מסוים, אלא כלפי הקורא עצמו. הקרבן של האירוניה הרומנטית הוא הקורא..." (שם, 127).

מושאי האירוניה הרומנטית הם האמן והאמנות. מגמתה של האירוניה הרומנטית היא להצביע על התשתית האבסורדית של האשלייה האמנותית. שעה שהאמנות נתפסת כמימוזיס של החיים, הרי האירוניה הרומנטית מצביעה על כך שהיא רק יכולה להתחזות ככזו; יְעָדָה של האירוניה הרומנטית הוא, איפוא, להאיר את מדערתו של האמן ואת "מודעותה" של האמנות להתחזות זו¹¹. אין ספק שביצירת עגנון מרובים המרכיבים האירוניים-רומנטיים ופוקס אכן עומדת על השתקפויות מסוימות של זו, כגון: תופעות הניכור של האמן כלפי אמנותו, המסתברות כתוצאה מהתמקדותו של הסופר באמצעים העיצוביים שבאמצעותם הוא מגלם את המיבדה האמנותי (פוקס, 128). צר שפוקס לא המשיכה בפיתוח המרכיב האירוני-רומנטי ביצירת עגנון, שעה שמשקף הוא את כשלונה של האמנות לשמש אף כמיפלטו של האמן, והיא ניצבת רק כחיץ, שאין לגשר עליו, בינו לבין החיים¹².

מיקודה של אמנות האירוניה העגנונית על-ידי פוקס, בעקבות גישת ג'רארד ג'נט¹³, על עקרון הייתור/חיסור והדגש הטריטוריאלי בלבד, גוררת, לדעתנו, סכנה רבה של פשטנות-יתר בהבנתו של הארג העיצובי הסבוך הכולל של סיפורת זו. במיוחד בולט הדבר בייחוס עקרון הייתור/חיסור והדגש הטריטוריאלי לאמנות הדיגרסיות העגנונית, שעה שהסבר הריבוי האפיזודאלי-דיגרסיבי ביצירת עגנון כ"היתוך אמנותי של הקומפוננטים שלה בחומר ובצורה" (סדן, 49) וכשיטה תבניתית תיקבולתית-זימונית מתוכננת (שקד, 47-64), מאפשר תצפית נאמנה יותר באמנות הסיפור של עגנון בכלל ובאמנות העיצוב האירוני שלה בפרט.

כך, לדוגמא, נראית לנו גירסתה של פוקס, שההתמקדות בגילום הסועדים והסעודות למיניהם מהווה סטייה טריטוריאלי מטרענו המוטיבי של סיפור פשוט (שם, 95), כאילוץ פרשני; שעה שפיענוח מוטיב הסעודות והסועדים כמרכיב מבני-משמעותי מרכזי בעיצוב עימות צירל/בלומה וכציר-מבריח למסכת האירונית של היצירה (שקד, 197-227), מסתבר, לדעתנו, כמעשה פרשנות אורגאני, באותה מידה נראית לנו כמרדדת ביותר התצפית הייתורית/חיסורית שבאמצעותה מפרשת פוקס את מוטיב האדרת באורח נטה ללון, כדוגמא לאי-התייחסותו של הגיבור "לבעייה היסודית ולהסתחפותו בשורה של התפתחויות טריטוריאליות", ואת עלילת פריידא כאפיזודה שאינה מעלה ואינה מורידה ואשר אין בה "כדי לפתח את המגמה העלילתית של הרומן" (שם, 91). אין ספק שהארתם של אלה כמרכיבים אורגאניים בתזמור הכולל של היצירה, מבעד לעימות שבין נקודות-תצפית מנוגדות וסותרות, לא רק מעניק יתר עומק להבנתנו את "המגמה העלילתית של הרומן", אלא אף חושף ביתר-שאת את התצפית האירונית שלו (גולדברג, 53-54). הוא הדין בגירסתה של פוקס שתמול שלשום מהווה דגם מייצג לאקט השתלטותה של עלילה צרדית (עלילת הכלב) על עלילה מרכזית (עלילת קומר) וסיומו ב"נצחון הטפל על העיקר", שבאמצעותו מתעצב, לדעתה, המידיום האירוני של היצירה (שם, 92). גישתה של

פוקס לוקה כאן, לדעתנו, בפשטנות יתר, המשתמעת בקיצוץ גמור בנטיעות המטה-ריאליסטיות של היצירה, שבאמצעותן מסתברת העלילה המרכזית של הרומן לא כעלילת קומר, אלא כעלילת המיפגש שבין קומר לבין בלק הכלב ואשר לא רק שאינן מכהות את העוקצים האירוניים כאן, אלא שיש בהן כדי להעצימם¹⁴.

פוקס מעמידה את עיקר חידושו של ספרה על הכנסת כלה כמידגם לתיזה שלה על האירוניה ביצירת עגנון. לדעתה, לא הבחינו עד כה ביסודות המביכים של היצירה. היא מתייחסת לגישות הנאיביות בפרשנותו של הרומן, אך, למרבה הצער, אין בספרה כל הדהוד לגישה האחרת, החושפת בהכנסת כלה ארג סאטירי ואירוני מורכב ועוקצני ביותר. נראה לנו כי אף פה מסתברים כאילוץ וכפשטנות יתרה נסיונותיה של פוקס ליישם את אמת-המידה הייתורית/חיסורית והדגש הטריטוריאלי בלבד לחישובו של האירוני ברומן. לדעתה, "המיבנה האפיוודאלי, המאפיין את הכנסת כלה, אינו גורם שיש לתרצו כאורגאני, הומוגני או הרמוני... הקישור בין האפיוודות המשניות לבין העלילה המרכזית הוא לעתים קרובות שרירותי וצורם..." ולכן, לדעתה, "הייתור הוא אירוני" (שם, 81). בניגוד לסברה הזאת, נראה שהגישות הפרשניות המצדדות באחדות המיבנית של הכנסת כלה מאפשרות חדירה משמעותית יותר לרבדיה השונים של היצירה, תחת ההתייחסות לרובד בודד בלבד, ויש בהן כדי לחשוף את התצפית האירונית שלה לא רק בפן הסאטירי המפושט שלה, אלא בריבוי פניה ובמורכבותה.

כבר ב־1932 הגדיר סדן את הכנסת כלה כהיתוך אמנותי של מרכיביה והעמידה כתשתית לערעור יסודותיה של הפרשנות הנאיבית של יצירת עגנון. לדעת סדן, מהווה "...הפיגורה הגדולה והמהריב של ר' יודיל..." דגם מייצג לכפל-הראייה המייחד את הטכניקה הסיפורית ואת אמנות האירוניה של עגנון, כלומר, "הרצאת דברים לתומם", הפורשים, מאידך גיסא, את "מגילת הביקורת". אולם אפשרות הפעלתה של התצפית התמימה מתערערת בסיומו של דבר: "על כל פנים מתערערת כך אותה הוודאות של אידיאליזאציה ואפילו אם אתה מניח כוונה של אידיאליזאציה, היא עשויה שתתבדה בסיומו של החשבון...". בהכנסת כלה, גורס סדן, הגיע עגנון לשיא הטכניקה האמנותית שלו בהחדרתם של חומרי הביקורת לתוך העולם התמים על-מנת להורסו מבפנים, אך לא כילידי עולם חיצוני, אלא כ"עוברים אורגאניים": "התחכמו ונכנסו לפני ולפנים של אותו עולם תמים, לבושים בלבושו ועטורים בעטרתו ומשתמשים בכל סממניו שלו, כדי לערער את בירת האויב מתוך מבצרו שלו פנימה..." (סדן, 24-25). מתוך התלכדות עם תצפית זו, לפיכך, מקיש סדן כי "העולם שכולו טוב אינו קיים, אלא בלבו של ר' יודיל בלבד... ואין אתה מאמין בסופו המוצלח והמשמח של הסיפור, אדרבה...אתה נוטה לפרש כי המחבר ניסה להימלט מן ההכרחיות של סיום טראגי... והיה זה חוש אמנות מרובה לסיים כך, כי סיום זה הוא גם מיברח מפני הטראגיות המוכרחת וגם הוכחה שהמיברח לא היה בגדר האפשר... בעצם אין ההארמוניה אלא בילבולת דיסהארמונית" (שם, 26).

במאמרו, "על המיבנה של 'הכנסת כלה'", המבריה את פרשנותה של היצירה, בסיכומו של דבר, על הליכוד המיבני שלה, מסב ש. וורסס את תשומת-לבנו להסבה המשמעותית שחלה ב"סיפורים האניקדוטאריים", בשל תהליך השתקפותם ב"סיפור המרכזי"¹⁵. על-פי סברתו של יוסף דן, מסתננת האירוניזאציה של "אורח חיים שלם ותפיסת עולם שלימה" מבעד לנקודת-התצפית של המשולש האירוני, ר' יודיל, ר' נטע והמספר, ומתגלמת על רקע הפאנורמה הרחבה של הכנסת כלה, שאיננה אלא פיתוח של המרכיבים העקרוניים המאכלסים את הפרק הראשון של היצירה¹⁶.

אף רושמת טורים אלה, הדנה בהכנסת כלה כביצירת יסוד להארתו של המודוס הפיקארסקי בסיפורת עברית חדשה, מצביעה על כך, כי דווקא המודעות לליכוד התימאטי והמיבני של היצירה מאפשרת את חישובם של המטענים האירוניים האצורים בה וכי בר בבר עם הטיפול הריטורי ההטעייתי המורכב ביותר, המופעל ברומן, מציב כאן הסופר את הרפלקטורים האירוניים שלו, המשמשים כתמרורי-דרך לקורא המאומן על-מנת לסייע בידו בהסרת הלוט מעל מסכת משטה זו¹⁷.

אם כי לא קלה היא מלאכת המבקר, שעה שעליו להתמודד לא רק עם השיפוע העצום בחומרים ביקורתיים העומדים לרשותו, אלא אף עם ריבוי הגישות ואמות-המידה המילבריות והמילגוויות למיניהן שיושמו לחקר היצירה העגנונית, הרי יש לקדם בברכה כל דיון במורכבותה וכל הבא לבנות נדבכים נוספים לביקורת העניפה של סיפורת עגנון, ובכללם – חיבורה של אסתר פוקס.

1 יקצר המצע כאן מלפרט את כל הגישות הביקורתיות שדנו במידיום האירוני ביצירת עגנון ולהלן, לפיכך, מובא מבחר מייצג בלבד.

2 כוונתנו כאן ל"נאיבי" במונח של תמים-שלם, בהתאם לגישה השילרית.

3 דב סדן, על ש"י עגנון: מסה, עיון וחקר (תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1967), עמ' 27-9.
3 משה שמיר, "התרמיל הקרוע", יובל שי (רמת-גן, 1958), עמ' 79-86; "סוד החיבור ביצירתו של עגנון", הארץ, 19/2/60.

4 לאה גולדברג, "ש"י עגנון – הסופר וגיבורו", לעגנון שי: דברים על הסופר וספריו (ירושלים: דפוס מרכז, 1959), עמ' 47-61.

5 S. Leiter, "The Ironic Imagination," *Conservative Judaism* (5), XXI (Winter 1967), 1-26; "The Vision of the Fallen House," *Midstream*, XIII, 2 (February, 1967), 4-11.

6 גרשון שקד, אמנות הסיפור של עגנון (מרחביה ותי"א: ספריית פועלים, 1973).

7 שלום קרמר, ריאליזם ושכירתו (גבעתיים ור"ג: ספריית מקור, 1968), עמ' 133.

8 כדוגמא לטיפולים בהיבטים האירוניים של היצירה הבודדת בסיפורת עגנון, ראה: עדי צמח, "שתי הקומות", הארץ 9/8/63; שרה כץ, "הערות להערות אחדות לסיפור פשוט לש"י עגנון – ליוסף אבן", מאזניים ל"ו, 342-343; מלכה שקד, "האם היה הירשל משוגע? לקראת ראייה פלוראליסטית של העלילה ב סיפור פשוט", הספרות 32 (יולי 1983) 132-147; יעל שגיב – פלדמן, "בין מפתח למנעול: קריאה חוזרת באירוניה עגנונית אחת", שם, עמ' 148-151. ועוד.

8 אסתר פוקס, אמנות ההיתממות: על האירוניה של ש"י עגנון (תל-אביב: מכון כץ לחקר הספרות העברית, 1985).

הרהורים למקרא "קופסה שחורה" לעמוס עוז

גילה רמרז-ראוך

קיצוניותם. הצבר שהופיע ב"ארצות התן", או בן-דמותו או בן-מחזורו, התבגר, ועתה הוא אב. האב, פרופסור אלכסנדר גדעון, הופך את מציאותו למוקד ההתבוננות העצמית על דרך המחקר האקדמי. נושא מחקרו הוא "האלימות הנואשת – מחקר בקנאות השוואתית". וכך, הישראלי היושב בחו"ל מנסה באמצעות מחקריו להגיע לסוד קיומו ועצמיותו.

בנו, הנער בועז, אשר לו מתכחש אלכסנדר גדעון בראשית הרומאן ואשר בסופו של הרומאן הוא מתאחד אתו, כמוהו כבן בנובלה של א.ב. יהושע "שתיקה הולכת ונמשכת של משורר", מטייט, כותב עברית דלה בשגיאות גסות.

הספרות הישראלית מיוזרה המוקדם ועד יעקב שבתאי ודוד גרוסמן שואלת לטיבו של הצבר. יצחק שנהר שאל לצביונה של האומה, שאלה זאת לא נשאלת עוד. עמוס עוז, אולי יותר מכל סופר ישראלי אחר נתן לנו גלריה מגוונת של אספקטים שונים בדמות הצבר. נקודת הראות האירונית היתה קבועה אך העיצוב, אירוני ככל שיהיה, הורה על קווים שונים בדמות ועל מגבלותיה.

עוז, בדרכו, חושף את דמות הצבר ומציגו כדמות נעדרת מימד רוחני, אינטלקט-טואלי, כל זאת חרף רקעו ורקע אבותיו וחרף מאמציהם לעשותו בדמותם. ברומאן קופסה שחורה מביא עמוס עוז דברים אל

9 D. C. Muecke, *The Compass of Irony* (London, 1963), pp. 14-39.

10 A. Preminger, ed., *Encyclopedia of Poetry and Poetics* (Princeton, New Jersey, 1965) p. 407.

א. שוהם, *המשמעות האחרת* (תל-אביב: מכון כץ לחקר הספרות העברית, אוניברסיטת תל-אביב), עמ' 20.

11 מיוקי, עמ' 197-199; פרמינגר, שם.

12 לענין זה עיין: אברהם בנד, "קשרי קשרים וקשריו", מולד ד' (תשל"א), 98.

13 Gerard Genette, *Introduction a L'architexte* (Paris: Seuil, 1982), p. 13.

14 לענין ההיבטים המיטאריאליסטיים של **תמול שלשום** והשלכותיהם, ראה: הלל ברזל, *סיפורת עברית מיטאריאליסטית* (רמת-גן: ספריית מקור, 1974), בעיקר עמ' 10-9; 12-13. ולענין מרכזיותה של עלילת המיפגש קומר-בלק, ראה, לדוגמא: ב. קורצווייל, "על בלק, הכלב הדימוני ב'תמול שלשום'", *הארץ*, 8/2/46; מ. טוכנר, *פשר עגנון* (גבעתיים ור"ג: הוצאת אגודת הסופרים בישראל ליד הוצאת מסדה, 1968). בעריכת ישראל כהן, עמ' 63; דן מירון, "ביותו של הז'אנר הזר: לבעיית אמנות הרומן של ש"י עגנון", *דיעות אחרונות*, 5/2/86; לדעת א. בנד, אם כי פרשת הכלב היא רק חלק מהרומן ולא ההיבט הטוטאלי שלו, הרי המטאפורה של בלק היא בעלת המשמעות המרכזית ביצירה, *Nostalgia and Nightmare* (Berkely and Los Angeles, 1968), p. 432.

15 ש. וורסס, *סיפור ושורשו* (רמת-גן: ספריית מקור, 1971), עמ' 182.

16 יוסף דן, "פילוסופיה ואירוניה ב'הכנסת כלה'", מולד, כרך ו', 18 (אביב תשל"ה), 480-483.

17 רבקה פרידמן, "אל המרחב האירוני: המסע בעולם הפוך", *התם המתנבל: עיון באלמנטים פיקארסקיים בסיפורת עברית חדשה* (חיפה: פינת-הספר, תשל"ח), עמ' 53-86.

מתמדת בספרות העברית ובספרות הישראלית. בועז, הבן, דוחה כל קיום שיש עמו קשר לטופס, לאידאולוגיה או לכל דבר המצוי מעבר להווה הנוכח. אבדן טופס-חיים וחיפוש אחר טופס אחר ממקדים את בעיית ההגדרה העצמית של הישראלי הצעיר אשר כל עבר נראה לו מתנה ומגביל. ועם זאת ברור כי הצורה האפיסטולרית, רומאן הבנוי על חליפת מכתבים, כיסוד המכונן הבלעדי של הרומאן קופסה שחורה מעיד על חשיבותן של המלים. שני האבות קשורים בכתיבה, האב כחוקר, והאב-המאמץ כמורה, הטיטות של מחקרי האב, כמברקים הגודשים את הרומאן מורים על חשיבות וכֶּשֶׁל המלה. שתי דמויות מרכזיות אחרות, בועז הבן, מספק את העילה לרומאן ואילנה האם, הבונה את הקרקע למתרחש, דבר אין להם עם כתיבה.

בעיית כל הבוגרים הוא בועז, בנם של אילנה ואלכס הכופה, מבלי דעת, על הבוגרים התבוננות נוספת בחייהם ובוודאיותיהם. הוא אינו נכנע לכסף המורעף עליו באמצעות אביו עתיר הנכסים ובאמצעות אביו-מאמצו עליו מרעיף האב ממון ללא גבול.

בין אביו הביולוגי הכותב למעשה את חורבנה של מדינת ישראל, כשהקופסה השחורה היא מטאפורה לה, לבין אביו המאמץ ולרכוש קרקעות אל מעבר לגבול הירוק, נמצא הבן החוזר אל נחלת סבו. הסב נמצא במוסד על הכרמל כשהוא ממלל את חייו כתסריט שהוא עצמו יצר ועיצב. בועז דוחה את שני המודלים האבהיים ורוצה ליצור את עצמו מתוך עצמו, ולא מתוך מכיתות עבר שבור.

האם קיים טופס לגבי בועז? הטופס הוא

אך בעוד הבן ביצירת יהושע מנסה באמצעות המלה להגיע לעצמותו כשכתבי אביו מודל הם לו, הרי בועז, אחר מסע קל של עבריינות-נוער שב לנחלת סבו והוא משקם את הריסותיה. ואילו האב, אלכס גדעון-גודונסקי, שב ארצה לשכב עם אבותיו. אם האב ב"שתיקה..." נוטש את בנו ומפקירו לחיי מוגבלות נפשית ופיזית, הרי האב בקופסה שחורה, החוזר ארצה אכול סרטן מחזר אחר בנו נעדר המָסָר המילולי, ונהנה מכך שבנו הצעיר נושא על כפיו את גופו הקלוש כשהוא מעלהו במדרגות הבית.

הבן בעל האבות הכפולים הופיע כבר בספרות הישראלית. דוגמה אחת היא הנובלה "הפרדס" מאת בנימין תמוז. לבן שני אבות, אב ערבי ואב עברי, הזהות האבהית אינה ברורה. גם לבעז שני אבות: אביו מולידו אשכנזי חילוני בן הארץ, ומיכאל סומו, יליד אלג'יריה, דתי, בעל אימו ואביו-מאמצו. בועז, גידול פרע, מוותר בסופו של הרומאן על שני האבות המנסים כל אחד בדרכו לקנות את לבו כשהם משפיעים עליו רוב ממון. הוא, כגיבור מנוחה נכונה, חייב לצאת מן המסגרת כדי למצוא את מקומו, אך הוא אינו יוצא לערבה או למדבר, הוא חוזר ישירות לקרקע אבות.

הצבר הצעיר בוחל באביו הצבר, האב אשר אינו מצליח להנחיל לבנו אפילו כתיבה תמה. הבן עצמו מוצא עצמו בעבודת כפיים ובוותור על מימד רוחני מוצהר. הוא רוצה לשפר את לשונו ואולי אף להבין סודן של מלים אשר שני אבותיו, כפי הנראה, הצליחו לזייף בצורה כה כואבת.

הבנים המואסים באבותיהם הם נוכחות

השוואה והיישוב היהודי בארץ-ישראל

יצחק עברי

והעֶבְרִים. הגרמנים והצרפתיים שבמשך שני דורות נלחמו אלה באלה עד חורמה, משנסתיימה המלחמה החלו מדברים על קהילייה אירופית. לא כן הערבים, הם לא רצו לשבת בשלווה, הם היו מוכנים לקבל את הטובה שהביאו היהודים לארץ לא-נושבת, אבל לא רצו בשותפות כלשהו עם היהודים. הנציב העליון הראשון ליהודה, הלורד סמואל כסבור היה, שאם ימנה את המופתי הירושלמי לראש המוסלמים, המופתי באג' אמין יהפך לכבשה תמה. תקוותו של הנציב לא נתקיימה. הודה בכך אפילו נכדו (בנו של אדווין סמואל, המדען ממכון וייצמן). המופתי כידוע הפך לראש מארגני הפרעות בארץ ובימי מלחמת

אחרי משפט דרייפוס בשנות התשעים למאה שעברה בצרפת, סבור היה ד"ר תיאודור הרצל שהמדינה היהודית אינה רק תקווה לריפוי מדוי עמו הרצוף והשבור, אלא גם שיחרורה של אירופה מדיעות קדומות והשתחררותו של העם היהודי מנגע האנטישמיות. חזונו של הרצל היה לא רק חזון גאולה אלא גם חזון של "וגר זאב עם כבש" ושל אחוות עמים.

הנהגה באה מלחמת העולם השנייה והפכה את הקערה על פיה: ארגון האו"ם ורוב-ירובן של האומות המשתתפות בו הכירו במדינת ישראל. מדינאים כמו חיים וייצמן קאו דרכים ליחסי שלום ושלווה בין ישראל

אשר באחת ממלחמות ישראל השליך שלושה רימוני יד לבונקר מלא מצרים ואשר הרג בודון גמל תועה (מוכיר את הרג הכלב בסיפורי יזהר לילה בלי יריות ומסע אל גדות הערב), מקדיש את מחקרו לאלימות. הסב היה איש שררה אלים וגבר כובש, האם, הזונחת את בעלה מיכאל סומו ומצטרפת אל הבן והבעל-לשעבר בנחלה, אף היא מצטיינת באלימות. כאשר בעלה חולה על סף המוות, והוא אינו נשמע לה, היא מכה בו.

מול התמימות של מיכאל סומו והעקרות הרוחנית של אלכס גדעון, נראית הברבריות של הבן כנאורה. מסקנתו של עזו היא כי "כל החשבון עוד לא נגמר".

מיזוג בין תורת א.ד. גורדון נעדרת-מלל ואידיאולוגיה לבין קומונה ראשונית בה איש הישר בעיניו יעשה. ואמנם בועז אוסף סביבו חבורה של תמהונים-זורקים הבונים ומשקמים את הנחלה יחד. הטופס הפיזי היחיד המצוי בידיו הוא מה שהוא קורא ספר שפה בשם "דקדוק הפה והאוזן".

מול ערירותו נעדרת החום ומשוללת החמימות של אלכס מופיע הבן כאל פרוץ צעיר, השולט, כסבו בשעתו, בקומונה מסביבו. היחס אל הכל, כולל ערבים, הוא פתוח-הומאני ובעיקר בלתי מתערב.

האלימות מאפיינת את בועז, אך היא מצוייה באביו ובסבו ואף באימו. האב,

שלטונות ארה"ב להעלות את אנשיה לחופי מדינת החופש, והתעלמו משירתה וממצבתה של אָמֶה לְזֶרוֹס, בכניסה לנמל ניו־יורק.

לא נדון גם בחששותיהם של "יִאֲהוּדִים" מסויימים בארה"ב שבאו הנה לפני דור ודורותיים וחששו להגברת האנטישמיות, הגדלת האבטלה וכו'. רוב ההסטוריונים בארה"ב השתדלו לטהר את השרץ בק"ץ טעמים, מלבד יחידי סגולה כארתור מורס. וכן לא נעלה כאן את פרשת סירובה של מפקדת בעל-הברית (מרשל התעופה הבריטי טֶדֶר) להפציץ את אושוויץ, אעפ"י, שטסו פעמים רבות באיזור זה והפציצו את בתי החרושת לגומי מלאכותי ("בונה") בבת-החרושת של הנאצים שבהם עבדו אלפי יהודים לפני שנשלחו לתאי-הגזים.

ניגש לשאלה יותר פשוטה, שהחלה מתעוררת קודם באמריקה ולאחר מכן במדינת ישראל: האם עשינו כל מה שהיה ביכולתנו להציל יהודים משיני החיה הנאצית?

הסטוריונית צעירה מאוניברסיטת תל-אביב, דינה פורת, פירסמה כעת בהוצאת "עם עובד" ספר בשם "הנהגה במילכוד" ("ספריית אפקים"). הספר הוא רב-פמות, (580 עמ') וסגנונו שוטף ועיקרו: יְחִסָּה של הנהגת היישוב בא"י להשמדת יהודי אירופה. היו זמנים, שיהודים דתיים קיצוניים, או תמימים, שנהגו לתרץ זוועות השואה בנימוק "מפני חטאינו". והיו גם יהודים שראו עצמם ציונים שבאו בטענה: "למה לא עלו לארץ קודם?" וחשמן ידוע ראה

העולם השנייה אף זכה להתקבל לראיון ע"י היטלר ובבלקנים הסית את המוסלמים המקומיים לטבוח את כל היהודים. כבר אמר דוד בן-גוריון: כל עוד לא יאמרו הערבים נואש לתקוותם לנצח את הישראלים לא יהיה שלום בארץ הקודש.

אולם לא בסוגיה של יחסי ישראל וערב אנו באים לדון כאן, כי אם בְּשׂוֹאָה שבאה על יהודי אירופה בפקודתו של היטלר ותחת פיקוחם של אנשי ה"ס.ס." וה"ס.א." שלו, ע"י רוצחים ליטאים, אוקראינים, רומנים, וכו' וכו'.

זה לא כבר הוציא ההיסטוריון המזהיר מרטין גילברט ספר על השואה ואמן-הקולנוע הצרפתי לנצמֶן הפיק סרט עדות על אושוויץ ומידאנק ותל-התילים של קברי האחים באירופה. וכולנו שאלנו את עצמנו: מדוע שתק העולם? מדוע סברו שליטי המערב עם רוזוולט וצ'רצ'יל בראשם, כי עניין השמדת היהודים – אין לו תְּקֵנָה וכי אסור לומר, שצבאות בעל-הברית נלחמים למען שיחרורם והצלתם. שכן גם רוזוולט וגם צ'רצ'יל סברו שהנאציזם גדל מפוחה של האנטישמיות, וכל מעשה חסד ויצירת מקלט ומפלט ליהודים מוכיח, שבעל-הברית דואגים ל"עם הנבחר" ולא לתקנתו של העולם.

לא נחזור כאן על פרשת רוזוולט, שהיה טופח על שכמו של סטיפן נויזו ואומר לו: "הכל יהיה בסדר". ולא נדון בוועידת אויאן (שראש הגורמים לה היה השר מורגנטהאו) ולא על אניית פליטי השואה, שלא הירשו לה

מוכשר ביותר — שיכול למצוא זכות למיעוט המעש של מנהיגי היישוב. הלא הדברים אמורים לא בסתם קטסטרופה, אלא באבדנם של ששה מיליונים אנשים נשים וטף.

אניטה שפירא, בספרה רבי-הערך "ברל", אומרת, כי שתיקתו של ברל כצנלסון בעניין השואה היתה כמעט מוחלטת. בישיבות הועה"פ המצומצם, שנערכו (יאנואר-פברואר, 1941) לאחר שנתאמתו הידיעות על השואה — לא נטל חלק בדיונים ובמעשי ההצלה. הענין מוקשה ועד כמה שידיעתנו מגעת גזר על עצמו שתיקה ולא הניח לנו להציץ לנבכי נשמתו. ("ברל" עמ' 633) והאם יש לפקפק באהבת ישראל של ברל כצנלסון? זוהי אחת המידות המובהקות שהצטיין בה מראשית ימיו, כפי עדותו של הסופר י. ח. בקנר. אחרי הפגישה הראשונה עם ברל במעונו. הם שוחחו כשעתיים וכשיצא ברנר מלפני ברל אמר: "ברל הוא אוהב ישראל גדול". ואם ברל גזר על עצמו שתיקה — לא חידה היא, אלא סימן שאפילו הוא לא ראה דרך להצלה. כלומר: ספרה של דינה פורת לא קא ליישב קושיות וחידות אלא ליצור בסיס למחקרים נוספים.

אפילו צורך לעצמו לומר שהשואה והסבל באו בשל עוונותיה של האנושות הזקוקה למירוק עוונות ברוח "המסורת" הקאתולית.

נזכרנו במה שאמרה פעם גולדה מאיר ז"ל, אחרי מלחמת ששת הימים: "יודעת אני, גם יודעת, שאילו נאצר ואסאד היו מתגברים עלינו ומשמידים אותנו היו כל עמי אירופה מרחמים עלינו ומזילים דמעות על מר גורלנו. ואולם, אנחנו מונתרים על רחמיהם ושמחים שהפינו את האויב ולא היינו זקוקים לרחמים שלהם".

דינה פורת היא מרצה להסטוריה באוניברסיטת ת"א, ובספרה היא מביאה הרבה תעודות והוכחות לכך, שהישוב לא נענה כראוי לדרישות השעה ולא עשה די הצורך להצלת אחים. בספרה היא שוללת את "המילפורד של ההנהגה", ובו בזמן אינה חלה ואינה מרגישה שהיא עצמה נתונה במילפורד שכזה. כלומר: היא מוצאה בהנהגה של היישוב בארץ בימי השואה מעין תסביך של "הדחקה", אך אינה נותנת תשובות חד-משמעיות ומניחות את הדעת לאזלת-היד של מנהיגי ישראל.

ישנו פתגם לועזי הרווח בין הבריות: "מי שמצטדק (מתנצל) מאשים את עצמו", ואין לך הסטוריון — ולו גם

* ראה: "When Six Million Died."

מדברים הפרופטורים הרבה

אברהם הגורני־גרין

ומישגן בואכה אל העיר פילדלפיה, ומשם לניו־יורק המטרופוליטנית. שוחחתי עם הפרופטורים לעברית. "מדברים הפרופטורים הרבה" כדברי המשורר רוברט ורמן. מדברים הרבה ולעתים, יש שגם אשנב נפתח אל המתרחש בלבם פנימה. לא תמיד.

במרומי הקומה ה־13 ברחוב מספר 70 במנהטן ישבתי לאחר סידרת הפגישות הארוכה. דומה, דבר לא ניתן עוד לחפש. אך אני עדיין אינני משלים. שמא יתגלה צד נוסף. היבט אחר. אקבע עוד פגישה או שתיים. אני מתבונן אל קטע השדרה שבפינת הרחוב. יום אביבי. אתמול ירד גשם ושטף את הכבישים. חג השבועות מתקרב. סוף שבוע ארוך. אצלל ואועיד פגישה עם אחת מאלה הרשומות בפנקסי גלים־גלים חולפות המכוניות. מוניות צהובות נושאות שלטי פרסומת. מנמרות בצהוב את שטף התנועה. בני אדם נינוחים יושבים על הכסאות מתחת לגגון של מסעדה המשקיפה על המדרכה. מעליהם, אלכסונית, נטויות מדרגות המילוט. במקרה של שריפה. אימת הכרך הגדול.

אתמול שמעתי על השריפה הגדולה. כילתה כרכים־כרכים של ספרים עבריים בסמינר התיאולוגי היהודי. אמנם לפני שנים היה הדבר. אך מראה האותיות העבריות הפורחות באוויר, באש, ואין מציל — חי נשאר.

ימים אחדים לאחר יום העצמאות ה־ל"ח שלנו, ב־18 במאי 1986, נפתח באוניברסיטת ניו־יורק הכנס הארצי השנתי של איגוד הפרופטורים לעברית בארה"ב. הוא הוקדש לנושא ההוראה האקדמית של הלשון והספרות העברית.

וכמו תמיד, למעלה מ־50 חוקרים ידועים, מארה"ב, אירופה וישראל — הציגו במהלך שלושת הימים, על פני עשרים "מושבים", את "ניירותיהם". איש־איש בתחום עיסוקו: מי בספרות העברית החדשה ומי בספרות השואה, מי מן המקרא ומימי הביניים, ומי מן הלשון העברית בת־זמננו.

עולם כמנהגו נוהג. ישראל. אירופה. ארה"ב. יום השואה. יום הזכרון לחללי צה"ל. יום העצמאות — וכסדרו: אף הכנס המלומד. אחד בחוף המזרחי ואחר, בודאי, בצפון. שם ארגון פרופטורים אחר, בנושאים דומים, שוקד על העשייה. עלי להודות:

התעוררה סקרנותי. ביקשתי להציץ אל עולם מופלא, מוזר זה של העברית באמריקה. קרובה העברית ללבי וספרותנו בראש מעייני. התוכל העברית לשמש גשר בינינו לבין שוחרי השפה אשר שם? — שאלתי את עצמי. קמתי ונסעתי.

שבועות אחדים נודתי מקמפוס לקמפוס. מקליפורניה, דרך ויסקונסין

תואר דוקטור לשם כבוד או להענקתו. טרודים בבחינות סוף השנה האקדמית. מוקפים ספרים עבריים לרוב. מקצתם ישנים-נושנים. נושמי אווירה של תרבות עברית שלעבר. ימים לא יהיו עוד. לילות בל ישובו. רובם של הספרים – מן האחרונים. מאלה שראו אור בישראל המתחדשת. השמות הידועים של מבקרינו הנחשבים. יצירות הסופרים, שהם ראשי המדברים בספרות בת-זמננו. בשם המציאות והאנטי-מציאות. הגיבור והאנטי-גיבור. והאנטי-גיבור שהוא בעצם הגיבור בה"א הידיעה. מחברים וגיבורים, שעיפו מצינות ומלאומיות עברית. חמדו להם לצון והעמידו, לעתים, מעין מציאות מהופכת ונלעגת. גל של חוקרים בארץ כבר עוטה סביבם. עיפים מחקר עגנון והקלטיקונים החלו בונים תלים ותלי-תלים של השערות. סביב תלוליות של מה בכך. היום הן נראות לעין ומחר, אפשר, יכוסו אבק של שיכחה.

ואילו הם. כלומר, אותם חוקרים היושבים כאן. במכללותיה רבות היוקרה של הארץ הרחבה, הטובה, הגדולה – נדהמים ונבוכים ממה שגידלה הספרות הישראלית – חוזרים אל הבטוח משכבר: עגנון, המשכילים, אחד העם. מי עדיין בעברית. עדיין – מפני שמי יקרא כאן ספר-של-מחקר בעברית כדי להעריכו אקדמאית ולצרפו למניין הפרסומים שצורך בהם לשם הקידום? הן נוח ובטוח ויעיל יותר לפרסם באנגלית. ומוטב לא להישאר בתחומה של ספרות עברית בלבד. רצוי, למשל, להסמיכה ל... לא לספרות יהודית

ניסו לכבות בחומר כימי וגרמו נזק. ניסו במים לכבות את האש והוסיפו והשחיתו ספרים שלא כילתה השריפה הגדולה. בכאב סיפר האישי אשר על הספרות העברית במוסד את סיפור הבערה. אף הראה מקצת ממכמניה של מה שקורין הספריה החדשה. במיבנה המחודש. מיליוני דולרים נאספו. מישוהו שאל: לשם מה? היש עתיד לעברית באמריקה?

באתי לכאן לאחר יום העצמאות. הייתי עדיין המום ממראה עיני בבית הקברות ביום הזכרון לחללי צה"ל. החלקה הקטנה, המבודדת של נופלי מלחמת השחרור, שנאספו לכאן ממקום קבורתם הזמני ליד אתרי הקרבות – טבעה באחת בים של מצבות חדשות. העצים, מסתבר, נעקרו. המרצפות הוסרו וכל החלקה אוכלסה בחיילים צעירים ממלחמת הלבנון. נפגשו לוחמי תשי"ח עם חבריהם הצעירים. החלקה הקטנה המתה. מיוללת מקינת אמהות שכולות. נשים צעירות. במשך שנים היתה זו פינה שקטה. מצבה מצבה ופרטיותה. קהל קטן וותיק היה מתכנס כאן ביום השנה. באתי לארה"ב לאחר יום עצמאותנו לגלות אם העברית, אכן, יכולה לשמש גשר. שוחחתי עם הפרופסורים.

מצאתי אותם איש-איש בלשכתו. במחלקה ללימודי המזרח הקרוב או התרבות היהודית או העברית והלשונית השמיות או הספרות ההשוואתית שקועים במחקריהם. מכינים "נייר" זה או אחר לקראת הכנס, יום העין, ההרצאה לקבלת

שלפני קום המדינה. היא ניזונה מאלה בני דור הנפילים ומתלמידיהם. אמריקה לא התיימרה מעולם להעמיד מתנכים עבריים כגון אלה. ילידי מזרח אירופה שהיגרו לכאן. ההנחה המקובלת היתה, כי על אמריקה היהודית לדאוג לצדדים הכלכליים והפוליטיים של הקיום היהודי. ואילו לענייני רוח ולמחנכים תדאג יהדות מזרח אירופה. גם ארץ ישראל, שנועדה לשמש מקלט בטוח ליהודי לעת צרה. כך חשבו לפני השריפה הגדולה. לפני חורבן בית ישראל באירופה. כך היתה חלוקת התפקידים המוסכמת. המאגר היחידי למחנכים, שנותר לשם מילוי צרכיה של אמריקה עתה הוא ארץ ישראל.

* * *

הבאים מישראל – נאנחים זקני המקום. הבאים מישראל לשמש כאן מרצים ומורים אינם דומים למחנכי העבר. גם את המצב היהודי האמריקאי מתקשים הם להבין, הבאים מישראל. גם לא אלה שנתקדמו והגיעו, כאמור, למעמד של פרופסורה. דומה, לעולם לא יתערו במקומם החדש. תלושים יישארו. בלתי מעורבים. בלתי מסוגלים להשפעה ולהקרנה. סטודנט, ספק מן ה"יורדים" ספק מן ה"משתלמים", שהשתתף בשיחתי עם קבוצת תלמידים על הספרות העברית שח לי, בשיחה אינטימית וידוויית: דע לך, כי לא מעטים מהישראלים החיים כאן שנים על שנים אינם יודעים ציפור זו שנקראת בארצנו "דרור" מה שם ייקרא לה כאן. וצמח מצוי מקומי לא יוכלו לכנותו בשם. לא לזהות פרח בגינתם.

חלילה אלא דווקא לספרויות העולם. אל הקלסיקונים שבהם. הידועים והמוכרים.

אל המלומדים שאמריקה היא מקום גידולם, והם שרידי-השרידים של החינוך היהודי-העברי המבוסס והישן, שזה כבר עבר מן העולם, הצטרפו, כתגבורת, בני הדור החדש. חוקרי ספרות עברית ומורים חניכי ישראל. מהם שבאו לכאן אך ורק כדי "לעשות את הדוקטוראט" ועשו, בתוך כך, חיל. ממדריך ומורה לעברית ופרופסור-עוזר למעמד של "פרופסור חבר" הגיעו. ומי שלא הגיע עד היום – יגיע, בוודאי, בעתיד הלא רחוק, להיות "פרופסור גמור" כלשון עגנון. עתה הם שוקדים, במרץ רב, לרצות את ועדת המינויים בפרסומים חדשים, כמקובל. אין צריך לומר, שבין מחקריהם לבין רובה של ההוראה אין לרוב ולא כלום. כמה מן הסטודנטים הלומדים עברית וספרותה במכללות ארה"ב מגיעים ליכולת הבנת טקסט ספרותי עברי של עגנון או הזו ואפילו של עזו או יהושע?

דור זה של מורים ומחנכים, שעיקר גידולו בארץ ישראל, אמור היה להחליף את דור המורים המפואר שלעבר. אלה הסופרים הדגולים, ששימשו כאן בקתדרות והם חניכי ה"חדר המתוקן" ו"תרבות", שקנו להם גם בקיאות בלימודים הכלליים ומצויים היו בלשון המקום. עוד בשנת ה-50 – מספרים הנתיקים – יכול היה ציבור שוחרי לשון-עבר למלא אולם, ואף להאזין בעניין ומתוך הבנה לדברי סופר עברי מן הארץ. היתה גם היתה מערכת של חינוך עברי בשנים

שם הוא מוקף ספרים עבריים. מפרסם מחקרים שדוגמתם מונחת על מדף. הוא אכן משתתף בכנסים המדעיים. אולם בתוך האוניברסיטה הוא מבודד למדי. אין כמעט קשר עם התלמידים. הללו, האחרונים, פחות ופחות מוכנים להתאמץ. הוראת העברית התדרדרה לרמת קורסי בחירה סמסטריאליים. צריך אדם לאלץ עצמו ללמוד פסיכולוגיה של למידה והוראה כדי להתמודד עם סוג התלמידים שמבקרים היום בקורסים למתחילים. לאחר ככלות הכל עליהם חיותו. אם יחמיר בדרישותיו, לפי נטיית לבו, — ינשרו. פשוט ינשרו התלמידים והוא יישאר חסר תעסוקה. דרך ללא מוצא. כולנו מלמדים גם בקורסים הבסיסיים, אישר באוזני פרופסור אחר. ההתעניינות בעברית פוחתת והולכת — מאשרים רוב בני שיחי. באשר לסיבות — על כך ישנם הסברים שונים לעתים.

אחד מההסברים הללו הוא, כי היחס לשפות זרות בארה"ב נתון לתנודות. לפנינו נדרשו תלמיד בית-הספר התיכון והסטודנט באוניברסיטה ללמוד שפות זרות. היתה חומרה בדרישות. גל שביתות הסטודנטים ואי-השקט ששטף את הקמפוסים לפני למעלה מעשור שנים הפחית את הדרישות בתחומים שונים. השפות הזרות נפלו קרבן. במקביל עלתה תביעה ל"לימודים שחורים" בצד השפות הזרות. מגמה חדשה זו שימשה לעתים חממה לטיפול שנת ישראל. ביסודו של דבר מבקש האמריקאי את המאוחד והמשתתף והיחס לזרים ולשפות זרות הוא חלק מהמחיר.

אנחנו חיים — התודו אחרים — בסביבה נאה ומטופחת. בעיר ובחיק הטבע. אך המולדת היא בארץ. במקום בו השאירו את זכרונות ילדותם. חוויותיהם. חברים מילדות ומנוער. רק עמם ניתן על העמוק שבלב לשוחח.

פרופסור לעברית ולספרות כללית שהוא יליד ארה"ב איננו מצטמצם בפעילותו בל"ת אמות של עיסוקים מקצועיים אקדמיים. הוא מכיר בחוש מי מבין עמיתיו להוראה הם מבני ברית. הוא ישתדל לטפח את הקשרים עמם. עמדת-כוח היא חשובה באוניברסיטה כמו בכל מקום. אנשים בעלי רקע משותף יכולים לעזור זה לזה בעת הצורך. לקדם השקפה. מערכת יחסים כזאת נחוץ לטפח ללא הרף. הפרופסורים הישראלים נתונים לעצמם. מסתגרים בחוג צר. מבודדים לא אחת גם מהקהילה היהודית שבמקום. פעילותם בארגונים האקדמיים, כגון בארגוני הפרופסורים לעברית, נושאים אופי פרופסיונאלי. בתוך ארגון הפרופסורים למדעי היהדות בטל בשישים חלקה של הספרות העברית. פרופסור, שמקור חיותו הרוחני הוא ישראל, סיפר כי לאחר כל ביקור בארץ הוא שרוי במשך חודשים בדכאון. כאן קתדרה לו ומעמד של פרופסורה והוא יכול להשקיע אונו במחקר חשוב שהוא מן היחידים המסוגלים לו כדי להציל אוצרות רוח של מסורת ארוכה מדרת לטמיון. לא, הוא אינו מעורב בנעשה במקום. גם בבית הוא לא מעט זרות נושם. הרעייה — מקומית, אמריקאית. העברית אינה שגורה. ממלכתו העברית היא בלשכתו, באוניברסיטה.

מישראל בארה"ב הוא 150 אלף "בלבד" ולא 300 או 400 אלף. ובכלל, יניחו להם לנפשם. לפרופסורים. תעשו אתם את הנחוץ בארץ בישראל. תשפרו, למשל, את החינוך הגבוה שלכם. כמה זמן אתם מקדישים בישראל, באוניברסיטאות להרצאות פרונטאליות, למשל, במקום לקריאה עצמית של הסטודנטים. ומדוע המרצים בישראל נוהגים "לסכם" את ההרצאות בפני הסטודנטים. כך מתכוונים אתם להעלות את הרמה. לשפר את האיכות. להגביר את כושר המשיכה. לך תדע: האם התקפה זו נובעת משום שכן-שיחך לא הצליח לזכות אצלנו במישרה פרופסוריאליה ואולי מטעמים אחרים. וכלום, באמת, הכל אצלנו שפיר בהוראה האקדמית של הספרות העברית.

* * *

ימים אחדים לאחר יום העצמאות שלנו נפתח באוניברסיטת ניריורק כנס נוסף. הפעם מוקדש להוראה אקדמית של ספרות ולשון עברית. הוא נערך מטעם איגוד הפרופסורים. חמישים מרצים מלומדים נשאו את דבריהם. התעוררה סקרנותי. קמתי ונסעתי. שוחחתי עם מי ששוחחתי. השנה קיבלתי הזמנה לכנס. לא נסעתי.

תאמר: סטודנטים יהודים יתעניינו בעברית. היום, יותר מתמיד, הם נתונים ל"קריירה" האישית. מחשבים. אלקטרוניקה. משפטים. מקצועות מכניסים. אלה "הולכים טוב". מספר המועמדים ללימודי היהדות מקירבם פוחת והולך. גם הילודה בקרב האוכלוסייה היהודית בסימן ירידה. התוצאה ירידה במספר לומדי עברית וברמתם.

ישנה גם סיבה "ישראלית" המשפיעה על התופעה. בעת מלחמת ששת הימים, למשל, זכתה ישראל לשיא פופולריותה. כך גם העברית. היתה גאוה בישראל. התעניינות בלשון ובספרות. היפוכו של מצב בעת מלחמת "שלוש הגלילות". גם ה"יורדים" הבאישו את ריחה של הארץ. המצב הכלכלי. גילויי השחיתות. רמת הפשיעה בארץ, כל אלה הביאו להסתייגות. ה"מחיר" בריחה מהעברית. הדבר תלוי בכם, הישראלים – חוזרים ואומרים בני-שיחי. ויש אומרים: "ציונות". ומהי "ציונותם" שלהם, שם. הס מלשואל. גם לא התכוונתי לכך. מנגנון ההגנה הוא שמופעל. משעמם – הם אומרים – לשמוע ולדבר על עלייה ועל ירידה. לקיצוניים שבהם גם "נתונים" משלהם. למשל, סך הכל היורדים

בשולו "אחת היא לי" לט. כרמי*

נילי סגל

הרתומה היטב לחוקי העשייה של
המשורר. השיר חותר אל השלימות, אל
ההתמזגות המלאה, אך בהתאמה, על פי
תבנית. כורימת האוהב:

מים בְּשֶׁמֶשׁ
אֲנִי זֹרֵם עֲלֶיךָ,
מִתְאַם כְּהֶרֶף-עֵין לְגִוְפֶךָ,
(פְּרֶשֶׁת הַמַּיִם)

מים, שמש, אש וחול — מעניקים לשיר
מימדים חושניים, והלשון הרבדית מעלה
את החוויה ומרוממת אותה. היא גם
משרתת את המשורר ככלי שעשועים
נאמן. השימוש בלשון קודש וחול מטשטש
את גבולות האמן וממזג את האירוניה
בהומור.

בראיון שהעניק ט. כרמי ל"בצרון"
באביב תשמ"ב דיבר המשורר על האמת
והשירה. "אני מאמין שהשירה זה ענין של
אמת... באמת הזו ישנו הכוב של השירה,
אבל הכוב הזה מאפשר לך להגיד את
האמת". ואמנם, השיר שעל שמו נקרא
הספר מאשר את כפיפתו לחוקי יוצרו:

אֲנִי יוֹדֵעַ שְׂזוּזִיה אֲחִיזֵת-עֵינַיִם
אֲבָל אַחַת הִיא לִי.
אֵין לִי אֲחִיזָה אַחֶרֶת.
(אֲחַת הִיא לִי)

* ט. כרמי, אחת היא לי, ספרית פועלים, תל-

אביב, תשמ"ה.

יְדֵי אֵשׁ, יְדִיךָ מַיִם
יְחַד אֲנַחְנוּ מִלְאָךְ
שְׁאִינוּ נִשְׁרָף
נְאִינוּ כְּבָה

(עולם הפוך)

"אחת היא לי", מחזור שיריו האחרון
של ט. כרמי, מתגלה לעינינו כחגיגת
אהבה בה נסחפים האוהב ושאהבה נפשו
במחול של ניגודים. הוא חדל מלהבחין בין
אור לצל, יום ללילה, בין העתים.

היא:

"היא המְשַׁנֶּה אֶת הַעֵתִים
אוֹמַרֶת לַיְלָה לְעֶצוֹם הַיּוֹם
עוֹצֶמֶת אֶת עֵינַי בְּכֶבֶד הָאוֹר...

...אֲבָל כָּל עֵתוֹתֵינוּ כְּיְדִיךָ.

נְאֻם תְּרַצִּית — יֵשׁ דְּרָךְ לְחֹזֶר:
אוֹר אֶפְרָפֶר, חֶמְדָּה, חִיוֹךְ מְלֵא,
נֶשְׁחָר.

(יוקם נְלִילָה)

המתח העולה מטשטוש תחומי-הזמן
בחפיסת עולמו של האוהב לבין קביעתם
על ידי אוהבתו הכל-יכולה, הנסגרת, הובע
במיטב מסורת מלאכת-הפיוט של כרמי.
זאת ועוד — בעוד חגיגת המחזור
בסחרחרות שיר-השירית, שומרת הלשון
הטעונה ומאופקת על איוון. עדין. השירים
אינם פורצים את הגבול; הם אינם גולשים
למישור סנטימנטלי. לפנינו הוויה מרוסנת,

בין ספרים חדשים

שנתון הספר היהודי – תשמ"ז: מחקר, ספרות וביבליוגרפיה

קוראים, שספרות זו מזינה את רוחם וממלאה את צרכיהם הרוחניים. אופייני לצמצומו של קהל קוראי ספרות עברית חדשה – אין אף ספר אחד ברשימה זו ששייך לאחד המקצועות בה: סיפור, ביקורת, הגות וכו'.

הרשימה הביבליוגרפית, מאת מיכאל ריגלר: "מבחר ספרים ביהדות ממדינת ישראל, תשמ"ה-תשמ"ז" כוללת ספרים בעיקר בספרות הדורות: מקרא, מגילות גנוזות, תלמוד, דרוש, מוסר, תפילות ופיוט, וכן גם פילוסופיה, היסטוריה, א"י, ציונות, ספרות עברית ועוד.

הביבליוגרפיה של ספרים בידיש נערכה על-ידי משה זכריה בקר, שכולל בה ספרים שהופיעו בכל הארצות שיש בהן מעמד כלשהו ללשון "העממית". ואף זה מאותות הזמן: מדינת ישראל תופסת את המקום הראשון במפת הספר בידיש השנייה: רוסיה הסובייטית. אמריקה היא במקום האחרון.

בחלק האנגלי, שהוא חלק הארי של השנתון, עומד ב. בארי לוי על תופעה רבת-ענין וחשיבות – פרסומם של ספרים יסודיים ביהדות בתרגום אנגלי. גדל כאן דור צעיר, חניכי ישיבות ארה"ב, שנוקקים לתרגום אנגלי ולפרשנות בלשון המדינה, לשון ביתם. מעניין "ייהוד" הלשון האנגלית – שילוב מילות-עזר, או אותיות תחליות וספיות מעברית ויידיש והיבורן לשמות ופעלים אנגליים בפי לומדי תורה, ילידי ארה"ב – צורת-לשון אנגלית-יהודית.

בין המאמרים שנכללו בשנתון: יעקב

שנתון הספר היהודי, שמופיע על-ידי המועצה למען הספר היהודי באמריקה מטעם JWB, נעשה ל"אזרח" קבוע בפריודיקה האנגלית-יהודית בארה"ב.

הכרך האחרון, המ"ד במספר, ערוך כקודמיו בשנים האחרונות בידי ד"ר יעקב קבוקב, והוא עונה למשימה שהציב לעצמו – להגיש לקורא סקירות, ורשימות, ואף מחקרים בעלי-ערך, על ספרותנו תלת-הלשונית.

רובו המכריע של הספר הוא באנגלית. המאמרים בעברית וביידיש הם ביבליוגרפיים בעיקר. מסוג זה הוא מאמרו של ג. קרסל ז"ל, שהוא קיצור מסיפרו על המדפיסים "האחים שולזינגר, וההוצאה" (ירושלים תשמ"ו, 334 עמ'). לפי ק. היווה בית-הדפוס של האחים ש. באמריקה "המפעל המו"לי והטיפוגרפי הגדול ביותר בדורנו", ודומה בהיקפו ובתרומתו להוצאת האלמנה והאחים ראם בוילנה. בין "מבצעי" ההוצאה: מקראות גדולות, היכל הקודש, הקונקורדנציה לתנ"ך של שלמה מנדלרקין, שני התלמודים, הבבלי והירושלמי, משנה תורה לרמב"ם, ואף מאספים (כגון "התקופה" הניו-יורקית) וספרים חשובים בספרותנו החדשה.

מאמר ביבליוגרפי שני הוא: "יבול הספרות העברית באמריקה, תשמ"ה-תשמ"ו", מאת נחום כהנב. הספרים שנכללו בביבליוגרפיה לא-מעטה בכמותה, הם כולם "קודש" – ספרי דת: הלכה, פרשנות, חסידות ודרוש. המספר הגדול של ספרים מסוג זה מעיד על העובדה, שיש שוק נרחב להם – קהל

ספרות ענפה בלשון המדינה בכל מקצועות היהדות, מפרשנות ומחקר עד הציונות ומדינת ישראל. אתה תמה על שפע הספרים, ועוד יותר – הבורות הרבה בקרב הקיבוץ היהודי באמריקה על אף הידע הרב הכלול בהם על כל ענין ונושא השייכים ליהדות ולחיי ישראל. השנתון על כל פנים תורם אף הוא להרחבת הידע על ספרות ישראל בשפת המדינה.

שביט – מחקר א"י, התפתחות וכיוונים, אספקטים של שירה מקראית – אדוארד ל. גרינשטיין; הנובילה של המשפחה האנגלו-יהודית לאחר המלחמה – ליאון יודקין; תרומתו של אליעזר שווייד להגות יהודית – שלמה פבר; מאמרים על אמה לזרוס (קרול ס. קסנר), שלום עליכם (ליאונרד פרייגר) והרמן וואוק (יוסף לאוין).

יש לציין את הביבליוגרפיות של ספרים באנגלית על נושאים יהודים. אמנם נוצרת

שלמה יניב: הבלדה העברית, פרקים בהתפתחותה

לטריס, מיכ"ל, יל"ג, שלמה מנדלקרן, ק.א. שפירא דוד פרישמן.

בפרק השלישי חוקר ובוחן ד"ר יניב תבניתיה וסגולותיה של בלדות שאל טשרניחובסקי, את זיקתו של המשורר לבלדה האירופית (הרוסית-הסלאבית, הסקוטית-האנגלית והגרמנית) ויסודותיה העממיים-אגדתיים וההיסטוריים.

הפרק הרביעי מוקדש להגדרתו, ניתוחו ואבחנתו של בלדות ממשוררי דורו של ביאליק: יעקב כהן, יעקב פיכמן, דוד שמעוני, יעקב שטיינברג וזלמן שניאור.

הפרק החמישי, קווים להתפתחות הבלדה העברית, והנספחים, שכוללים מספר תרגומים של בלדות ורשימת הבלדה העברית מדורו של ביאליק עד ימינו, הביבליוגרפיה המפורטת ומפתח השמות והבלדות – משלימים את החיבור רבי-הערך וגרוש הידע הספרותי שמגלה, כדברי המחבר בהקדמתו "את הדרך רבת-הנפתולים, שעברה הבלדה העברית מז'אנר ורמושאל לז'אנר רווח בשירה העברית".

הספר הופיע בהוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה ובו 355 עמ'. אבשלום

המחבר, ד"ר שלמה יניב, מרצה לספרות עברית ומשווה באוניברסיטת חיפה, קובע בפתח דבר למחקרו המקיף והיסודי שחיבורו "בא... למלא את החסר במגזר זה של חקר התהוותה והתפתחותה של הבלדה העברית".

בפרק הראשון, "תבניות הבלדה", מגדיר המחבר את תכונות היסוד של הבלדה הלועזית, ביחוד של הרוסית והגרמנית, שצורתיה ומרכיביה שימשו דוגמה לבלדה העברית בראשיתה. ד"ר יניב מודע לעובדה ש"אין הבלדה נוחה להכללה מקפת", ולכן נקט בשיטת המבקר והחוקר קארף שפיטלר, "שלדעתו חשובה יותר האבחנה בין תתי-סוגיה של הבלדה, המאפשרת התבוננות עמוקה בדרכי עיצובה, מאשר הגדרתה". הוא מבחין בבלדות "שתי תבניות-יסוד ותבניות-משנה אחרות" – תבנית הבלדה העממית ותבנית הבלדה הספרותית, המשלים והדוגמאות הן מספרויות אירופה.

פרק שני, "ראשיתה של הבלדה הספרותית העברית", כולל דיון על הבלדות של משוררי תקופת ההשכלה וראשית התקופה החדשה: מאיר הלוי

ידיעות

פרס יו"ר הכנסת לפרופ' משה דייוויס

בי"ח בשבט, ש.ז. הוענק פרס יושב-ראש הכנסת לאיכות החיים, התשמ"ז לפרופ' משה דייוויס, מייסד המכון ליהדות זמננו. בסוף שנות החמישים יזם יסוד החוג לידיעת עם ישראל בתפוצות. הפרס ניתן במסיבה חגיגית במשכן הכנסת על-ידי יו"ר הכנסת, ש. הלל על פעילותו של פרופ' דייוויס בתחום קידום הידע של העם בתפוצות והידוק הקשרים בין הארץ והתפוצות.

פרופ' דייוויס נסמך לרבנות מבית המדרש לרבנים בניו-יורק בשנת תש"ב והיה הראשון בין ילידי ארה"ב שקיבל תואר דוקטור לפילוסופיה מן האוניברסיטה העברית בירושלים בשנת תש"ה.

עוד בהיותו תלמיד בביהמ"ד לרבנים, גילה דייוויס הצעיר יוזמה וכשרון בארגון הנוער העברי באמריקה והיה בין מייסדי מחנות "מסד" ו"רמה". עד שעשה ביתו במדינת ישראל בשנת 1959, שימש כדיקן של המכון להכשרת מורים בבית המדרש לרבנים ומנהלאי של בית המדרש.

ממפעליו החשובים של פרופ' דייוויס הם יסוד המכון ליהדות זמננו באוניברסיטה העברית והחוג לידיעת עם ישראל בתפוצות בחסותו של הנשיא שז"ר ז"ל. המכון והחוג תרמו תרומה גדולה להפצת הידע ההיסטורי וחומר אקטואלי על מצבם בהווה של קיבוצי ישראל בעולם. שני המוסדות ריכזו חוקרים מוסמכים, מהם שהשתתפו בכינוסים במשכן הנשיאים, שבהם השמיעו פרי חקירתם. הרצאותיהם ודיוניהם נתפרסמו

על-ידי המכון והחוג במשך עשרים שנה בחוברות ובקונטרסים בעריכתו של פרופ' דייוויס. כן גם הופיעו על-ידי החוג ספרים חשובים בחקר השואה, הקשרים בין א"י והתפוצות, כולל ארה"ב.

בחקר היחסים בין העם האמריקני וארץ הקודש הופיעו ארבע כרכים.

בשנת 1979 הוקם בבית הנשיא בירושלים "המרכז הבינארצי להוראת תרבות ישראל באוניברסיטות" לשם עידודי מתן סיוע וארגון שעורי השתלמות למורים במקצועות היהדות במוסדות חינוך והשכלה גבוהים בעולם (מספרם מגיע לתשע מאות). המרכז נוסד כתוצאה מסקר שערך פרופ' דייוויס על מצב הוראת נושאי היהדות באוניברסיטות בתפוצות.

יד למורשת חיים הזו

בירושלים עומדת להפתח י"ד למורשת חיים הזו, שתהא מוקדשת לחקר יצירתו של המספר הגדול. המוסד החדש, שכתובתו: 18 רחוב חיבת ציון, יכיל ספריה, ארכיון וחדר עיון. בכינון המוסד מטפלת אלמנת הסופר, שערכה ספרים מספר מעזבונו של המספר.

מסיבת יובל לפרופ' דב סדן

בט' באדר, ש.ז. התקיים בקריית האוניברסיטה ברמת אביב ערב העיון שהוקדש למלאת 85 שנים לחוקר ומבקר ספרותנו הידוע, פרופ' דב סדן ולרגל הביבליוגרפיה של כתביו.

כתכנית השתתפו: פרופ' נורית גוברין,

— דב סדן — הנאמן; פרופ' דב סדן — דברים.

באותו ארוע נתקיימה חלוקת פרסי קרן דב סדן לשנת תשמ"ז. נימוקי ועדת השופטים: ד"ר מנוחה גלבוע, יו"ר הוועדה.

יו"ר הועד הציבורי — נקודות משען בביקורת הספרות של דב סדן; מר רמי ווייזר, מנהל מחלקת כתבי-היד והארכיונים, בית הספרים הלאומי — על ארכיונו של דב סדן; הסופר אהרן אפלפלד

הרצאותיו של אהרן אפלפלד בחסות המחלקה היהודית בניו-יורק אוניברסיטה ו"בצרון"

כד' ניסן, בצהריים התקיימה פגישה עם המספר שנערכה על-ידי מערכת "בצרון". הקדים דברים פרופ' מיכאל ארפא, שעמד על קווי יסוד ביצירתו של אפלפלד. האורח החשוב פתח בשיחה על המגמות בספרות העברית של ימינו. לאחר דבריו נתעוררה שיחה ערה על הנושא. השתתפו בה מורים ותלמידים: ד"ר מ. ארפא, אברהם אור-אל, רבקה הלפרין, ד"ר ח. ליף, ג'רי עדלאו, הנרי רוניק, בוריס שטיינשלייפר וד"ר שמואל שניידר.

קהל רב בא לשמוע להרצאתו של המספר העברי הידוע, אהרן אפלפלד, ההרצאה סודרה על-ידי המחלקה ללימודים עבריים ויהודיים ע"ש סקירבול באוניברסיטה של ניו-יורק. הדיקן: ד"ר יהודה שיפמן. מר אפלפלד דיבר על הנושא: מבט אישי — יוצר על יצירתו. — ההרצאה נתקיימה בג' ניסן. יו"ר היתה ד"ר רחלי קמלהר, פרופיסור לספרות עברית במחלקה, שציינה את ערך יצירתו של המספר.

יעקב בן-ייוסף ז"ל חוקר ומחנך

ו"אגוד", שנתון המכללה לחינוך גופני של מכון וינגייט.

בלשון העברית ראה יסוד לתחיתנו הלאומית. במחברתו "מלחמת השפות", שהופיעה בישראל בשנת תשמ"ה, הוא מגולל את המאבק על זכותה של העברית כלשון הוראה וחיים.

לפני זמן קצר נפטר במדינת ישראל החוקר והמחנך ד"ר יעקב בן-ייוסף.

מניצולי השואה, הקדיש המנוח את עתותיו וכשרונותיו לעבודת-מחקר בבליוגרפית-מונוגרפית. בין הספרים שכתב וערך הם: "בנתיבי המעש", קובץ מחקרים ומאמרים; "מלחמת השפות"

בשולי החוברת

מאמרו של גרשון שקד, הפותח את החוברת, מיוסד על הרצאה שנשא בכנס שנערך על-ידי ההסתדרות העברית באמריקה בפילדלפיה בראשית שנת האזרחים.

שיריו של ראובן בן-ייוסף הם מתוך מחזור השירים החדש, שעדיין לא פורסמו: "על כל משעול". זה לא מכבר הופיע ספר שיריו החדש "אל ארץ התודעה".

עמנואל אריאלי, בנו של המספר, גולל פרשת חייו של אביו בביוגרפיה מפורטת, שבה הוא משלב קטעים מספוריו על נסיונותיו וחוויותיו בשלוש ארצות: אוקריינה, ארץ-ישראל ואמריקה.

עיקרי הדברים במאמרו של אורציון ברטנא הושמעו בערביעון לציון תשעים שנה להולדת א.צ. גרינברג שהתקיים באוניברסיטת ניו-גוריון בראשית החורף.

חוברת הקיץ של "בצרון" אמורה להופיע בסוף חודש סיון.

נ. מאנישעוויטץ קאמפאני

General Office: 340 Manischewitz Plaza, JERSEY CITY, N.J. 07302

: כל דבר מאכל אשר השם „מאנישעוויטץ“ נקרא עליו, כמו :

מצה ותוצרת מצה וגם מצה-שמורה משעת קצירה; דגים ממולאים, מרק של בשר, עוף וירקות; חמיצות של סלק ועלי-שדה; מזון-תינוקות מבשר ועוף; רסק עגבניות עם פטריות; עוגת-פירות ומאקארונים ומינים שונים של עוגיות — גם בלי מלח וסוכר; בליל-עוגות (קעיק מיקסעס) ובליל כופתאות וגם בליל-לביבות מתפוחי אדמה; מי סלצר, דבש וסוכריות; מלפפונים חמוצים וכרוב חמוץ ועוד — כשרים ללא שום חשש ופקפוק גם למהדרין בכשרות בכל ימות השנה וגם

בחג הפסח

אם על האריזה נאמר בעברית או באנגלית שהמיצרך כשר לפסח

בהכשר הרבנים המובהקים

ר' חיים קארלינסקי, רב בברוקלין, נ. י. וסגן-נשיא של „אגודת הרבנים“
 ר' דוד ליב זילבער, רב בהאריסבורג, פא. וחבר ועד ההנהלה של „אגודת הרבנים“
 ר' מנחם מענדל געטינגער, רב ב„ישראל הצעיר“ של מערב מנהטן וחבר ועד ההנהלה של „אגודת הרבנים“

ור' משה ארי' שווארץ, רב בקהל עדת ישורון דבראנקס וחבר הנשיאות של „ועד הרבנים“ דברונקס. וחבר ועד ההנהלה של „אגודת הרבנים“
 הכשר בתוצרת „מאנישעוויטץ“ הוא חלק — גלאטיכער

אכלו המצות והמאכלים מתוצרת „מאנישעוויטץ“ ואי אתם באים, חלילה, לידי איסור חמץ בפסח, ולידי מאכל לא כשר כל השנה!

You can buy Israel Bonds
 and get a prospectus at

STATE OF ISRAEL BONDS

215 Park Ave. South
 New York, N.Y. 10003
 Tel.: OR 7-9650

Passover Greetings

Kosher Desserts, Inc.

Manufacturers of

Kojel

polarity constitutes a major theme in most of his Eretz Israel novels such as *Betrothed* and *Just Yesteryear*. In the latter novel the voices of scepticism and belief function as ideological point and counterpoints.

After World War Two and the Holocaust, a note of pessimism went through Agnon's writings. The most foreboding of his stories is the novella *Cover up the Blood* in which one finds a negative interpretation of the Jewish experience from World War One to Israeli independence, as well as a dark prophecy for the future.

Agnon came a long way in his interpretation of Zionism since the early days of his career, when he described the frailties of the young pioneers and the irony of their destinies, but believed in the future of Jewish existence in the Holy Land. In his last years his scepticism dominated his writings, although in real life Agnon identified himself with the movement advocating the right of the Jews to possess all of the land of Eretz Israel.

for your information

FREEDOM OF CHOICE.

Some organizations which provide death benefits for their members appoint an "official" funeral director. It should be understood, however, that the family is not obliged to use this so-called "official" director in order to receive the organization's death benefits. Under New York State law, the family may make arrangements with any funeral director of its choice. The law is quite specific: freedom of choice is always the family's prerogative.

Riverside guarantees that families will receive any and all legitimate Society benefits.

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2 6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4 2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3 6300

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7 7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4 6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood Florida

Carl Grossberg/Andrew Fier/Leo J. Filer

Schapiro's

NEW YORK STATE

REAL

KOSHER WINE

Ⓢ Endorsed

126 RIVINGTON STREET
NEW YORK, N. Y.

Try these famous for quality wines:

Malaga — extra heavy
Concord Grapes — medium dry
Concord, Sauterne, Burgundy
Blackberry, Cherry,
Mead (Honey Wine), Rose, Tokay.

Sold at all Liquor Stores

Bitzaron, Inc. (USPS No. 057140) P.O. Box 623, Cooper Station, New York, N.Y. 10003. Prof. Hayim Leaf, Editor, Prof. Nathan H. Winter, Chairman of Editorial Board. Subscription, payable in advance. \$15.00 per year; Foreign \$17.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

Postmaster: Send address change to **Bitzaron**, P.O. Box 623, Cooper Station, New York, N.Y.

letter to Dr. David Neumark of May 23, 1913, in which he appealed to the noted authority on Jewish thought to contribute to *Hatoren*, is written with his characteristic fervor and enthusiasm. The letter is reproduced here.

U.Z. Greenberg as Poet-Prophet of the Zionist Idea

Orzion Bartani
Bar-Ilan University

Expressionistic influences and autobiographical elements contribute to the ethos of Uri Zvi Greenberg's poetry. Greenberg is an ideational poet who aspired to occupy the position in Hebrew letters held by Bialik, but unlike the foremost exponent of Jewish national rebirth, Greenberg was not guided by the thinking of Ahad Haam, the father of "Spiritual Zionism."

In his early poetic works, Greenberg presented himself as a poet-prophet, who is the harbinger of national redemption. The melody-motif in his poem *Terrestrial Jerusalem* is an expressionistic realization of the Zionist idea of national rebirth.

The myth of rebirth is expressed in Greenberg's poetry in secular modes. He relinquishes the enchantments of the diaspora, with its verdant landscape and fertile soil. He focused on the rock-strewn desert of Eretz Israel and transforms it together with its distinguishing properties, such as the yellow color of the wasteland, into a symbol of redemption and fertility.

In the process of creating the poem *Terrestrial Jerusalem*, U.Z. Greenberg recasts his early Yiddish expressionism into a new Zionist expressionism. The Yiddish, revolutionary poet-vagabond is thus transformed into a pioneer-poet-vagabond, expounding the Zionist vision of national sovereignty.

The Function of Zionism in S.J. Agnon's Works

Gershon Shaked
Hebrew University, Jerusalem

S.J. Agnon was an existential Zionist. His Zionism was not idle ideology. He emigrated from Galicia (in the Austro-Hungarian Empire) to Palestine in 1908 during the second Aliyah. Whatever his critical approach to Zionism, he dedicated his life to the Zionist idea and lived in Israel until his death, leaving it only between the years 1913-1924, the time he spent in Germany.

In one of his essays on the Zionist labor leader, Berl Katzenelson, Agnon endorsed the ideals of the pioneers, namely, political moderation and loyalty to the soil of Israel. The cooperative settlements seemed to Agnon the realization of the Arcadian ideal.

Agnon's major concern was that the newcomers to Eretz Israel could not strike roots in the land because they had never severed their ties with the diaspora. This

SELECTED ABSTRACTS

A Half Century of Ugaritic Research

Cyrus H. Gordon
New York University

Since the first discovery of Ugaritic tablets in 1929, these documents have revolutionized biblical studies.

The oldest known form of the ABC, with the letters arranged in virtually the same order as in the Hebrew alphabet, comes from Ugarit. Also the poetry from Ugarit has the same basic structure as biblical poetry.

The light shed by Ugarit on the grammar and vocabulary of Hebrew is startling at every level: phonetics, morphology, syntax and as regards both rare and common words.

It is in the realm of values that Ugarit and Bible differ. Ugarit was materialistic and attributed covetousness to their gods. The Hebrews reacted with the commandment "Thou shalt not covet." the Ugaritians ascribed sexual excesses (including bestiality) to their gods, and doubtless reflected such excesses in cultic practice. The Hebrews consciously banned this as depravity abhorrent to God.

Ugarit was an intellectual center embodying what is tantamount to a university that fostered all the known arts and sciences. Philology was highly developed and the scholars there composed sophisticated textbooks including quadrilingual vocabularies.

It is the high intellectual level of Ugarit that explains why Israel never went through a primitive stage. The Hebrews, on conquering the Land, found a literate, advanced culture which they absorbed and used for creating their own original values that have endured as the principle legacy of the ancient Near East to World Civilization.

Daniel Persky — Dean of the Hebrew Movement in America

Jacob Kabakoff
Professor Emeritus, Lehman College

On the occasion of the 25th anniversary of the death of Daniel Persky and the 100th anniversary of his birth his exemplary devotion to the Hebrew language and literature is reviewed. Upon settling in the United States, Persky distinguished himself as a Hebrew activist and was among the organizers in 1909 of the Ahiever society. Its members were active in disseminating Hebrew publications but soon decided to issue their own monthly magazine *Hatoren*. As secretary of Ahiever, Persky turned to various writers to solicit their help in making *Hatoren* a modern magazine that would match the calibre of European Hebrew publications. Persky's

BITZARON

A Quartely of Hebrew Letters, published by the Hebrew Literary Foundation and co-sponsored by the institute of Hebrew Culture & Education, School of Education, New York University.

Editor: *Hayim Leaf*
Associate Editors: *Rivka Friedman*
Gabriel Preil
Chairman, Editorial Board: *Milton Arfa*
Chairman, Advisory Board: *Nathan H. Winter*

BITZARON, P.O. Box 623, Cooper Station, N.Y. 10003. Tel. (212) 598-3987

Vol. VIII (New Series) NISSAN 5747 — April 1987 No. 32-33 (362-363)

TABLE OF CONTENTS

Topics	<i>H.L.</i>	2
A Flake of Snow and More (Poem)	<i>Gabriel Preil</i>	6
The Function of Zionism in S.J. Agnon's Works ...	<i>Gershon Shaked</i>	7
Poems	<i>R. Ben-Yosef</i>	19
A Half Century of Ugaritic Research	<i>Cyrus H. Gordon</i>	20
Y.H. Brenner — His View of the American Hebraic Center	<i>Nurit Govrin</i>	30
L.A. Arieli — The "Forgotten Writer"	<i>Emmanuel Arieli</i>	35
Dairy of a Teacher	<i>L.A. Arieli</i>	43
Two Poems	<i>Giora Leshem</i>	49
A Bridegroom's Song by Yehuda Halevi	<i>Yehuda Ratzaby</i>	50
U.Z. Greenberg as Poet-Prophet of the Zionist Idea ..	<i>Orzion Bartani</i>	54
Daniel Persky — Dean of the Hebrew Movement in America	<i>Jacob Kabakoff</i>	64
Revealing the Ironic Medium in Agnon's Creative Writing	<i>Rivka Friedman</i>	71
Reflections on the <i>Black Box</i> by Amos Oz	<i>Gila Ramras-Ruach</i>	77
The Holocaust and Israeli Jewry	<i>I. Ivry</i>	79
Hebrew Coloquiums in America	<i>A. Hagorni-Green</i>	82
About a Poem by T. Carmi	<i>N. Segal</i>	87
New Books	<i>Avshalom</i>	88
News and Events		90
Selected Abstracts		95

Prof. *Chaim Tchernowitz*, Founder and Editor (1939-1949)
Prof. *Maurice Tchernowitz*, Managing Editor (1935-1977)

Passover at the Concord

Mon. April 13 — Tues. April 21

The observance of tradition, the magnificence of the Sedarim, the beauty of the Services, the brilliance of the Holiday Programming.

Cantor Herman

Malamood, assisted by the Concord 45-voice Symphonic Chorale, directed by Matthew Lazar and Dan Vogel, to officiate at the Services and Sedarim.

Outstanding leaders from Government, Press, the Arts and Literature. Great films. Music day and night on weekdays. Special programs for tots, tweeners and teens.

Rabbi Simon Cohen will oversee constant Kashruth supervision and Dietary Law observance. Raymond Drilling, Ritual Director.

**CONCORD
RESORT HOTEL**

Kiamesha Lake NY 12751

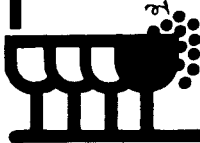
MAJOR CREDIT CARDS

Hotel (914) 794-4000

Toll Free 800-431-3850

TWX 510-240-8336 Telex 323637

See your Travel Agent

הושיטו יד עזרה

לצדקות המאוחדות

בירושלים עיה"ק

המוסדות הכי גדולים

והוותיקים והידועים בעולם

התקציב שלהם עולה למיליון דולר לשנה

חג כשר ושמח

UNITED CHARITY

INSTITUTIONS

OF JERUSALEM

1141 Broadway N.Y.C. 10001

החתימו את

ידידיכם על

"בצרון"

Board of Jewish Education of Greater N.Y. has expanded its wide selection of Hebrew language materials to include 2 new unique computer programs: *Ha-Rakevet* — a computerized matching program which introduces children to the Hebrew Alphabet, *Ha-Shalsholet* — a computer Hebrew language puzzle.

For further information
write or call:

CUSTOMER SERVICE DEPT.

Bd. of Jew. Ed. of Greater N.Y.

426 W. 58th St., N.Y. 10019

Tel.: (212) 245-8200

Best wishes from

atalanta

CORPORATION

17 VARICK ST. NEW YORK, N.Y. (212) 431-9000

exclusive importers of

KJELDSSENS and MERMAID

kosher

butter cookies

BITZARON

QUARTERLY REVIEW OF HEBREW LETTERS

WINTER-SPRING 1987